

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **3** (103)
iulie - septembrie
2015

Chișinău, 2015

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDAȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr. hab. conf. univ. (*redactor-șef*)
Ion ȘIȘCANU, dr. hab. prof. univ. (*redactor-șef-adjunct*)
Constantin UNGUREANU, dr. conf. univ. (*secretar responsabil*)

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr. conf. univ.
Gheorghe CLIVETI, dr. prof. univ. (România)
Ovidiu CRISTEA, dr. prof. univ. (România)
Demir DRAGNEV, dr. hab. prof. univ., membru coresp. al AȘM
Nicolae ENCIU, dr. hab. conf. univ.
Academician Andrei EȘANU, dr. hab. prof. univ.
Gheorghe NEGRU, dr. conf. univ.
Stella GHERVAS, dr. prof. univ. (Franța)
Victor IȘCENKO, dr. conf. univ. (Rusia)
Paolo MALANIMA, dr. prof. univ. (Italia)
Academician Ioan-Aurel POP, dr. prof. univ. (România)
Igor ȘAROV, dr. conf. univ.
Anatol ȚĂRANU, dr. conf. univ.
Ion VARTA, dr. conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

© Institutul de Istorie al AȘM

SUMAR

IN HONOREM

ISTORICUL GHEORGHE NEGRU LA VÂRSTA DE 60 ANI	5
--	---

STUDII

Demir DRAGNEV, Petru COSTIN, EVOLUȚIA POLITICII COMERCIAL-VAMALE A ȚĂRII MOLDOVEI SUB IMPACTUL ECONOMIILOR - UNIVERS EUROPEANĂ ȘI OTOMANĂ (MIJLOCUL SEC. AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA)	9
Igor CERETEU, CUTREMURELE DE PĂMÂNT DIN SPAȚIUL MOLDAV ÎN SECOLELE XVI-XIX	23
Andrei EMILCIUC, POLITICA RUSĂ FAȚĂ DE RESTANȚELE FISCALE ÎN RÂNDUL ANTREPRENORILOR ȘI PARTICULARITĂȚILE APLICĂRII EI ÎN BASARABIA (1812-1831)	56
Александр СТЫКАЛИН, СОВЕТСКАЯ АКЦИЯ В ОТНОШЕНИИ БЕССАРАБИИ ЛЕТОМ 1940 Г. И ПОЛИТИКА ВЕНГРИИ	80
Pavel MORARU, PARTICIPAREA JANDARMERIEI ROMÂNE LA CAMPANIA DE ELIBERARE A BASARABIEI ȘI NORDULUI BUCOVINEI (1941)	99
Mariana BAGRIN, PARTICULARITĂȚI ALE RELAȚIILOR MILITARE ȘI POLITICE INTERALIAȚE ÎNTRE CONFERINȚELE DE LA TEHERAN ȘI IALTA	121

ISTORIOGRAFIE

Gabriel MOISA, CHESTIUNEA BASARABIEI ÎN IMAGINARUL ISTORIOGRAFIC AL REGIMULUI NICOLAE CEAUȘESCU	129
--	-----

ISTORIE LOCALĂ

Alexandru FURTUNĂ, CONSIDERAȚII PRIVIND STUDIAREA ISTORIEI LOCALITĂȚILOR (TRADIȚII ORALE, SURSE ARHEOLOGICE ȘI SCRISE)	140
---	-----

RECENZII

МОРОЗАН В. В., ДЕЛОВАЯ ЖИЗНЬ НА ЮГЕ РОССИИ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА. – СПб.: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. – 616 С.	149
Andrei EMILCIUC	

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ȘCOALA DE VARĂ “PROVOCĂRILE ISTORIEI CA ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI”, BRAȘOV, 2-7 IULIE 2015	152
Andrei EMILCIUC	
SIMPOZIONUL „HISTORYCZNE I KULTUROWE ASPEKTY RELACJI POLSKO-RUMUŃSKICH” „ASPECTELE ISTORICE ȘI CULTURALE ALE RELAȚIILOR POLONO-ROMÂNE” SUCEAVA, 10-12 SEPTEMBRIE 2015	154
Alina FELEA	

CONTENTS

IN HONOREM

GHEORGHE NEGRU AT THE AGE OF 60	5
---------------------------------------	---

STUDIES

Demir DRAGNEV, Petru COSTIN, THE EVOLUTION OF TRADE AND CUSTOMS POLICY OF MOLDAVIA UNDER THE IMPACT OF THE EUROPEAN AND OTTOMAN ECONOMIES (MID OF 18th CENTURY - BEGINNING OF THE 19th CENTURY)	9
Igor CERETEU, EARTHQUAKES IN THE MOLDAVIAN SPACE IN THE 16TH-19TH CENTURIES	23
Andrei EMILCIUC, RUSSIAN POLICY TOWARDS TAX ARREARS AMONG ENTREPRENEURS AND THE PECULIARITIES OF ITS APPLICATION IN BESSARABIA (1812-1831)	56
Александр СТЫКАЛИН, SOVIET ACTION OF THE SUMMER OF 1940 IN BESSARABIA AND HUNGARIAN POLICY TOWARDS IT... ..	80
Pavel MORARU, PARTICIPATION OF ROMANIAN GENDARMERIE IN THE CAMPAIGN FOR LIBERATION OF BESSARABIA AND NORTHERN BUKOVINA (1941)	99
Mariana BAGRIN, PECULIARITIES OF MILITARY AND POLITICAL RELATIONS AMONG ALLIES BETWEEN TEHRAN AND YALTA CONFERENCES	121

HISTORIOGRAPHY

Gabriel MOISA, THE QUESTION OF BESSARABIA IN THE HISTORIOGRAPHIC IMAGINARY OF THE CEAUSESCU REGIME	129
---	-----

LOCAL HISTORY

Alexandru FURTUNĂ, CONSIDERATIONS ON THE STUDYING OF THE HISTORY OF LOCALITIES (ORAL TRADITIONS, ARCHAEOLOGICAL AND WRITTEN SOURCES)	140
---	-----

REVIEWS

МОРОЗАН В. В., ДЕЛОВАЯ ЖИЗНЬ НА ЮГЕ РОССИИ В XIX - XX ВЕКА НАЧАЛЕ. - СПб.: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. - 616 С.	149
Andrei EMILCIUC	

SCIENTIFIC LIFE

SUMMER SCHOOL "CHALLENGES OF HISTORY AS A SCIENCE AND A DISCIPLINE AT THE BEGINNING OF THE THIRD MILLENNIUM", BRAȘOV, 2-7 JULY 2015	152
Andrei EMILCIUC THE SYMPOSIUM „HISTORICZNE I KULTUROWE ASPEKTY RELACJI POLSKO-RUMUŃSKICH” "CULTURAL AND HISTORICAL ASPECTS OF POLISH-ROMANIAN RELATIONS" SUCEAVA, SEPTEMBER 10th TO 12th, 2015	154
Alina FELEA	

IN HONOREM

ISTORICUL GHEORGHE NEGRU LA VÂRSTA DE 60 ANI

În aceste frumoase zile de toamnă, colegul și cercetătorul științific coordonator, conferențiarul universitar, doctorul în științe istorice, șeful secției *Istorie modernă*, Gheorghe Negru, sărbătorește un frumos jubileu – 60 de ani din ziua nașterii.

S-a născut la 27 septembrie 1955, în satul Zimovskoie-Troițk, regiunea Tomsk (RSFSR), localitate în care a fost deportată familia de gospodari a lui Mihail și a Domnicăi Negru din s. Ciutulești, raionul Florești. Înfruntând calvarul deportărilor staliniste, familia Negru a revenit în satul natal Ciutulești, unde elevul Gheorghită își face studiile primare și medii. Fiind un elev sânguincios, reușește să-și continue studiile la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, absolvind-o cu succes în anul 1981.

Încă din anii de studenție manifestă interes față de cercetările științifice în domeniul istoriei. Ca un bun student, a fost observat și susținut de către profesorul Alexandru Moșanu, care l-a îndrumat să îmbrățișeze profesia de cercetător științific. După absolvirea facultății este angajat la Institutul de Istorie al AȘM (1981). Fiind în continuare tutelat de către profesorul Alexandru Moșanu, care i-a fost și conducător științific la elaborarea tezei de doctor în științe istorice, Gheorghe Negru de la bun început s-a format ca un cercetător științific obiectiv, refuzând în cercetările sale ideologia și metodologia marxistă și îmbrățișând metodele de cercetare bazate pe adevărul istoric. În anul 1998, susține cu brio teza de doctor în științe istorice cu tema „Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească (1940-1991)”, mai apoi publicând și un studiu monografic la acest subiect.

Ulterior, spectrul preocupărilor științifice ale cercetătorului Gheorghe Negru s-a extins, concentrându-se asupra epocii moderne, fără a abandona însă istoria contemporană. Domnia sa a publicat peste 150 de lucrări științifice: monografii, colecții de documente, materiale, studii, articole, teze prezentate la diverse conferințe științifice. Printre principalele lucrări publicate se numără:

Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească (1940-1991), Chișinău, Prut Internațional, 2000, 132 p.;

Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia (1812-1918), Chișinău, Prut Internațional, 2000, 204 p.;

Presa de limbă română din Basarabia și Regatul României sub impactul cenzurii țariste. Documente din arhivele de la Moscova, Sankt Petersburg, Chișinău, București, în: „Destin Românesc”, serie nouă, ediție specială, 2008, nr. 5-6, 361 p.;

Ioan Pelivan. Deșteptarea națională. Corespondență. Memorii (1900-1918), în: „Destin Românesc”, serie nouă, ediție specială, 2009, nr. 5-6, 278 p.;

PCM și naționalismul (1965-1989). Documente adunate în cadrul programului de cercetări efectuate de către Comisia pentru studierea și aprecierea regimului totalitar comunist din Republica Moldova, în: „Destin Românesc”, serie nouă, ediție specială, 2010, nr. 5-6, 333 p. (în colaborare);

Ioan Pelivan – părinte al mișcării naționale din Basarabia, cuvânt înainte: prof. univ. dr. Corneliu-Mihail Lungu, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2011, 402 p. (Ed. a II-a Chișinău, 2012, 416 p. (în colaborare));

Limba română și politica de rusificare în Basarabia, în „Destin Românesc”, ediție specială, 2011, nr. 5- 6, 183 p.;

Ioan Pelivan, istoric al mișcării de eliberare națională din Basarabia. Ed. îngrijită, studiu introductiv, note, bibliografie și indice de nume de Ion Constantin, Ion Negrei și Gheorghe Negru. Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2012, 646 p.;

„Cursul deosebit” al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice ale PCM împotriva României (1965-1989). Studiu și documente, vol. 1, 1965-1975, Chișinău, 2013, 618 p. (în colaborare) etc.

Aceste și alte lucrări ale lui Gheorghe Negru au pus în circulație un fond important de documente inedite, colectate în arhivele din Chișinău, București, Moscova și Sankt Petersburg, în care sunt abordate un șir dintre cele mai actuale, dar și falsificate și denaturate de către istoriografia imperială și cea sovietică, probleme ale istoriei Basarabiei și Republicii Moldova. În special, sunt elucidate politicile culturale și identitare promovate de Imperiul Rus și cel sovietic în Basarabia și RSSM, mișcarea națională a românilor din aceste teritorii, etnogeneza românilor de la Est de Prut, politica etnolingvistică din RSS Moldovenească, deportările staliniste și lupta autorităților sovietice cu mișcarea națională din Basarabia. Autorul evidențiază mecanismele instituționale și culturale de deznăționalizare, integrare și omogenizare a Basarabiei în cadrul Imperiului Rus, problemele învățământului, presei naționale, constituirea și particularitățile funcționării sistemului de cenzură a presei de limbă română, etapele și specificul mișcării naționale din Basarabia, rolul definitoriu al unor personalități în cadrul istoriei moderne și contemporane a românilor și, îndeosebi, rolul lor în mișcarea națională din Basarabia sub dominația țaristă. În ultimul domeniu merită să fie menționate în mod special lucrările consacrate activității lui Ioan Pelivan, considerat părinte al mișcării naționale din Basarabia, unele dintre acestea fiind elaborate în colaborare cu alți istorici din Republica Moldova și din România.

Gheorghe Negru este participant frecvent la diferite conferințe, simpozioane naționale și internaționale, prezentând referate, comunicări, participă des la mese rotunde publice la care sunt luate în dezbatere cele mai actuale, dar și spinoase probleme ale Istoriei românilor. Gheorghe Negru și-a demonstrat aptitudinile și în domeniul pedagogiei. În anii 2000-2010 îndeplinește funcția de șef al catedrei Științe Socio-Umane în cadrul Academiei de Transporturi, Informatică și Comunicații. În anul 1998 redactorul-șef al Revistei de istorie și cultură „Destin Românesc”, Alexandru Moșanu, membru de onoare al Academiei Române, îl invită pe Gheorghe Negru să colaboreze ca redactor la numita revistă.

Profesionalismul înalt, poziția civică activă și principală, onestitatea și bonomia sunt înalt apreciate de către întreaga comunitate științifică și de către colegii de breaslă, care, începând cu anul 2010 i-au încredințat conducerea Asociației istoricilor din Republica Moldova (AIRM), alegându-l președinte interimar al acesteia. Dacă astăzi în sistemul de învățământ al Republicii Moldova este predat cursul de Istorie a românilor, meritul aparține și dr. Gheorghe Negru care, împreună cu Comitetul de conducere al AIRM, a redactat și a dat publicității Declarația AIRM din 2 septembrie 2011, în care în mod principal era argumentată necesitatea înlăturării din învățământ a cursului de istorie integrată și revenirii la predarea cursului de Istorie a Românilor, excluzând astfel din învățământ „minciuna, falsul și manipularea de sorginte comunistă”, pentru „a nu lipsi de viitor alte generații de tineri”. Elaborând și publicând lucrări de o înaltă ținută științifică, activând în cadrul redacției Revistei de istorie și cultură „Destin Românesc”, dr. în științe istorice Gheorghe Negru a contribuit în mod substanțial, împreună cu alți istorici, la formarea și statornicirea unei noi istoriografii românești în Republica Moldova, la baza căreia stau adevărul istoric și valorile spirituale naționale.

Colegul Gheorghe Negru este și un bun familist, educând împreună cu soția sa Elena, și ea dr. în științe istorice, un fiu care în prezent își face studiile la Universitatea de Muzică din capitala României, București.

Datorită succeselor obținute, omului de știință Gheorghe Negru i-au fost acordate înalte titluri, grade și funcții științifice. În anii 1981-1998 este cercetător științific al Institutului de Istorie al AȘM. În 1998, după ce obține titlul de doctor în științe istorice și funcția de cercetător științific superior, devine redactor al Revistei de istorie și cultură „Destin Românesc”. Din anul 2000 și până în prezent deține funcția de cercetător științific coordonator și gradul didactic de conferențiar universitar, iar din 2006 și până în prezent este redactor-șef al Revistei de istorie și cultură „Destin Românesc”. Din 2012 este șef al Secției Istorie Modernă al Institutului de Istorie al AȘM. O recunoaștere a rezultatelor științifice pe care le-a obținut este și premiul Fundației Culturale Române (2002), acordat întregului colectiv redacțional al Revistei „Destin Românesc”, din care făcea parte și domnia sa. În 2010, pentru contribuția substanțială la studierea

istoriei naționale, i s-a conferit Ordinul de Onoare al Republicii Moldova. Recent, conducerea AȘM i-a acordat Diploma „Meritul Academic” pentru realizările în domeniul studierii problemelor de istorie, promovarea adevărului istoric și a valorilor naționale și în legătură cu împlinirea a 60 de ani de la naștere.

Cu ocazia împlinirii frumoasei vârste de 60 de ani, adresăm colegului dr. Gheorghe Negru sincere felicitări, urări de bine și sănătate, dorindu-i noi performanțe în domeniul cercetării.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie al AȘM,
*Alexei Agachi**

* **Alexei Agachi**, doctor habilitat în istorie, cercetător științific principal la Institutul de Istorie al AȘM.

STUDII

Demir Dragnev*, Petru Costin**

EVOLUȚIA POLITICII COMERCIAL-VAMALE A ȚĂRII MOLDOVEI SUB IMPACTUL ECONOMIILOR – UNIVERS EUROPEANĂ ȘI OTOMANĂ (MIJLOCUL SEC. AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SEC. AL XIX-LEA)

Mijlocul secolului al XVIII-lea, cunoscut în Principatele Române drept „epoca reformelor fanariote”, după cum s-a constatat în istoriografie, a deschis etapa finală a perioadei modernizării lor timpurii¹.

La această etapă, care a urmat până în anii '30 ai secolului al XIX-lea, în Principate s-au creat premise importante pentru creșterea numărului populației, a înviorării economice urbane și rurale, lărgirea pieții interne, apariția unor noi conjuncturi pentru exportul produselor agrare pe piețele Europei Centrale etc. Pe de altă parte, Moldova și Țara Românească, fiind o zonă periferică a economiei-univers europene, posedau o structură socială dominată de elite medievale, aflate în competiție cu domnia, precum și de o numeroasă țărănime dependentă de acestea. Concomitent se constituia o firavă burghezie națională și o numeroasă pătură burgheză alogenă, iar, drept urmare, structurile tradiționale se împleteau cu cele noi². În aceste condiții raporturile dintre Principatele Române, aflate sub suzeranitatea otomană, și țările europene se caracterizau prin complexitate: pe de o parte ele erau rămase în urmă din punct de vedere al tehnicilor agricole și a organizării vieții socio-economice, iar pe de altă parte erau prinse în legăturile din cadrul economiei univers europene, ceea ce s-a soldat atât cu stimulente ale vieții economice și sociale, cât și cu constrângeri din partea zonelor centrale ale economiei-univers respective precum și a presiunii economice otomane³.

* **Demir Dragnev**, mem. cor. al AȘM, consultant științific la Institutul de Istorie al AȘM.

** **Petru Costin**, cercetător științific la Centrul de Cultură și Istorie Militară al Ministerului Apărării al Republicii Moldova.

¹ Vezi: Dragnev Demir. *Istorie și civilizație medievală și modernă timpurie* în Țările Române. Studii și materiale. Cartdidact – Civitas, Chișinău, 2012, p. 342.

² Platon, Al. Fl. *Geneza burgheziei în Principatele Române (a două jumătate a sec. al XVIII-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea. Preliminariile unei istorii*. Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1997.

³ Murgescu, Bogdan. *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. Polirom, București, 2010, p. 101; Idem, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa Creștină*, Polirom, București, 2012, p. 291-302.

În Principatele Române țărănimea nu poseda mijloace materiale necesare, nici siguranță pentru a recurge la soluții economice moderne, boierimea căpăta principalele venituri din exercitarea slujbelor și puțin se implica în activități de producere, iar orașele în continuare se conduceau de reglementări caracteristice epocii medievale. Drept urmare, doar domnii și instituțiile statale se implicau în unele procese de modernizare a economiei țării. Dar pentru asemenea activități era nevoie de a acumula surse financiare (capital).

În perioada examinată, în Principate, ca și în alte țări europene, s-a cristalizat viziunea că pot fi acumulate sume considerabile de bani prin reducerea cheltuielilor de achiziționare a mărfurilor străine. Se considera că în acest scop este necesar de a fonda manufacturi proprii. Această idee este promovată în hrisoavele de constituire a unor manufacturi, ca cea de postav de la Chiperești (ținutul Iași), înființată în anul 1786⁴.

În alt hrisov din 18 august 1794, referitor la manufactura de la Pociovaliște (din Țara Românească), se menționa că „nu numai că are trebuință țara aceasta de lucruri ce vin din părți străine să piardă atâtea bani ci încă să câștige trimițându la alte părți, acelea ar putea pune la stare în față ca să lucreze și să facă întrânsa”⁵. Printre manufacturile din Moldova din acea perioadă se mai enumeră cea de postav de la Călugăra (ținutul Bacău), întemeiată în anul 1740, cea de produs lumânări de la Iași (1752) ș. a. Susținerea de către domni a fondării de manufacturi vorbește despre prezența unor tendințe de promovare a politicii mercantile, potrivit căreia acumularea de bani era bogăția adevărată a țării.

Desigur că în condițiile concrete ale Țării Moldovei întemeierea unor manufacturi nici pe departe nu putea servi o sursă de bază în acumularea banilor (a capitalurilor) în țară. Prețurile înalte ale producției fabricate nu le permitea să concureze pe piață și, drept urmare, manufacturile se închideau.

Principalele căi de acumulare a banilor rămăneau cele tradiționale: comerțul, camăta, impozitele, penalitățile, taxele vamale etc. Dintre aceste forme, în prezentul studiu, vom examina cele practicate de domnie prin promovarea unei politici comercial-vamale acomodată specificului perioadei examinate. Vom evidenția căile de colectare a veniturilor bănești și direcțiile de utilizare a lor, inclusiv și pentru activități de modernizare a societății.

La momentul finisării acestui articol a apărut o lucrare monografică semnată de istoricul băcăuan Constantin Tofan în care este examinată istoria organizării sistemului vamal din Moldova din secolul al XIV-lea până la începutul sec. al XIX-lea⁶. În lucrare, însă, n-a fost obiectul cercetării problema acumulării

⁴ *Istoria Românilor*, vol. VI, Ed. Enciclopedică, București, 2010, p. 210.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Tofan Constantin. *Evoluția sistemului vamal moldovenesc din secolul al XIV-lea până la începutul secolului al XIX-lea*. Rovimed Publishers, Bacău, 2014. În baza surselor publicate și a studiilor predecesorilor, autorul descrie formarea și evoluția sistemului vamal, evoluția vămilor, a tarifelor și veniturilor vamale, scutirile de dări vamale, abuzuri și evaziuni vamale, evoluția vameșilor din Moldova din sec. al XIV-lea până în 1830.

capitalului, și drept urmare, a politicii comercial vamale a domnilor fanarioți în contextul impactului economiei univers europene și a celei otomane, precum și a activităților lor modernizatoare.

Vom începe cu evidențierea principalelor forme de acumulare de către domni a veniturilor din gestionarea vămilor.

Pentru vistieria țării o formă utilă de căpătare a unor venituri considerabile imediate, de rând cu impozitele, era concesionarea vămilor.

Pentru a asigura plata regulată a arendei vămilor domnii cereau de la arendași „să deie cheziși negustori siguri răspunzători pentru plata banilor în vadelile [termenii - *n. n.*] arătate banii să aibă a-i da iarăși cu cifert pe fieștecare lună la sfârșitul fieștecăreia luni”⁷. Din suma de cumpărare a vămii, arendașul era obligat să plătească imediat 10% de la sine pentru „Casa răsurilor” din Vistierie, de unde se plăteau salarii funcționarilor acestei instituții.

Arendarea vămilor se făcea anual, noul an începând cu 15 august, iar spre sfârșitul secolului al XVIII-lea – de la 1 ianuarie. Pentru selectarea arendașului se recurgea la procedura „strigării la mezat”, organizată de către Cămara Domnească. Cu prilejul „strigării” sumelor arende, erau comunicate și „ponturile vămilor” – regulamentul de încasare a taxelor vamale alcătuit de către o comisie de boieri și confirmat de domnie. În documentele referitoare la taxele vamale se arăta, că acestea trebuie să se perceapă după „ponturile domnești”⁸.

Dacă domnul își pierdea tronul, cel care arendase vama era pus în situația de a o rearenda la noul domn numit de sultan⁹. Aceeași situație a apărut și odată cu ocuparea Moldovei de către armata rusă în anii 1769-1774. Vameșii au fost nevoiți să negocieze cu comandamentul rus arendarea vămilor¹⁰. Conform informației prezentate de boieri comandamentului rus, până la război „Vămile se vindeau cu 80 000-85 000 de lei pe an. În anii de ciumă, când se închideau hotarele, vameșul cât strângea dădea la Cămara Gospod (Domnească – *n. n.*). Vama se strângea în toate orașele și ținuturile și vameșii trimit dare de seamă la Iași”¹¹. În anul 1770 vama, fiind gestionată în regie, a adus venit de 87 000 lei¹², în 1773 vama a fost dată în arendă vistiernicului Cantacuzino cu 91600 lei, iar în 1774 – vel spătarului Cristi cu 92000 lei¹³. Peste zece ani, în condiții de pace și a unei conjuncturi economice mai prielnice, pentru dezvoltarea comerțului după Pacea de la Kuciuk-Kainarji din 1774, venitul din vămi a crescut substanțial. Consulul rus în Moldova Severin comunica în anul 1784 că vama a fost dată în

⁷ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, Ed. Ioan Caproșu, vol. VII. Documente interne. Iași, 2007, p. 348 (în continuare - DI).

⁸ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare - ANRM), F. 125, reg. 4, dos. 1455, f. 7.

⁹ Iorga N., *Relațiile economice ale țărilor noastre cu Lembergul, București*, 1900, p. 73-74.

¹⁰ Costin Petru. *Organizarea sistemului comercial-vamal în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774*, în RIM, 2006, Nr. 1-2, p. 71.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Arhiva Politicii Externe a Rusiei (în continuare APER), p. 74, F. 68/II, 1770, dos. 1, f. 47.

¹³ Arhiva de Stat de Acte Vechi a Rusiei (în continuare - ASAVR), F. 293, dos. 104, f. 97-104.

arendă cămărașului al doilea cu 153 000 lei sau mai mult cu 1600 lei decât în anul trecut. Aceasta s-a produs, nota el, „din cauză că comerțul supușilor ruși și germani (austrieci) în aceste pământuri este în continuă creștere”¹⁴.

În perioada războiului ruso-turc din 1806-1812 veniturile din vămi, date în arendă se considerau ale „Casei împărătești”: creșterea sumei arendei vămii până la 330050 lei în 1811 a fost atunci influențată de devalorizarea banilor de argint, exprimată în lei față de cei de aur (În 1806 un ducat de aur valora 8,57 lei, iar în 1811 – 12 lei)¹⁵.

„Ponturile” domnești de care urmau să se conducă arendașii vămii exprimau politica comercial-vamală față de diferite categorii de comercianți interni și externi. Primul tarif vamal general obligatoriu pentru toate vămile țării, cunoscut până în prezent este cel din 1761-1764, care conține 265 articole¹⁶. Articolele se referă la mărimea taxei pentru animale, obiecte de metal, băcănie, blănuri, manufactură, stolerie, produse chimice, minerale etc.

După enumerarea categoriilor de mărfuri și a tarifelor corespunzătoare acestora, ponturile conțineau indicații speciale referitoare la negustori, care comercializau mărfuri în alte țări.

Tarife speciale sunt indicate pentru cazaclii, care aduceau blănuri de la Moscova (16 lei de un car pecetluit) și exportau vinuri din Moldova în Ucraina (2 lei de bute, un leu de bou sau cal de car). Negustorii lipscani, care aveau prăvălii la Iași plăteau la Vama Mare (la Carvasara) câte 3 lei la sută. În scopul atragerii mărfurilor la iarmaroacele de la hotarul cu Polonia (la Sniatin și Movilău) și hotarul cu Țara Românească, comercianții străini vor plăti câte 3 lei vechi de prăvălie, iar „pământanii nu dau nimic”. Ponturile prevedeau și măsuri de luptă cu contrabanda. Cei ce „ascunzându-și marfa lor și-o vând pe ascuns altora nevămuită, pe unii ca aceea aflându-i vameșii să aibă a le lua vamă îndoită de toată marfa lor, arătându-i la domnie atât pe cei ce vor mistui marfa de vamă, cum și pe cei ce vor cumpăra de la dânșii pe ascuns, să să pedepsească pentru paguba ce pricinuiască vămii gospod cu vicleșugurile lor”¹⁷.

„Ponturile” conțineau compartimente în care era fixat modul de incasare a unor taxe vamale speciale: *cornăritul* și *mortasipia*. Cornăritul urma să fie plătit în mărime de 1 leu și 1 potronic de bou de negoț. Ponturile prevedeau facilități doar negustorilor turci din Hotin și Bender. Dacă acești negustori pe bou de negoț cumpărat la iarmaroace nu-i țineau în țară ci îi mânau pe teritoriul raialelor, ei erau scutiți de plata cornăritului. La incasarea taxei numite *mortasipie* aceasta era percepută egal de cumpărător și vânzător (vânzări de animale, horilcă, păcură, tutun, oale, care cu coafe, sticle, brânză și alte produse alimentare). Dar ca și în cazul precedent, la perceperea acestei taxe, negustorilor turci li se acordau

¹⁴ APER, F. 69/I, 1784, dos. 25, f. 5.

¹⁵ *История народного хозяйства Молдавской ССР (до 1812 г.)*. Știința, Chișinău, 1976, p. 406.

¹⁶ DI, vol. VI, p. 335-349.

¹⁷ *Ibidem*, p. 348.

facilități „iar negustorilor turci pe vitele ce vor cumpăra, ori la ce târguri să să ia mortasipie numai de la vânzători”¹⁸. Astfel, factorul otoman și în acest caz diminuea veniturile domniei.

În contextul politicii comercial-vamale a domnilor fanarioți se înscriu și unele forme de protecționism, referitor la vânzarea anumitor mărfuri. În unii ani, domnii interziceau importul de horilcă (rachiu), vin, sare, lână etc. Astfel, domnul Constantin Muruzi (1777-1778) a emis un hrisov, prin care se interzicea importul rachiuului din Polonia¹⁹. În 1797 Al. Callimachi a interzis exportul lânii din Moldova în Austria, motivând că ea era necesară în țară²⁰. Însă aceste măsuri protecționiste erau destul de modeste în condițiile presiunii economice otomane.

Politicii comercial-vamale independente, promovate de domnii Moldovei s-au contrapus „capitulațiile” încheiate de către Imperiul Otoman și Marile Puteri europene.

Prima „capitulație” încheiată pe principii egale între otomani și o țară europeană este cea turco-franceză din secolul al XVI-lea²¹. În anul 1740 o nouă capitulație turco-franceză nu numai că a confirmat stipulațiile celor precedente, dar a acordat noi privilegii negustorilor francezi: scutirea de impozite personale (haraci ș. a.), a redus vama de la 5% la 3% *ad valorem*, dreptul de a-și exercita cultul lor religios, de a fi judecați în prezența reprezentantului - *dragomanului* (traducătorului) consulului francez etc.²².

În secolul al XVIII-lea se extinde expansiunea Imperiului Habsburgic în spațiul Sud-Est dunărean. Prin Pacea de la Pasarovitz (1718) Austria a obținut privilegii comerciale largi în spațiul dunărean (până la gurile fluviului) după modelul capitulațiilor acordate altor Mari Puteri. Dar stipulațiile tratatului nu se răsfrângeau și asupra Principatelor Române, acest drept avându-l doar Franța²³.

Regimul capitulațiilor a fost extins efectiv asupra Principatelor în urma Tratatului comercial ruso-otoman din 10 iunie 1783. Imperiul Rus a căpătat dreptul de navigație liberă în toate apele Imperiului Otoman și de a numi consuli în orice oraș al Imperiului²⁴. În scurt timp, aceleași privilegii de la Poartă le-a cerut și Austria. La 24 februarie 1784 sultanul a acordat un Sened, care egala privilegiile negustorilor austrieci cu cele ale negustorilor ruși²⁵.

Un factor important în evoluția politicii comercial-vamale a domnilor Moldovei și Țării Românești a prezentat înființarea aici a consulatelor Marilor

¹⁸ *Ibidem*, p. 349.

¹⁹ Xenopol A. D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. IX, Ed. Cartea Românească, București ș. a. P. 183-184.

²⁰ *Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudokia Hurmuzaki*, vol. XIX, partea I, p. 834-835.

²¹ Maries Stela, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781-1862*, Iași, 1985, p. 17.

²² *Ibidem*, p. 19-20.

²³ *Ibidem*, p. 21.

²⁴ *Ibidem*, p. 23-25.

²⁵ *Documente privitoare la istoria românilor, culese de Eudoxiu Hurmuzaki...*, vol. VII, p. 513-514.

Puteri: a Rusiei (1782), Austriei (1783), Prusiei (1786), Franței (1796), Marii Britanii (1803). Prin instaurarea consulatelor la București și Iași supușii străini au căpătat protectori oficiali care le garantau privilegiile stipulate în tratatele Mariilor Puteri cu Poarta otomană.

Deosebit de substanțiale erau facilitățile supușilor străini, numiți în Principate *sudiți* (de la latinescul *sub-ditus*, supus a unei puteri străine) în privința regimului vamal. Deși oficial a fost stabilită taxa vamală în mărime de trei la sută *ad-valorem*, plătită o singură dată, tarifele vamale detaliate pentru fiecare marfă, întocmite în 1783 de ruși și în 1784 de austrieci, micșorau taxa vamală reală la 2% sau la 1%. Vama se percepea în măsuri de greutate *chintale* și *ocă*, având drept model tarifele engleze și franceze. Consulii urmăreau ca sudiții să fie scutiți de plata impozitelor personale urmând să achite taxele vamale și obligațiile fiscale legate de activitatea lor meșteșugărească sau comercială. Aflați sub jurisdicția consulară, sudiții și-au extins activitatea, practicând și acțiuni interzise prin capitulații: achiziționau proprietăți funciare, se implicau în comerțul cu amănuntul etc.²⁶.

Aceste facilități ale sudiților contraziceau intereselor comercianților autohtoni, care nu numai că le suportau concurența, dar și plăteau impozitele personale față de vistierie de care primii erau scutiți. Cercetătoarea ieșeană Stela Mărieș a constatat că „la adăpostul protecției și jurisdicției consulare comerțul supușilor imperiali în Principate a progresat neîncetat, negustorii sudiți beneficiind, numai în privința vămii și a impozitelor de un avantaj de 28% față de negustorii locali”²⁷.

O consecință imediată a acestei situații era solicitarea de către negustorii locali de la cosulatele străine din Principate de a li se acorda și lor supușenie străină (austriacă, rusă, prusiană, franceză etc.). Consulii, adesea încălcând stipulațiile capitulațiilor, care nu permiteau acordarea de supușenie străină localnicilor, sub diferite pretexte, le acordau acestora dreptul de sudiți. Ocrotiți de jurisdicția consulară, aceștia obțineau profituri substanțiale din comerț, derând cu supușii străini propriu-ziși.

Tarifele vamale de 3 la sută stabilite de tratatele comerciale ale Imperiului otoman cu Marile Puteri au condus la inundarea pieței interne a Principatelor cu mărfuri meșteșugărești și manufacturate, aduse din alte țări. Aceasta a determinat restrângerea activității atelierelor meșteșugărești și înăbușirea manufacturilor, care începeau să apară în Principate la mijlocul secolului al XVIII-lea. Drept urmare, unele elemente de politică mercantilistă, inițiată de domni erau contracarate prin regimul consular, instaurat în Moldova și Țara Românească în anii 80 ai sec. al XVIII-lea.

În pofida faptului că acțiunile domnitorilor îndreptate spre atenuarea momentelor nefaste din capitulații în condițiile agravării regimului consular au întâmpinat noi obstacole, ele n-au fost, totuși, abandonate.

²⁶ *Ibidem*, p. 23-26.

²⁷ *Documente privitoare la istoria românilor, culese de E. Hurmuzaki*, vol. VII, p. 23-26.

Conform capitulațiilor negustorii străini erau scutiți de plata impozitului pe persoane fizice – a *birului*, dar ei au fost impuși să plătească un impozit pe proprietățile lor imobiliare, numit *fumărit*. La insistența consulilor austrieci de a aboli plata acestui impozit, domnul Moldovei a declarat în 1800 că „nu cere nici un impozit de la sudiții austrieci, ci de la proprietarii de case, conform legii „*jus soli*”²⁸.

Deși relațiile comerciale ale Principatelor se efectuau conform capitulațiilor Imperiului Otoman cu țările europene, totuși primele aveau o frontieră vamală proprie, iar pentru mărfurile care le străbăteau hotarele se plătea taxa vamală la intrarea sau la ieșirea de pe teritoriul atât a Moldovei cât și a Țării Românești. Mărfurile, taxate cu 3% în Imperiul Otoman erau impuse de asemenea la taxă vamală de aceeași mărime la intrarea lor în Principate²⁹.

Păstrarea autonomiei vamale a Principatelor le permitea domnilor să continue impunerea la dări a supușilor străini pentru serviciile ce li se acordau în țară sau pentru posesia de bunuri imobiliare (case, prăvălii etc.). Mai multe hrisoave domnești reglementau activitatea negustorilor străini în țară. Astfel, prin hrisovul din 9 martie 1784 Al. Mavrocordat confirma privilegiile sudiților – negustorilor de vite³⁰. Domnul interzicea stăpânilor de moșii, care arendau pășunile negustorilor străini pentru a pășuna boii de negoț, să rezilieze înainte de termen arenda sub pretextul că stăpânii megieși au drept de preemțiune de a arenda și ei aceste pășuni. În schimb negustorii străini ca și cei locali erau obligați să plătească la trecerea prin vamă – *cornăritul* câte 1 leu și 1 potronic vechi de fiecare animal, iar dacă vor trece boii peste hotar cu cireadă să dea „câte unul leu șasăzeci bani vameșilor de *otace* (*vămi din nordul țării* - n. n.), cât și pentru boi ce să rumpu cărduri din cirezi și fug, să aibă a plăti *colac* celor ce-i vor găsi, câte doi lei de cărdu”³¹.

Pentru alte vite, ce le aveau acești negustori în țară, în afară de boi de negoț, ei urmau să plătească *cuniță* tradițională, ca și negustorii locali. Vitele cumpărate la iarmaroace le puteau ține în țară fără plata cuniței nu mai mult de două luni³². Într-un alt hrisov, din 1 decembrie 1785 același domn specifică mai detaliat modalitatea de percepere a cuniței de la negustorii străini: „Toți cei streini ori sârbu, ori grecu, ori armanu sau oricine și ori den ce parte ...vor fi și bir în visterii nu vor avea, care vin unii numai la iernatic și alții la văratic și ori că vor avea cășlele lor stătătoare sau că nu vor avea, toți aceia vor da cuniță câte 40 bani noi de toată vita și câte 40 bani noi de stogul de fân”³³. Pentru oile destinate comerțului extern, negustorii, care le pășunau în țară urmau să plătească 6 bani

²⁸ *Ibidem*, p. Vol. XIX, partea I, p. 42-43.

²⁹ *Ibidem*, p. 59.

³⁰ DI, vol. VIII, nr. 201, p. 273-274.

³¹ *Ibidem*, p. 273-274.

³² *Ibidem*.

³³ DI, vol. VIII, nr. 329, p. 410.

de oaie, iar dacă le vor ierna – vor plăti 10 bani de oaie, goștină, fiind scutiți de cuniță³⁴.

Invocând acordarea de servicii în vămi negustorilor străni, administrația vamală a Moldovei percepea în anul 1783 pe lângă taxa de 3% încă 2% pentru cântărirea mărfurilor așa cum se proceda și la Constantinopol. Divanul hotărâște ca „nimeni să nu fie slobod a aduce cântar străin, ci numai vameșul domnesc să ție cântar drept”³⁵. Mărfurile aduse din sudul Dunării erau supuse în vămile din porturile dunărene („schele”) unei taxe sub motiv că ele erau acolo *magazinate*³⁶.

Consulii austrieci au reclamat la Poartă dreptul vameșilor de a percepe această taxă, considerată de ei un abuz. Poarta a dat dispoziții domnilor ca să nu perceapă de la negustorii străini „nici o altă taxă, sub orice numire”, în afară de ale 3% *ad valorem*. Totuși taxa „cântarul” sau „cantariatica” a continuat să se perceapă și în continuare. Din suma incasată din această taxă domnii acordau „mile” unor mănăstiri. Astfel, într-un așezământ al domnului Al. Mavrocordat din august 1785 pentru mănăstirea Sf. Spiridon se stabileau principiile de percepere a *cantariatiei* „șase bani la patruzeci și patru ocă cantariatică orice fel de marfă ar fi și se va trage la cântar ... dar de se va întâmpla stăpânilor marfei să vânză marfa sa în vama domnească atunci să plătească cumpărătorul cantaristica”³⁷.

Poarta emitea regulat dispoziții, prin care interzicea exportul din Principate a mărfurilor de care îi erau ei necesare: grâul, oile, seul, mierea, silitra. Cu toate aceasta, domnii, adesea acordau permisiuni unor negustori, fără știrea Porții de a exporta aceste mărfuri realizând venituri considerabile³⁸.

Deoarece facilitățile, acordate sudiților prin instaurarea în Principate a jurisdicției consulare, contribuiau, după cum am mai menționat, la ruina negustorilor locali, domnii au întreprins anumite acțiuni în vederea îmbunătățirii situației lor economice și sociale.

În anul 1783 domnul Al. Mavrocordat a emis un hrisov prin care impunea pe negustorii străini să-și vândă marfa cu ridicata, excepție făcând produsele alimentare. La plata vămii de 3% negustorii străini mai trebuiau să deie un leu de fiecare sută către breasla negustorilor, ceea ce, în viziunea lui A. D. Xenopol „constitua încă o mică protecție și pentru industria națională”³⁹.

Au urmat și alte acte ale domnilor în favoarea negustorimii băștinașe. Astfel, în noiembrie 1786 domnul Moldovei Al. Mavrocordat a emis un așezământ prin care acorda un șir de scutiri negustorilor băștinași. Domnul stabilea pentru fiecare

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p. Nr. 302, p. 387-388.

³⁶ Oțetea A., *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional. Editura Academiei, București, 1977, p. 27.*

³⁷ DI, vol. VIII, nr. 302, p. 389.

³⁸ Oțetea A., *Op. cit.*, p. 22

³⁹ Xenopol Al., *Op. cit.*, vol. IV, București, 1993, p. 130.

dintre ei un bir constant „cu rupta” în mărime de 15 lei pe an, plătit la vistierie în două rate. Pentru prăvălii va plăti fiecare negustor lipsca (care întreține relații comerciale cu Lipsca (Laiptig) câte 20 lei și fiecare negustor brașovean (care întreține relații comerciale cu Brașovul) și cei ce vând blănuri (*blănăria*) – câte 15 lei, sub formă de dare numită *slujba ajutorinței*. Principalul moment din acest hrisov era răspândirea și asupra negustorilor băștinași a tarifului vamal de 3 la sută *ad valorem*, privilegiu, pe care până atunci îl aveau doar negustorii străini (*sudiții*). „Vama pe marfa ce vor aduce vor plăti după hotărârea hrisovului obștiei ce s-au făcut de către domnia me, adică câte trei lei la suta de lei după adevărata fatură (factură – *n. n.*) ce vor arăta către vameși”. Negustorii băștinași, ca și cei străini mai plăteau câte 60 bani de fiecare prăvălie pe an „*la slujba cotăritului*”. Ei sunt scutiți de diferite *havalele* (cai de mezil, zaharea, salahori) „ce vor fi pe alti locuitori, precum și di incartiruirea „oaspeților pe la casele lor”. De asemenea „la vremea slujbelor, desetina și vădrăritul”, ei erau scutiți de impozitarea a 300 de stupi și 600 vedre vin. De asemenea, „toate pricinele și trebuințe ce vor ave să se caute de dumnealui vel vistiernic”⁴⁰.

Deși și după emiterea acestui hrisov negustorii băștinași continuau să se afle într-o stare socială mai inferioară decât cei sudiți, totuși stabilirea și pentru ei a aceluiași tarif vamal de 3% la import a contribuit la înviorarea relațiilor comerciale externe.

Concomitent cu extinderea regimului capitulațiilor asupra comerțului extern al Principatelor, domnii au introdus un șir de schimbări și în „*ponturile*” prin care se dădeau anual veniturile vamale în concesiune. Astfel la 1 ianuarie 1796 în „Ponturile vămii după cum s-au strigat într-acest an la Cochi-Vechi (licitație – *n. n.*)” se specifica „Toată marfa ori de ce fel va fi ori din ce parte de loc va veni va plăti vama câte trei lei la suta de lei, după dreapta fatură cumpărăturii ce vor arăta neguțătorii, afară de unele ce intră în țară, s-au lăsat să fie slobode de vamă, care se arată cu deosebite ponturi”⁴¹.

Stabilirea unor tarife constante în comerțul extern, anexate la tratatele comerciale ale Imperiului Otoman cu Austria și Rusia diminua veniturile vistieriei din vămi. De aceea se luau măsuri de protejare a pieței interne unde vistieria stabilea taxele sale proprii, scutind de vamă unele mărfuri, iar pe altele taxându-le în conformitate cu conjunctura pieței. Astfel, nu erau scutite de vamă sarea, păcura, tutunul, anisonul și rachiul.

Deoarece exportul de animale continua să fie principala sursă de venit al vămilor, în ponturi cu mult mai minuțios decât în cele de până la introducerea regimului capitulațiilor, se specificau toate posibilele eschivări de la plata vămii și se dădeau indicații privind prevenirea acestora. Astfel, în cazul când negustorii cumpărau boi pe la sate fără știrea vameșilor și îi includeau în cirezi, împreună cu cei cumpărați la iarmaroace, vameșii urmau să trimită oamenii lor care „să

⁴⁰ DI, vol. X, nr. 1, p. 1.

⁴¹ *Ibidem*.

scrie cirezile și pentru câți boi nu să vor găsi în cărțuliile de plată cornăritului și a vămii, vor lua vameșii vama și cornăritul”⁴².

Locuitorilor țării li se permitea să treacă peste hotar în cantități de până la zece capete de boi de negoț, fiind scuti de plata cornăritului. Dar concomitent ispravnicii din ținuturi trebuiau „să facă publicație spre înștiințare tuturor locuitorilor” că ei nu au dreptul să se înțeleagă cu unii negustori străini și să treacă acești boi peste hotar în componența cirezilor ce aparțineau acestora. Deoarece, drept urmare se aducea „nu puțină păgubire ... slujbei” acești boi „se vor lua controbon” (adică vor fi confiscați ca fiind de contrabandă).

Un venit substanțial al vistieriei era și comerțul cu cherestea. Pentru ca acest venit să nu fie diminuat se cerea ca vama să fie percepută „după prețul ce se vindi la *scheli* (în porturi – *n. n.*), iar nu după prețul ce o cumpără neguțătorii din țară”⁴³. În cazul exportului de ceară, negustorii trebuiau să prezinte la ieșirea din țară un răvaș de la vameșii din ținuturi pentru a se lua vama câte trei lei la sută, reieșind din prețul prin care ea a fost cumpărată⁴⁴.

Unele mărfuri erau taxate diferit în țară și la export. Astfel, păcura din ținutul Bacău era taxată în țară „cu câte o para de vadră, iar trecând-o peste hotar va plăti trei lei la suta de lei”. Sarea vândută pentru necesitățile locuitorilor nu era supusă la vamă, iar cea vândută peste hotar era taxată cu câte două parale de drob, la rândul său cea vândută „în Țara Turcească va plăti vama câte una parale de drob”, stimulându-se exportul ei în această direcție⁴⁵. Era stimulat importul fără vamă a mărfurilor considerate delicatose, care nu se produceau în țară: calmarul, caracatița, scoici de mare, rahat locumeri, făstăcheri, castane etc., fiind consumate de păturile elitare ale țării⁴⁶.

În ponturile din 1796 se expuneau detaliat măsurile de luptă cu eschivarea de la plata taxelor vamale: „Iar marfa ce se va găsi tăinuită, neplătită de plată la schele unde au urmat pentru aceea se va urma deosebit pont. Se prevedea că negustorii, care vor falsifica facturile („va arăta fatura neadevărată”) vor plăti îndoit. „Marfa ce se va găsi ascunsă spre păgubire slujbii să să ia controbon (confiscată – *n. n.*) spre pilda altora asămine următori”⁴⁷.

Ponturile prevedeau de asemenea un șir de plăți care urmau să le facă concesiarii vămii din suma colectată: salarii funcționarilor domnnești, vameșilor, mile la biserici și mănăstiri. Din suma generală a arendei vămii, cumpărătorii urmau să dea „din zece lei unul” pentru „Casa Răsurilor”.

Ponturile din anul 1796 au fost emise repetat cu unele precizări în fiecare an înainte de darea venitului vămii în concesiune unor mari boieri sau negustori.

Cele spuse pot fi confirmate prin compararea conținutului ponturilor din 1796 cu cele pe anii 1807-1808. Ultimele emise la sfârșitul anului 1806, încă nu

⁴² *Ibidem.*

⁴³ *Ibidem*, p. 3.

⁴⁴ *Ibidem.*

⁴⁵ *Ibidem*, p. 2.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 3.

⁴⁷ *Ibidem*, p.4.

purtau amprenta politicii comercial-vamale a administrației ruse din Principate. Ponturile vorbesc de „negustorii turci care vor neguțitori orice fel de marfă aice în țară, afară de vite și iznase zahare, vor plăti vama câte trei lei la suta de lei”⁴⁸. În acest punct este vorba despre livrările de produse [*zaharea*] în Imperiul Otoman. Se mai menționa că pentru untul, mierea, ciara și alte produse, care „vor trimite la Țarigrad” să se ia vamă „din suma cumpărătorului”⁴⁹.

În ponturi se detalizau momentele legate de diferențierea plății vamei pentru vitele destinate zalhanelei (abatorului – *n. n.*) de cele de negoț (pentru primele vama era de 66 bani pentru un bou și 44 bani pentru o vacă, iar pentru al doilea – un leu 12 bani pentru un bou și un leu – pentru o vacă tânără („ialoviță”). Prin creșterea necesității de carne pe piața orășenească se lămurește și cauza introducerii stipulației, că acei negustori, care vor cumpăra ialovițe de negoț, sunt datori „la 10 ialoviță de negoț, să cumpere și cinci vaci de zalhana, pe care să plătească și vama hotărâtă a vacilor de zalhana și să aibă a le îngrășa bine și la vreme zalhanalelor să le taie și săul și cereviciul și pastrama ce va ieși să-l ducă la schele Galații”⁵⁰.

Ponturile mai prevedeau dublarea lefilor unor boieri, care le primeau din venitul vămii: vel vistiernicul și vel postelnicul primeau în 1796 – 500 lei, iar în 1807 – o mie, respectiv au crescut lefile și a altor funcționari.

Revenind la conținutul ponturilor prin care domnia dădea în arendă venitul vămilor, vom menționa că în afară de suma pe care arendașii urmau s-o verse în Vistierie, ei mai plăteau supra sumei convenite a arende și anumite sume de bani în favoarea marelui logofăt și a marelui vistier (în anul 1796 – 500, iar în 1807 – 1000 lei fiecăruia), urmau apoi plăți pentru biserici și mănăstiri, care de regulă primeau *mile* pentru procurarea uleiului și a lumânărilor, dar uneori și alte contribuții din taxele vamale plătite din vama domnească⁵¹.

Ponturile, în afară de taxele generale referitoare la mărfurile de import-export, mai reglau și colectarea unor taxe la cumpărarea mărfurilor în țară, care urmau apoi să fie exportate, cum ar fi *cunița mare și mică, cornăritul și mortasipia* – pentru boi de negoț, alte animale, obiecte de băcălie etc.⁵². O taxă comercială, care era dată în arendă separat era *vădrăritul*. Conform „ponturilor vădrăritului” din 1810, care după conținut continuau o tradiție a impunerii la această taxă și în perioada precedentă, erau scutiți „toți cei ce au titluri nobiliare”, inclusiv văduvele boierilor. Mănăstirile care aveau hrisoave domnești individuale de scutire, urmau să le reînnoiască și să le prezinte la Vistierie⁵³. Unele mănăstiri erau

⁴⁸ ANRM, F. 1, dos. 117, f. 16-19.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*. Condica lui Constantin Mavrocordat. Ed. Corneliu Istrati, vol. II, Iași, 2008; DI, vol. VIII, nr. 135, p. 183-184.

⁵² DI, vol. VI, nr. 377, p. 348-349.

⁵³ Bulat T. G., *Din viața economico-socială a Moldovei la 1810*, în „Arhivele Basarabiei”, an. V, 1933, nr. 1, p. 6.

specificate aparține în *ponturi*: Secul, Neamț, Agapia, Doljești ș. a., care nu plăteau vădrărit „din vinul propriu și din cel dăruit”, iar altele erau scutite doar de vădrăritul de pe o anumită suprafață de vii (Mănăstirea Râșca – pentru 18 pogoane)⁵⁴. Toate aceste facilități, derând cu altele referitoare la plata dărilor pe avere (*ru-sumaturi*), constituiau o tradiție urmată din secolele trecute. Dar apar și nuanțe mai noi, determinate de afirmarea epocii moderne.

Astfel, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea în diferite hrisoave domnești și în catastife de percepere a taxelor vamale, apar și anumite facilități, acordate celora, care se ocupau cu activități culturale și idilitare, ceea ce în viziunea noastră, ar reprezenta o manifestare a apariției unui proces de modernizare în aceste domenii⁵⁵.

În contextul respectiv, vom menționa interesul domnilor țării față de învățământ. La 25 decembrie 1747 domnul Grigore al II-lea Ghica a emis un hrisov despre școli, inclusiv despre Academia Domnească, în care făcea referire la „puterea învățăturii” pentru „obștescul norod”, iar la 20 iulie 1785 domnul Al. Ioan Mavrocordat, înnoiește acest hrisov „din fierbinte râvnă și iubire de învățătura”, stabilind că pentru întreținerea Academiei și a „școalelor” (plata lefelor dascălilor) să se ia din dajdea preoților și dascălilor câte patru lei noi pe an⁵⁶.

Școlile erau susținute și cu bani din venitul vămii. La 6 iulie 1757 domnul Scarlat Ghica miluiește Sf. Mitropolie „a lua în toți anii câte 100 lei din vama domnească cum și pentru școli să aibă purtare de grijă”⁵⁷. În ponturile vădrăritului din 1810, menționate mai sus, se evidențiază mănăstirea Socola, căreia nu numai că i se acorda scutire de această taxă de pe viile ce le avea, dar și i se mai acordau anual 500 lei „în folosul școalei de la Socola”⁵⁸.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se perfecționează administrația orășenească din capitală, condusă de un mare agă, ajutat de instituții conduse de epitropi, numiți de către domnie, care supravegheau starea sanitară, culturală, socială și economică a orașului. Epitropii erau în fruntea *Casei Școalelor* (1766), *Casei Doftorilor* (1777), *Casei Cișmelelor* (1804) etc. Exista de asemenea „*Casa vămilor*”, fondată în 1776, care supraveghea repartizarea veniturilor din vămi destinate activităților idilitare. Ponturile vădrăritului din 1810 prevedeau sume concrete în „folosul doctorilor orășenești” (500 lei pe an), orfelinului (1000 lei pe an), „întreținerii fântânilor din orașul Iași” (500 lei) etc.⁵⁹.

O deosebită atenție domnia acorda spitalului de la mănăstirea Sf. Spiridon din Iași. Astfel, la 15 noiembrie 1766 domnul Gr. Al. Ghica a reglementat venitul taxei vamale *cântarul* („cântariatica”), pe care a dăruit-o spitalului acestei

⁵⁴ DI, vol. VI, nr. 377, p. 348-349.

⁵⁵ Caproșu Ioan, Cocărlă Pavel, *Iluminatul public în orașul Iași*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, 1994, p. 95-136.

⁵⁶ DI, vol. VIII, nr. 280, p. 370-372.

⁵⁷ *Ibidem*, vol. VI, nr. 102, p. 88.

⁵⁸ Bulat T. G., *Op. cit.*, p. 9.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 9-10.

mănăstiri, în afară de cântarul Galaților dăruit mănăstirii Sf. Dimitrie de acolo și „cântarul de la Chișinău, ci este dat mănăstirii Gălății”⁶⁰. În alt document din august 1785 domnul Al. I. Mavrocordat, pe lângă venitul cântarului, mai acorda acestei mănăstiri, pentru întreținerea spitalului „de la neguțătorii lipscani ce aduc marfă de Lipsca să aibă a lua de tot carul cu doi boi câte 15 lei, de la neguțătorii lipscani cei trecători să aibă a lua de tot carul cu doi boi câte 7 pol lei. De toată butea de vin ce fac cazaclii și alți negustori și îi trec peste hotar să se ia câte doi lei, iar poloboc pe jumătate. Pol para să se ia de toată oca de ceară ce se va afla în toată țara. Pol para să se ia de toată vatra de holercă de va intra în orașul Iași”⁶¹. Se mai menționa că „doctorul ce va fi după vreme la spitalul acesta (prin alegerea boierilor epitropi) să aibă a lua partea sa pe toată luna câte 70 lei”⁶².

Începând cu mijlocul secolului al XVIII-lea în Moldova și Țara Românească se intensifică comerțul cu cărți. Constantin A. Stoide, care a cercetat această problemă menționa: „Negustorii brașoveni, care interveneau la domniile din Principate pentru scutirea de taxă vamală a cărților aduse de peste graniță, obțineau acest privilegiu pe considerentul, că acestea „sunt pentru învățătura copiilor și pentru luminarea oamenilor”. Domnii cereau ca aceste cărți să se vândă „la un preț cuviincios”⁶³.

În comerțul cu cărți, un rol deosebit îl jucau negustorii români din Brașov. La 14 noiembrie 1780 negustorul brașovean Mihail Țumbru a trimis la Iași lui Hagi Mihail Riga un set de cărți cumpărate la Veneția, care includea 38 de titluri de cuprins diferit, în număr de 1822 exemplare⁶⁴. Majoritatea cărților era scrisă în limba greacă. Printre ele erau tratate de literatură clasică, enciclopedii, dicționare, gramatici, cărți de cult, manuale pentru învățământul „mediu” și elementar.

În concluzie vom menționa că în perioada examinată domnii fanarioți, prin diverse acte legislative („ponturi”) și dispoziții date organelor administrative din țară, au promovat o politică comercial-vamală care trebuia să țină cont de doi factori de bază - pe de o parte să plătească dările crescânde pe care le cerea Poarta și să acorde facilități comerciale negustorilor turci - agenți ai economiei-univers otomane, iar pe de altă parte - să se acomodeze cerințelor economiei-univers europene în condițiile semnării unor tratate comerciale dintre Imperiul Otoman, Rusia și Austria.

În aceste condiții domnii au tins să promoveze o politică comercial-vamală independentă de Poartă, apărându-și autonomia vamală a țării. Sub influența modernității europene ei încercau să implementeze unele doctrine economice

⁶⁰ DI, vol. VI, nr. 747, p. 651.

⁶¹ *Ibidem*, vol. VIII, nr. 102, p. 387-393.

⁶² *Ibidem*, p. 391.

⁶³ Stoide C., *Comerțul cu cărți dintre Transilvania, Moldova și Țara Românească între 1730 și 1830*. Ed. Ioan Caproșu, „Demiurg”, Iași, 2005, p. 427.

⁶⁴ Stoide C. A., Caproșu I., *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*. Ed. Universitas, Chișinău, 1992, p. 137.

mercantiliste, să utilizeze sursele financiare acumulate din sistemul vamal nu numai pentru plăți tradiționale (tribut otomanilor, lefe funcționarilor aparatului administrativ, donații („mile”) mănăstirilor etc.) dar și pentru susținerea unor activități modernizatoare în domeniul culturii (îndeosebi a învățământului) și în cel idilitar urban.

Summary

On the base of legislative documents analysis and provisions of phanariotes lords from Principality of Moldova, is analyzed their commercial and customs policy. In this policy promoting process they took account of two main factors: on the one hand – the necessity to fulfill payment obligations of the tribute and providing privileges to Ottoman traders; on the other hand – the alignment to the world European economy requirements, which had been intensified, following the signing of some commercial treaties between the Ottoman Empire, Russia and Austria.

Through various legislative acts lords had promoted a customs-trade policy, which tended toward the independence from the Ottoman Empire one. Under the influence of the European modernity they had been used gained revenues from the customs system not only for traditional payments (tribute to Ottomans, civil servants salaries, donations to monasteries etc.), but to support, as well certain modernization activities in the field of culture and in the planning of cities.

Igor Cereteu*

CUTREMURELE DE PĂMÂNT DIN SPAȚIUL MOLDAV ÎN SECOLELE XVI-XIX

Se afirmă, pe bună dreptate, că în natură nu există un fenomen mai înfrigorător, care să producă panică în rândul populației, decât un cutremur puternic. Cele mai multe seisme de natură tectonică din spațiul românesc își au focarul la Curbura Carpaților, în zona Vrancei, la adâncimi cuprinse între 60 și 300 km, numite *intermediare*. Există însă și cutremure *superficiale* sau *normale*, cu focarul până la 60 km adâncime, care se fac simțite în mai multe zone ale spațiului românesc și sunt mai numeroase decât cutremurele *intermediare*¹. Prin urmare, Vrancea este sursa principală a cutremurelor de pe teritoriul românesc și, uneori, din regiunile învecinate.

Cutremurele de pământ simțite în spațiul moldav au fost consemnate pentru prima dată în *Cronicile slavo-române* din secolele XV-XVI² și de cronicarii Grigore Ureche și Miron Costin. Interesul oamenilor de știință din spațiul românesc pentru aceste fenomene apare spre sfârșitul secolului al XIX-lea prin contribuțiile lui Ștefan C. Hepites³, urmate de cele ale lui Grigore Ștefănescu⁴ și Victor Anestin⁵, iar mai târziu de cea a lui Ion Atanasiu⁶, Florian Dudaș⁷, Paul Cernovodeanu și Paul Binder⁸, Marieta Adam Chiper⁹ etc.

Una dintre principalele surse pentru completarea spectrului de informație despre cutremurele de pământ o constituie însemnările vechi de pe manuscrise și tipărituri. Uneori sumare, făcute pe spațiile curate ale foilor cărților, mai mult

* **Igor Cereteu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1900)*, SILEX – Casă de Editură, Presă și Impresariat S.R.L., București, 1993, p. 208-209.

² *Cronicile slavo-romane din sec. XV - XVI* publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P.P.Panaiteescu, Editura Academiei RSR, București, 1959.

³ Ștefan C. Hepites, *Registrul cutremurelor de pământ din România (1838-1892)*, în *Analele Institutului de Meteorologie din România*, tom VI, 1890, București, 1893, p. 55-68, lucrare publicată și în volumul *Cutremure de pământ și semne cerești în istoria României*. Antologie și prefață de I. Oprișan, Editura SAECULUM I.O., București, 2010, p. 146-162.

⁴ Gr. Ștefănescu, *Cutremurele de pământ în România în timp de 1391 de ani, de la anul 455 până la 1874*, Comunicare la Academia Română, ședințele din 4 și 18 mai 1901, *Memoriile Secțiunii Științifice*, tom XXIV, 1900, p. 1-34, reprodusă în volumul *Cutremure de pământ și semne cerești în istoria României*, p. 108-145.

⁵ Victor Anestin, *Cutremurele de pământ. Cutremurele din România*, Câmpina, 1916, 98 p., il. Fragmente din această lucrare au fost reproduse în volumul *Cutremure de pământ și semne cerești în istoria România*, p. 77-79, 81-95.

⁶ Ion Atanasiu, *Cutremurele de pământ din România*, Editura Academiei RSR, București, 1961.

⁷ Florian Dudaș, *Însemnări pe bătrâne cărți de cult*, Albatros, București, 1992.

⁸ Vezi nota 1.

⁹ Marieta Adam Chiper, *Vechi însemnări românești ca izvor istoric*, SILEX, București, 1996.

din necesitate, pentru că hârtia era la mare preț, aceste note sunt valoroase pentru că prin mijlocirea lor se pot identifica momente din istoria noastră, pe care alte categorii de izvoare nu le prezintă. Cercetate și valorificate, aceste însemnări pot fi încadrate în rândul surselor, care contribuie la întregirea istoriei, la explicarea unor fenomene necunoscute.

În acest demers ne-am propus să prezentăm în ordine cronologică cutremurele de pământ atestate în însemnările de pe cărțile vechi cu circulație în spațiul românesc de la est de Carpați în secolele XVI-XIX, cu atât mai mult că asemenea subiect nu s-a bucurat de atenția cuvenită în știința istorică din Republica Moldova, el lipsind din lucrările de sinteză, dar și din cercetările speciale¹⁰. În acest context precizăm ca am utilizat și alte surse în care acest fenomen a fost consemnat sau chiar descris.

Primele știri despre un cutremur de pământ cu manifestări în Țara Moldovei sunt oferite de *Cronica moldo-germană* și *Letopisețul de la Putna*, informație preluată și reprodusă de Grigore Ureche, în care cronicarul menționează că la 29 august 1471 „fu cutremur mare de pământu peste toată țara, în vremea ce au șezut domnul la masă, la prânzu”¹¹. Cutremurul a fost de origine vrânceană, a avut o magnitudine de 8,5°, s-a produs la ora 11 și a provocat mari distrugerii în întregul spațiu românesc¹². În aceeași sursă întâlnim o informație sumară despre un semn, care s-a arătat pe cer la 8 noiembrie 1516, urmat imediat de un cutremur de pământ: „curându după același semnu, într-aceiași lună, au fostu cutremur mare de pământu, într-o luni”¹³. Prin urmare, cutremurul de pământ nu poate fi datat cu 8 noiembrie 1516, așa cum se consideră uneori¹⁴, dar mai târziu, într-o zi de luni a lunii noiembrie 1516, adică după alte surse, cutremurul s-ar fi simțit la 24 noiembrie 1516¹⁵.

Însemnările de pe cărți nu păstrează prea multă informație despre cutremurele din secolul al XVI-lea atestate în Moldova, însă potrivit unor argumente convingătoare cutremurele din 1521 și de la 22 aprilie 1595, descrise în sursele de epocă pentru Transilvania au avut ecouri puternice și la est de Carpați¹⁶, însă despre efectele lor în acest spațiu deocamdată nu avem mărturii documentare.

Informații prețioase despre manifestările tectonice sunt întâlnite frecvent în însemnările posesorilor sau cititorilor vechilor manuscrise și tipărituri. Pe un

¹⁰ Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, *Iarna în Europa și în spațiul istoric al Țării Moldovei (de la începutul erei noastre până la 1900)*, în revista *Historz & Politics. Revistă de istorie și politică*, An I, 2008, nr. 1-2, p. 155.

¹¹ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș-vodă până la Aron-vodă (1359-1595)*, în *Letopisețul Țării Moldovei*, Hyperion, Chișinău, 1990, p. 43.

¹² Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *op. cit.*, p. 210, 229.

¹³ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 70.

¹⁴ Ioan Opriș, *Comisiunea Monumentelor Istorice*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 98.

¹⁵ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *op. cit.*, p. 229, 230.

¹⁶ *Ibidem*, p. 211.

manuscris din a doua jumătate a secolului al XVI-lea citim că „în anul 7129 <1620>, luna octombrie 29 zile, orele 9, s-a cutremurat pământul, fiind în mănăstirea Sucevița. Și a fost cumplit pentru toți creștinii”¹⁷. Din această informație scurtă rezultă că seismul a avut, probabil, o magnitudine apreciabilă, precizându-se că „a fost cumplit pentru toți creștinii”.

Există informații despre seismul de la 19 august 1681, care a fost simțit la Iași la 2 ore de dimineață, precedat de un zgomot și a durat o jumătate de sfert de oră. Potrivit altor surse cutremurul s-a manifestat la ora 1.45 și a fost simțit în Țara Românească și Transilvania, având o magnitudine de 9° și a durat 15”¹⁸. Ion Neculce scrie, probabil, despre acest cutremur că „Fost-au și cutremur pré mare. Cădzut-au atunce și turnul cel mare din cetatea Sucevei, ce-i dzice turnul Nebuisăi”¹⁹. În același an au fost simțite la Iași alte cutremure, la 16 și 18 octombrie și la 27 decembrie, ultimul la o oră și jumătate înainte de a se face ziuă, însoțit de un zgomot²⁰.

Există date sumare despre cutremurul din anul 1692, însă este știut doar că Catedrala Episcopiei din Huși a fost avariata grav, i-au crăpat zidurile și i-au căzut turlele²¹.

Pe o *Carte românească de învățătură*, (Iași, 1643) din satul Pribești (Vaslui) sunt două însemnări manuscrite, care atestă un cutremur la 25 februarie 1714. În prima notă, scrisă de diacul Andrei, se menționează ca „să se știe când s-au cutremurat pământul în luna lui februarie 25, în dzilili lui Neculai vodă, în domnie al doile, după ce s-au bătut turcii cu moscalii și au prădat tătarii Țara Moldovii, vara pe vreme săcerii. Și îmbla let 7219 atunci. Când am scris îmbla velet 7222 <1714> martie. Și eu, Andrei diac”. În a doua însemnare Andrei diac aduce careva precizări despre acest cutremur: „Să se știe când s-au cutremurat pământul, în luna lu februarie, în 25 de dzile, gioi înspre vineri, la cântatul cu-coșilor. Ca să se știe, când îmbla v(ă)leat 7222 <1714> fevrarie 25. Și eu am scris, Andrei diac”²².

Un cutremur de pământ cu o magnitudine înaltă s-a produs la 31 mai 1738. Un anonim notează că „au fost cutremur mari și au cădzut turla Golăi și-au crăpat pământul la Ieș(i) și au ieșit ap(ă) și năsip. Ș-alte bisărici și curți s-au smintit, în dzilili lui Grigori voievod, 7246 <1738>, mai 31. Și mănăstire Răchitoasa s-au răs(i)pit tot la acel cutremur”²³. Despre acest cutremur există informații și în

¹⁷ *Însemnări de pe manuscrise de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu. Volumul I (1429-1750), Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008, p. 170.

¹⁸ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *op. cit.*, p. 231.

¹⁹ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat (1661-1743)*, în *Letopisețul Țării Moldovei*, Hyperion, Chișinău, 1990, p. 307.

²⁰ Gr. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 123.

²¹ Ioan Opreș, *op.cit.*, p. 99-100.

²² I. Caproșu, E. Chiaburu, *op.cit.*, I, p. 399.

²³ Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Junimea, Iași, p. 239, nr. 8I; Caproșu și E. Chiaburu, *op.cit.*, I, p. 486.

însemnările de pe cărțile care au circulat în alte provincii ale spațiului românesc, iar mai recent este nota sumară de pe *Capete și învățături ale Sf. Calis Xanthopol din cartea Raiul* de la mănăstirea Celic din Dobrogea: „de când au fost un cutremur mare la văleatul cel mare 7246, mai 31”²⁴.

O însemnare pe *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652) confirmă informația anterioară. Preotul Toader precizează că „s-au cutremurat pământul, cutremurul cel mare, în Postul Sinpetrului, într-o miercuri, la trei ciasuri și jumătate din zi, let 7246 <1738>, mai 31. Și am scris eu, ierei Toader”²⁵. Din alte surse constatăm că în 1738 a mai avut loc un cutremur, la 8 mai, care a fost mai slab ca magnitudine decât cel de la 31 mai, „când pomii se clătina, ca de vânt”²⁶ și ar fi produs mari pagube, demolându-se multe biserici și curți.

Cutremurul de la 31 mai a provocat și alte distrugerii. Ierodiaconul Neculai scrie pe un *Minei pe lunile mai-iunie* (Buzău, 1698) de la mănăstirea Florești, fost la biserica Sfântul Neculai din Bârlad că „s-au cutremurat pământul de au crăpat mănăstirea și clopotnița, în zălele lui Grigorie vodă, în domnie al doile, întru anii trecuți 7246 <1738> maiu 31 în pol dnă. Ierodiacon Neculaiu am scris”²⁷.

O informație cu un conținut asemănător, în care se constată acest seism, poate fi citită pe un manuscris românesc de la Biblioteca Academiei Române. Un autor anonim scrie că „la anul 1738 au fost cutremur mare în Moldova, căzând multe zidiri. Și la acest cutremur au căzut și mănăstirea Golăia din Ieș(i), în zilele lui Greigorii vodă Ghica”²⁸.

Unele precizări despre pierderea de vieți omenești în urma acestei calamități, pot fi citite pe un *Minei* slavonesc (Lvov, 1638), fost al bisericii Sfânta Vineri din Iași. Autorul însemnării scrie că „s-au cutremurat pământul di au căzut multe sfinte mănăstiri. Atunce au căzut și sfânta Golăe din Ieși, și la acestu cutremur multe morți de om s-au făcut și pământul a crăpat pe multe locuri. Și s-au cutremurat miercuri (să să) știe. Let 7246”²⁹.

Cutremurul din anul 1738 a rămas în memoria celor care l-au trăit timp îndelungat. Contemporanii seismului au fost profund marcați de efectele lui. Pentru a lăsa posterității știrea, se scriau însemnări pe manuscrise și cărți vechi la o perioadă ulterioară de la dezlănțuirea cutremurului, din care cauză informația era transmisă denaturat sau cu datarea evenimentului greșită. Astfel, un martor scrie în 1747 (sau 1748): „să s(e) știe de când s-au cutremurat pământul, în Postul lui Sin Petrului, în zi miercuri, v(ă)leat 7247, cât au căzut hornurile prin cas(ă)”³⁰. Pe un *Octoih* (Râmnic, 1750) un autor anonim scrie despre acest

²⁴ Lăcrămioara Manea, *Circulația cărții vechi românești (manuscrisă și tipărită) în spațiul nord-dobrogean*, Muzeul Brăilei. Editura Istros, Brăila, 2013, p. 365.

²⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 240, nr. 9; I. Caproșu și E. Chiaburu, *op. cit.*, I, p. 486.

²⁶ Ioan Opreș, *op. cit.*, p. 100.

²⁷ Ioan Antonovici, *Mănăstirea Florești din plasa Simila, județul Tutova*, București, 1916, p. 107I; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, I, p. 487.

²⁸ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 239, nr. 6I; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, I, p. 485.

²⁹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, I, p. 483-484.

³⁰ *Ibidem*, I, p. 549.

cutremur peste un an după ce s-a produs: „de când s-au cutremuratu pământul în Postul Sfinților Apostoli și s-au sfărâmat mănăstirile”³¹, sau „să să știe de când s-au cutremurat pământul foarte tare în postul Sen Petriului într-o mercuri și au căzut Golăie din Iași, let 7246”³². După anul 1767 un anonim a scris pe o *Liturghie* (Iași, 1757) „di când cutremurul cel mar(e) u(m)bla velet 7245”³³. Ecoul seismului a fost transmis din generație în generație și după 1828 un alt anonim scrie „1738 când s-au cutremurat pământul foarte tare”³⁴.

Un cutremur mic s-a declanșat la 25 martie 1740 „marți seara la 2 ceasuri din noapte”, informație scrisă pe un manuscris de Iordache logofăt³⁵.

Un alt cutremur, probabil, de magnitudine joasă s-a produs, potrivit informațiilor din însemnări „marți după Paști, în zori de zio, ap(ril) 21” în anul 1747³⁶. La momentul actual al cercetărilor nu dispunem de alte știri despre acest cutremur.

Un grec, Constantin Chefalas, scrie pe o *Teologie polemică* (mijl. sec. XVIII) despre un cutremur, care s-a produs în perioada aflării lui în Moldova: „În 1761 aprilie 18, ziua miercuri, ora 2 din zi, în timpul domniei preainălțatului nostru domn Io Ioan Teodor voievod, în Moldova fiind, a fost mare cutremur, păstorind preasfințitul mitropolit al Moldovlahiei chir Gavriil, fratele acestuia. Și am scris eu Constantin Chefalas”³⁷.

Potrivit unei însemnări sumare la „7272 <1764> mart(ie) 16, marți la 3 ceasuri din noapte, s-au cutremurat pământul”³⁸. Acest cutremur s-a manifestat pe arii întinse și, credem, a avut o intensitate înaltă, făcând pagube materiale, fiind distruse bolțile bisericii Sfântul Mihail din Cluj și, probabil, demolată sinagoga din Piatra Neamț, care peste trei ani se reclădea³⁹.

Efectele altui seism au fost simțite în Moldova „la 3 ciasuri de noapte” în ziua de 16 octombrie 1774. Pentru confirmare Năstase Scorțescu scrie: „La let 1774 oct(omvrie) 16 zile la 3 ciasuri de noapte, s-au cutremurat pământul și huietul au venit din sus. Și când s-au cutremurat pământul eram în gios cu vădrăritul, la ținutul Tecuciului, la ocolul Bârladului, și eram la satul Umbrărești, în deal la Condre. Șazănd la ma(să) s-au cutremurat. Năstase Scorțescu”⁴⁰.

³¹ Iancu Braunstein, *Catalogul cărților vechi românești*, Academia Română, Filiala Iași, 1981, p. 361; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, I, p. 489.

³² I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 192.

³³ Igor Cereteu, *Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău. Catalog*. Cu un cuvânt înainte de Prof. dr. Iacob Mârza, TipoMoldova, 2011, p. 72, XXXII/78.

³⁴ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. IV, București, 1992, p. 377-378, nr. 5706.

³⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 118, nr. 110.

³⁶ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 6-7, nr.17; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 545, 555.

³⁷ Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, vol. II, București, 1983, p. 194; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op.cit.*, II, p. 108.

³⁸ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 241, nr. 16; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op.cit.*, II, p. 141.

³⁹ Ioan Opreș, *op. cit.*, p. 101.

⁴⁰ Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 241, nr. 18; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 228.

Din altă însemnare sumară reiese că la 3 iulie 1775 s-a mai produs un cutremur de pământ: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul în zilele mării sale Gligori Ghica voievod în luna lui iulie 3 zile, la veat 7287 <1775>”⁴¹.

La 17 iunie 1778 este semnalat alt cutremur de pământ, despre care un necunoscut scrie pe un *Penticostar* (București, 1768) din localitatea Malu Tohatinului că „s-au cutremurat pământul la iunii în 17 zili, la 2 ceasuri din zi, dumunică, let 1778”⁴². Proprietarul unui *Antologhion* (București, 1766), cu circulație în Basarabia, susține că acest cutremur s-a produs la 7 iunie 1778: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul în luna lui iunie 7 zile, cistu 7287 <1778>, duminică pe la Cina cea de taină”⁴³. Precizăm că această însemnare este aproape ilizibilă și credem că seismul s-a produs la 17 iunie și nu la 7, așa cum reiese din ultima notă.

O însemnare mai târzie din anul 1783, a unui proprietar de manuscris (*Miscelaneu*, 1783) constată un alt cutremur la 15 septembrie 1781: „Să și știe de când s-au cutremurat pământu. 1781 septemvrie 15”⁴⁴, fără a fi indicat locul în care a fost simțit, iar conform altor informații cutremurul s-ar fi produs la 26 septembrie 1781⁴⁵.

Preotul Gheorghe Bujorovschi notează pe un *Miscelaneu* despre un cutremur, care a avut loc la 9 octombrie 1781: „1781 au fost cutrămur, de s-au cutremurat pământul la 9 zile a lui octomvrie asupra sfintei dumineci, la 6 ciasuri den noapte. Ierei Gheorghe Bujorovschi”⁴⁶. O informație asemănătoare ca și conținut poate fi citită pe un manuscris românesc din Biblioteca Academiei Române, din care reiese că „La let 1781, sâmbătă, octomvrie 9, noapte spre duminică, la 6 ciasuri și giământate s-au cutremurat pământul foarte tare și au venit huetul cutremurului din sus”⁴⁷. Efectele acestui seism au fost se pare grave, deoarece s-au avariat multe construcții, iar mănăstirea Vulpe din Iași este dărâmată⁴⁸.

Pe o *Liturghie* (Iași, 1749) un autor necunoscut semnalează un alt seism: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul în luna lui octo(m)vri, în zioa de Precuvioasa Paraschiva ... la al șesăle ceas din zi, la anul 1782”⁴⁹. Prin urmare, cutremurul s-ar fi manifestat în jurul orei 12, în ziua de Sfânta Parascheva, adică la 14 octombrie 1782, fără a cunoaște alte detalii privind localizarea epicentrului acestei mișcări tectonice.

⁴¹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 304.

⁴² *Ibidem*, p. 290.

⁴³ Igor Cereteu, *Cărți vechi și însemnări valoroase (din colecția Muzeului Național de Artă al Moldovei)*, în *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură*. Serie nouă, An I, (XII), 2006, nr. 2 (46), p. 181, nr. 13.

⁴⁴ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 242, nr. 22; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 381; Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, vol. III, București, 1987, p. 25.

⁴⁵ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *op. cit.*, p. 233.

⁴⁶ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 242, nr. 24; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 343.

⁴⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 242, nr. 23; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 343.

⁴⁸ Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 101.

⁴⁹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 556.

La 5 martie 1787 constatăm un alt cutremur de pământ, al cărui localizare este dificilă din cauza lipsei informației. De pe o *Psaltire* (București, 1780) aflăm că la „L(eat) 1787 mart(ie) 5, într-o vineri, noptea, la 5 ceasuri din noapte (s-au cutremurat pământul) forte tare. Și peste un ceas iarăși s-au cutremurat. Într-acest an au fost iarna foarte grea. La mart(ie) 15 au dat viscol și au ținut 3 zile”⁵⁰. Din cele relatate de autorul însemnării reiese că seismul s-a produs la 5 martie 1787 „la 5 ceasuri din noapte”, adică în jurul orei 23, iar peste o oră a mai avut o replică.

Pe o *Psaltire* (Iași, 1757) poate fi citită o informație despre un cutremur de pământ, care s-a produs la 9 ceasuri din noapte, la 21 februarie 1789, fenomen, care a coincis cu plecarea austriecilor din Hotin, în timp ce rușii se aflau la Iași: „Să s(ă) știe de când sau cutremurat pământul în luna lui feu(ra)r 2, mercur(i) no(a)pte la 9 ceasuri și atunci ișe nemții din Hotinu și m<os>calii era la Iași la velet 1789”⁵¹.

Un seism de magnitudine ridicată a fost simțit la 26 martie 1790, care, potrivit informațiilor martorilor, a provocat mare frică în societate. Ioniță Ciorneiu, care a trăit aceste clipe, descrie astfel situația: „Să să știa de când s-au cutremurat pământul în luna mart(ie) în 26 de zile, la doi ceasuri din noapte, marți sara, a treiaza după Paști, în Săptămâna luminată, și au fost cutremur foarte mari. Întăiu au venit mai încet, iar al doile au venit și mai tărișor și păre că a să mai încetezi, iar al triile rându așa au venit, cât să spăriesă oamenii foarti tari, precum că n-a mai înceta. În al doilea (an) după ce au venit moscalii în Ieși. Și am sris eu, das-călul Ioniță Ciorneiu, ca să (să) știa. 1790 mart(ie) 26. Ioniță Ciorneiu”⁵².

Informații generale despre seismul din 26 martie 1790 sunt întâlnite destul de frecvent în însemnările de pe manuscrisele și tipăriturile vechi, dovadă, că manifestările lui nu pot fi puse la îndoială și că a fost de o magnitudine ridicată, însă nu a provocat, se pare, daune umane și materiale.

Potrivit unei însemnări scrise de un necunoscut din Bucovina pe o *Psaltire* (Râmnic, 1779), cutremurul s-a produs în anul când au iernat armatele rusești în localitatea Hințăști: „Să să știi di când au iernat muscalii în satul Hințăști din deal și s-au cutremurat pământul sara, pe când să culca oamini, la v(ă)let 1790”⁵³, iar în altă însemnare se precizează că: „La anul 1789 s-au cutremurat pământul. Tot într-acist an au murit împăratul Iosif. Să să știe când s-au cutremurat pământul la anul 1790”⁵⁴.

Există însemnări, care au fost scrise la o dată ulterioară producerii mișcării tectonice, iar de cele mai multe ori, aceste informații sunt cu datarea evenimen-

⁵⁰ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 243, nr. 27; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 452.

⁵¹ Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia*, Știința, Chișinău, 1993, p. 167; Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 71, nr. XXXI/75.

⁵² I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 487.

⁵³ Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava*, Editura Universității „Ștefan ce la Mare”, Suceava, 2005, p. 159; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 485.

⁵⁴ Ilie Corfus, *op. cit.*, 243, nr. 29; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 484; III, 521.

tului greșită: „1790 ma(rtie) 23. Cândă au fustu cutremurul. <Dedesubt, de altă mână>: Când au fost cutremurul cel mare, au fost”⁵⁵.

Veridicitatea producerii seismului este probată și de alte însemnări manuscrise ale contemporanilor. Pe o *Evanghelie* (București, 1682) de la biserica Adormirii Maicii Domnului din Huși, județul Vaslui se precizează ca „Să să știi de când s-au cutremurat pământul, marți sara, în Săptămâna cea luminată, la doo ceasuri și giurădate din noapte, martii în 26, let 7298, iar de la Hristos 1790, di la Adorme(re) Precistii”⁵⁶. O informație asemănătoare poate fi citită pe *Mineiul pe luna mai* (Râmnic, 1780), de la biserica Sf. Teodori din Iași: „Să să știa de când s-au cutremurat pământul în luna lui mart(ie), în 26 de zile, marți sara, la trii ceasuri de noapte, pe când să culcă oamenii în Săptămâna luminată. Ș-au fost cutremur forte la let 1790”⁵⁷.

Prin urmare, la 26 martie 1790, marți a treia zi după Paște, seara „pe când să culca oameni”, la „trii ceasuri de noapte”, iar după alte surse „la doi ceasuri din noapte” sau „la doo ceasuri și giurădate”, adică între orele 20 și 21 s-a produs acest cutremur. Seismul s-a manifestat în trei etape. Primele două valuri s-au simțit mai încet, iar al treilea a fost de o intensitate înaltă. Cu toate acestea nu sunt cunoscute știri despre pierderi de vieți omenești în Moldova. Acest cutremur s-a manifestat în întreg spațiul românesc și este cunoscut că au fost afectate edificii de cult din Țara Românească⁵⁸.

Un cutremur puternic a fost înregistrat la 18 aprilie 1793 de consulul austriac la Iași Leopold Schiling, care scrie într-un raport că „a fost un cutremur puternic însoțit de vuet subterane”, cu o replică în dimineața zilei următoare, însă fără zgomote⁵⁹.

Dintr-o informație manuscrisă de pe un *Letopiseț*, ms. (1736) aflăm că la 27 noiembrie 1793 un cutremur s-a manifestat în trei valuri: „În anul 1793 no(iem) v(rie) 27, duminică sara la trii ciasuri den noapti, s-au tămplat mari cutremur din vrere lui Dumnezeu și după trei ceasuri, la al 7(-lea) ceas iar au mai dat, cum și dinspre zăoi, fiind cutremur în trei rânduri”⁶⁰. Un alt martor al acestui seism scrie doar că: „Duminică sara s-au cutremurat pământul în anul 1793, în luna lui noiemvri în 27”⁶¹. Pe un manuscris din sec. XVIII se confirmă că: „Și tot într-acest an <1>793, la noiemvrii 27, la 3 ciasuri den noapte s-au cutremurat pământul”. Pe un alt manuscris citim aceeași informație: „(17)93 noiemv(rie) 27, duminică seara la doă ceasuri și jumătate din noapte spre luni, s-au cutremurat pământul”. Și pe un *Orologhion mega* (Veneția, 1787), fost, probabil, a bibliotecii familiei Vârnav, din Librăria „Cartea Românească” din Iași întâlnim aceeași

⁵⁵ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 487.

⁵⁶ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 487.

⁵⁷ *Ibidem*. p. 487, 488.

⁵⁸ Ioan Opreș, *op. cit.*, p. 101.

⁵⁹ Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *op. cit.*, p. 217.

⁶⁰ Ioan Bianu, G., Nicolaiasa, *Catalogul manuscrisurilor românești*, t. III, București, 1931, p. 43; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 535.

⁶¹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 535.

informație generală despre cutremur, dar cu data de 26 noiembrie: „Let 1793 noiembrie 26, în zălili mării sale Suțul Mihai v(oi)e v(o)d, a fost cutremur mari la 3 ceasuri di noapte”. Pe o altă carte tipărită, de la biserica Vovidenia din Iași, citim o informație scurtă că: „La v(ă)leat 1793 noiemv(rie) 27, duminică sara ca trei ce(a)suri și giumătate s-au cutremurat pământul”. Acest seism este atestat și în alte însemnări manuscrise: „(17)93 noiemv(rie) 27, duminică seara la două ceasuri și jumătate din noapte spre luni, s-au cutremurat pământul”⁶²; „Să s(e) știe de când s-au cutremurat pământul. Era cursul anilor 1793 noiem(vrie) 27, la trei ceasuri din noapte”⁶³; „Să se știe de când s-au cutremurat pământul tare. Cât ai ceti *Miluieste-mă D(umne)zeule* au ținut. Noiemv(rie) 29 spre 30 zile, la trei ceasuri noaptea, 1793”⁶⁴.

Există însemnări și despre efectele acestui cutremur. Ion dascăl din Bogdănești scrie pe o *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643) din satul Veștem (Sibiu), cu circulație în Bucovina, ca „Să să știi de când s-a cutremurat pământul, în zilele domnului Mihai Suțu voievod, cât au crăpat toate mănăstirile și au picat tote stogurile din Iași. Umbla v(ă)l(ea)t(ul) 7302. Ion dascăl din Bogdănești. Să să știe de când a pierit soarele într-o joi, în luna lui august în 25 zile, pe la amiază, de s-au văzut și stelele, văleat 7301 <1793>. Ion dascăl din Bogdănești, eram de 25 de ani pe vremile (acelea). Și în 31 a lui august s-a cutremurat pământul și în 5 zile a lui septemvrie a fost o furtună mare...”⁶⁵. Prin urmare, mai este atestată o mișcare seismică la 31 august 1793, fără a se putea ști cu precizie anul în care s-a produs (1793 sau 1794). Dată fiind lipsa altor surse referitoare la acest seism nu putem fi siguri că s-a produs în realitate.

Despre un seism din Postul Crăciunului se amintește într-o însemnare, care îl datează în anul 1794: „Să să știi de când s-au cutremurat pământul, luna lui noiemvrie 27, duminică la trii ceasuri din noapte. Domn era Mihai Costantin Suțul voievod; mitropolit era Antonie. Let 1794. Ioniță dascălul”. Pe un *Minei pe luna mai* (Râmnic, 1780) este scrisă o însemnare cu același mesaj: „Să să știe de când au fost cutremurul cel mare, la anul 1794. Să să știe aceasta, că au fostu în Postul Crăciunului”⁶⁶. Cutremurul s-a produs în seara zilei de duminică spre luni, informație confirmată și de o însemnare succintă a preotului Iacov scrisă pe o *Evanghelie* (Iași, 1762) de la depozitul mănăstirii Râșca, fostă la biserica Șerbănești (Suceava), datată cu anul 1794: „Să să știe când s-au cutremurat pământu dumineca spre luni, let 1794. Am scris eu, ierei Iacov”⁶⁷.

⁶² Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 245, 43; Gabriel Ștrempel et al., *op. cit.*, IV, p. 133; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 536.

⁶³ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 536.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 536; Olimpia Mitric, *Manuscrise românești din Moldova*. Catalog. Vol. I, Prefață de Prof. dr. Gabriel Ștrempel, Editura Junimea, Iași, 2006, p. 421.

⁶⁵ Olimpia Mitric, *Cartea veche românească*, p. 304, nr. 5; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 537.

⁶⁶ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 551.

⁶⁷ Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava*, p. 122, nr. 473; I. Caproșu și E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 540.

Grigore logofăt scrie pe un *Hronograf al Țării Moldovei* ms. (sec. XVIII) despre decesul cucoanei Anastasăica spătăreasa, soția lui Ioniță Cantacuzino biv vel spătar, și fiica paharnicului Matei Hurmuzachi, despre un cutremur, ce a fost simțit, probabil, în dimineața zilei de 27 noiembrie 1793, iar cu această ocazie semnalează și cutremurul „la 6 ciasuri din noapte”, adică pe la miezul nopții, care a avut încă două replici până dimineață: „Însămnat-am ca să s(e) știe di când au răpoosat dumneaei cucoana Anastasăica spăt(ăreasa), soțul dumnealui cuconului Ioniți Cantacozino biv vel spătar, fiica dumnealui răposatului pah(arnicului) Mateiu Hurmuzachi, la letu 1793 noiembrie 28, sâmbătă spre duminică, la 2 ciasuri din zi, în care zi s-au întâmplat și un cutremur foarte mare, dumineca sara la 6 ciasuri din noapte, și au ținut cutremuru 25 de minute, și pân-în zăo s-au mau cutremurat di doă ori, dar n-am știut, fiind trudiți...”⁶⁸. O altă informație pare să fie mai precisă privind momentul când s-a produs această mișcare tectonică: „... 1793 noiembrie 27, duminică, la trei ceasuri fără 20 de minute noaptea, s-a cutremurat pământul, spre luni”⁶⁹, iar din altă sursă aflăm că seismul de la 27 noiembrie 1793 a provocat distrugeri la mănăstirea Bistrița din Moldova⁷⁰. Conform unei însemnări scrise nu mai degrabă de anul 1822 aflăm doar că „La anul 1793, sara la 7 ceasuri, s-au cutremurat pământul”⁷¹. Cutremurul menționat pe un *Catavasier* (Iași, 1778) este cu date greșită și din caracteristicile oferite, ar putea fi datat cu 27 noiembrie 1793: „Să se știi de că(nd) au fost cutremuru mare la doo ciasuri de noci la noevriri în 27 de zile, velet 1797”⁷².

Prin urmare, din informațiile prezentate putem face următoarele concluzii: cutremurul de pământ s-a produs în seara zilei de duminică spre luni, la 27 noiembrie 1793 și a avut două replici. Prima manifestare a fost simțită seara aproximativ între orele 20 și 21, iar conform unei însemnări, prima „clătinare” a avut loc la ora 20.40, urmată după miezul nopții, adică între orele 24 și 1 de o altă replică și spre dimineață s-a mai repetat încă o dată. Efectele cutremurului au fost apreciable, fiind provocate pagube materiale la unele biserici și mănăstiri.

Pe o *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643), din Biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor, preotul Ion ot Palten scrie ca „Să se știe de când s-au cutremurat pământul în Sâmbăta Tomii. Mai 20, 1796, și am scris eu, popa Ion ot Palten”⁷³.

Pe un *Catavasier* (Iași, 1778) a fost scrisă o însemnare despre cutremurul de la 24 noiembrie 1797: „de că(nd) au fost cutremuru mare la doo ciasuri de noci la noevri în 24 de zile, velet 1797”⁷⁴.

⁶⁸ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 245, 42; Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, vol. I, p. 70-71; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, II, p. 536.

⁶⁹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 117.

⁷⁰ Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 101.

⁷¹ Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, vol. IV, p. 26-27; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 521.

⁷² Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 98-99, nr. LVIII/164.

⁷³ Doru Mihăescu, *Carte vechi românească în Biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor, în Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Serie nouă, Anul LXIII (1987), nr. 1 (ianuarie-februarie), p. 90; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 8.

⁷⁴ Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 99, nr. LVIII/164.

Autorul unei însemnări pe o tipăritură veche (Dosoftei, *Viețile sfinților*, 1682-1686), cu circulație în localitatea Borca (Neamț), menționează un cutremur în anul 1799, fără a oferi alte detalii: „Să să știe că la anul 1799 s-a cutremurat pământul”⁷⁵.

Cutremurul de pământ, care s-a produs în ziua de Sfânta Paraschiva, 14 octombrie 1802 a fost de o magnitudine foarte înaltă și cu dezastruoase pagube materiale și pierderi de vieți omenești. Gravitatea acestui seism poate fi sesizată din numeroasele însemnări de pe manuscrise și cărți tipărite. Numărul mare de însemnări, demonstrează că această mișcare tectonică a marcat întreaga societate românească, cu atât mai mult că a fost precedată și de o eclipsă de soare. Oamenii, cuprinși de spaimă, încercau să explice fenomenul drept mânia lui Dumnezeu ca răsplată pentru păcatele săvârșite.

Notele au fost scrise, atât, imediat după producerea seismului, cât și în perioade ulterioare, motiv pentru care, în unele însemnări autorii datează cutremurul imprecis. În rândurile de mai jos reproducem însemnările martorilor cutremurului.

Pe o *Cazanie* (București, 1768) din satul Curița: „Să să știi di cându s-au cutremurat pământu la Vinere Mare, ani de la Hristos 18(0)2”⁷⁶.

Pe *Întâmplările lui Telemah* (sfârșitul secolului XVIII) din biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor: „La 1802 oct(omvrie) 14 la 8 ceasuri din zi, au fost cutremur foarte mare și au căzit (*sic!*) biserica Sfântului Spiridon, cum și la alte locuri s-au făcut multă stricăciune”⁷⁷.

Pe un *Miscelaneu de cronici*, ms. (1765): „Să să știi când s-au cutremurat pământul, în zioa Precuvioasă Paraschevii, la let 1802 octomvrie. Atât s-au cutremurat, încât în Ieși n-au rămas nici un zidiu nesurpat. Mănăstiri(lor) le-au căzut turnurile și au rămas sparti...”⁷⁸.

Pe o *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643) de la biserica Sfântul Dimitrie din Bârlad: „Să se știe de cându s-au cutremurat pământul. 1802 oct(omvrie) 14. Iereu Toder ot Boghești”⁷⁹.

Pe un *Penticostar* (București, 1782) de la schitul Brazi: „Să s(e) știe di când am scris veleat, ca să s(e) știi di când s-au cutremurat pământul la Precuvio(a)sa Paraschiva, adică la Vinirea Mari, la anul 1802 oct(omvri) 14, în zilele preînălțatului domnu Moruz voiavod”⁸⁰.

Pe un *Triodion* (Râmnic, 1777), din satul Caraculău: „Să să știi de când s-au cutremurat pământul în zioa Sf(intei) Prapodo(a)mna Paraschivii, la let 1802. Și am scris ca să s(e) știe”⁸¹.

⁷⁵ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 39.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 131.

⁷⁷ Mircea I. Păcurariu, *Manuscrisele românești din Biblioteca Episcopiei Romanului și Hușilor, în Mitropolia Moldovei și Sucevei, Serie nouă, Anul XXXII (1961)*, nr. 7-8 (iulie-august), p. 532; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 140.

⁷⁸ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 251-252, nr. 70; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 141.

⁷⁹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 141.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 141.

⁸¹ *Ibidem*, p. 141.

Pe *Zăbava fantasii*, ms. (sec. XVIII): „La anul 1802 au fost un cutremur foarte groznic, oct(omvrie) 14”⁸².

Pe un *Minei pe luna iunie*, (Râmnic, 1780), din biserica Sf. Atanasie și Chiril din Iași: „18(0)2, s-au cutremurat pământu la Vinere Mare”⁸³.

Pe un *Ceaslov* a Mitropolitului Veniamin din satul Aroneanu (județul Iași): „Să să știe de cându s-au cutremuratu pământulu, în zioa de Vinerea-Mare, foarte tare, la anul 1802 oct(ombrie) 14 zile, marți”⁸⁴.

Pe un manuscris din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: „La 1802, oct(omvri) 14, la 8 ceasuri din zi, au fost cutremur foarte mare și au căzut biserica Sfântului Spiridon, cum și la alte locuri s-au făcut multă stricăciune”⁸⁵.

Pe un *Miscelaneu* de la sfârșitul secolului XVIII: „În anul 1802, s-au cutremurat pământul, în zioa de vinerea mare”⁸⁶.

Pe un *Octoih*, ms. (1783) de la Fondul de carte veche de pe lângă mănăstirea Teodorenii (Suceava): „În anul 1802, luna octombrie, s-a cutremurat pământul, în ziua de 14 după amiază, la ora 12 și jum. Atunci vremea era bună”⁸⁷.

Pe *Viețile sfinților pe luna noiembrie*, ms. (1760) de la Fondul de carte veche de pe lângă mănăstirea Teodorenii (Suceava): „Să să știe de când s-au cutremurat pământul la 14 octo(m)vrie, marți, la Prepodobna Paraschiva, 1802, la 12 ceasuri din zi, și au ținut cutremurul acela 5 minute”⁸⁸.

Un preot a scris pe un *Osmoglasnic*, ms. (1770) de la mănăstirea Neamț că „în anul 1802 s-au tâmplat cutremur foarte tare, în luna lui octoveri, la 2 ceasuri din zi, în 14 zile”⁸⁹.

Pe *Viețile sfinților*, ms. (sec. XVIII): „Să se știe di când s-au cutremurat pământul la Vinere Mare, let 1802 oct(omvrie) 14. Serghie Alexandrovici”⁹⁰.

Pe un *Miscelaneu*, ms. (începutul sec. XIX): „Când cutremurul cel mare, la oct(omvrie) 14, au picat bisărica Ducăi și Domneasca s-au străcat, la anul 1802 oct(omvrie), la șapte ceasuri jum., marța, zioa. Au ținut cinci minute din ceas. Eram eu dascal la Sfeti Nicolaiu, la Ieși, dormeam în școală. Gheorghi Radovici dascal. 1802 anul, oct(omvrie) 14”⁹¹.

Pe un *Miscelaneu*, ms. (începutul sec. XIX): „Să să știe de când s-au cutremurat pământul în zioa de Prepodoamna Paraschiva, la 8 ciasuri din zi,

⁸² *Ibidem*, p. 142.

⁸³ *Ibidem*, p. 142.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 142; Nicolae Grigoraș, *Biserica Aroneanu*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Serie nouă, Anul XLIII (1967), nr. 7.8 (iulie august), p. 539; Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1908, p. 183, nr. 496/17.

⁸⁵ Olimpia Mitric, *Manuscrise românești*, p. 145.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 229.

⁸⁷ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 142.

⁸⁸ N. A. Ursu, *Prima traducere românească a versiunii comprimate a romanului Varlaam și Ioasaf din Viețile sfinților*, în *Cronica*, nr. 24 (1428), 16-31 XII, 1995, p. 7; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 143.

⁸⁹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 143.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 143.

⁹¹ *Ibidem*, p. 143.

la octomvrie 14. Și așa cutremur mare au fost încât au căzut casă, dugheni, și la episcopie Hușului au căzut catapetiazma și ogiaurile casălor și fereștile s-au spart. Și ieu mă întâmplasem cu vădrăritu, cu cuscu-mieu, Stati Săndre la Huși, și zilele mitropolitului Iacov, iar domnu era să vie Constandin vodă Moruz. Și s-au cutremurat și noapte, la miezul nopții și a două zi dimineața la patru ciasuri. Și eram tot la Huși, miercuri, și am scris ca să știe. 1802 octomvrie 14. Mihalachi Stihî”⁹².

Pe un *Triodion* (Râmnic, 1782): „Să s(ă) știe di când s-au cutremurat pământul în zilele preluminatului și preînălțatului d(o)mnului nostru Alexandru Costa(n)tin Moruz Voi(e)vod, velet 1802, octoveri <14>”⁹³.

Pe *Calindariul a celor șapte planeti*, ms. (începutul secolului XIX): „1802 octomvrie 14, la opt ceasuri fără un șfert din zioă s-au cutremurat pământul foarte tare, încât au căzut Sfeti Spiridon și alte zidiri vechi”⁹⁴.

Pe o carte rară de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași: „Aici scriu din memorie despre marele cutremur întâmplat în 1802, la 14 octombrie în Moldova, în ziua Sfintei Paraschiva, pe la orele șapte și un sfert”⁹⁵.

Pe un *Petru Damaschin*, Cartea întâia și a doua, ms. (1772), de la mănăstirea Dălhăuți: „Să se știe de când s-au cutremurat pământul tare, în ziua de Precuvioasa Paraschiva la șapte ciasuri din zi, leat 1802 octombrie 14”⁹⁶.

Pe o *Psaltire* (București, 1694): „La let 1802 octombrie 14, s-au cutremurat pământul încât au căzut turnul din mijloc de la Sfântu Sp(i)redon și Vovidenii și Sfânta Varvara, di la Sfântu Niculai cel Mare și alte multe zădiri s-au stricat. Cutremurul au fost la 7 ci(a)suri pol de zi și au ținut patru minaturi. Multi zădiri s-au străcat, încât ogiguri la casă boiereșt n-au rămas nici la o casă boierească. Și am scris pentru pomenire. Mihălache Vartec căpitan”⁹⁷.

Pe un manuscris de la Arhivele Statului Iași: „Să să știi de când s-au cutremurat pământul, la let 1802 oct(omvrie) 14, marțe la 7 ceasuri den zi. Să s(e) ștei cel ce au scris aice, eu, în sam(ă) la pah(arnicul) Stamate”⁹⁸.

Pe un *Octoih* (Târgoviște, 1712), de la mănăstirea Sfântul Ioan cel Nou din Suceava: „Să să știe că la 14 zile a lunii lui octo(mvrie) s-au cutremurat pământul la 12 ceasuri, 1802, în zioa... Paraschevii”⁹⁹.

Pe un *Ceaslov* (Rădăuți, 1745), de la mănăstirea Dragomirna: „Să să știe de când au fost cutremurarea pământului, în anul 1802, în zio ... Paraschevii...”¹⁰⁰.

⁹² *Ibidem*, p. 143.

⁹³ Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 110, nr. LXXV/190.

⁹⁴ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 251, nr. 68; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 143.

⁹⁵ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 144.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 144.

⁹⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 252, nr. 71; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 144.

⁹⁸ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 144.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 144.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 144.

Pe o hârtie volantă: „<1>802 oct(omvrie) 14, în zioa Sfintii Paraschivi, marți la 6 ceasuri, s-au cutremurat pământul foarte tare, încât de o picat turnurile bisericilor din Iași”¹⁰¹.

Pe un *Miscelaneu*, ms. (1784): „La an(ul) 1802 s-au cutremurat pământ(tul) la 14 oct(omvrie), la un ceas 45 di minute, după amiază, foarte tari, în zilele împăratului Frantii al doile nemțasc și în domnia lui Moruz cel Tânăr, atâta de tari, cât toati ogiaurile și din păreții curților au picat la Ieș. Dară și din trurile bisericilor au picat la o samă, cum și din curte domnească s-au răsipit o bucată. Iară la Suceava au crăpat turla la Biserica Arminească, care au fost nădită”¹⁰².

Pe un *Minei pe luna septembrie*, de la biserica Sf. Teodori din Iași: „Să (să) știi de când s-au cutremurat pământul foarte tari, că n-au mai fost altă dată, în luna lui oct(omvrie) 14 marți, pe aniază, la opt ceasuri fără un sfert, în zioa de Sfânta Paraschiva. Și multi bisărici și casi au strâcat și au zdrobit. La leat 1802 oct(omvrie) 14”¹⁰³.

Pe un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea (*De obște gheografie*): „La anul 1802 octomvrie 14, în zilile mării sale Alecsandru Moruz voievod au fost cutremur mare, încât în Ieși mai toate zidirile de piatră au crăpat și la unile din mănăstiri au căzut cubelile. Iar cât au mersu în gios, și mai mare cutremur (a) fost, că și pe unili locuri pământul s-au despica și au ieșit apă...”¹⁰⁴.

Pe Nicolae Costin, *Letopisețul*, ms. (sec.XVIII): „Le let (*sic!*) 1802 oct(omvrie) 14 zile s-au cutremurat pământul, la 8 ceasuri din zi. În zile(le) preluminatului domnului Alecsandru Costandin Moruz voievod, în a doi domniia a mării sale, aflându-mă eu în Târgul Nemțului, la casile lui Ivan grecul. Gri. Mincu (?)”¹⁰⁵.

Pe o *Liturghie* (Iași, 1759), din localitatea Lunca Dochiei: „Să s(e) știe di cându s-au cutremuratu pământul, înu zăo(a) di Propodo(a)mna Paraschiva în zilele ... domnu Alecsandru M(oruz)”¹⁰⁶.

Pe un *Penticostar* (București, 1783): „de când s-au cutremurat pământul, în zioa de Vineri Mari, la amiazăzi. 182 Ioan panamari Popovici. Cini va citi să zică Dumnezeu să-l ierte”¹⁰⁷.

Pe un *Penticostar* (Râmnic, 1767), fost la biserica Cuvioasa Paraschiva din satul Păltiniș (Suceava): „Să să știe de când s-au cutremurat pământul foarte tare, la anul 1802 octomvrie 21...”¹⁰⁸.

¹⁰¹ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 251, nr. 67; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 144.

¹⁰² Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 253, nr. 74; Gabriel Ștrempel et. al., *op.cit.*, vol. IV, p. 221; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 145.

¹⁰³ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 145, 146.

¹⁰⁴ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 239, 251, nr. 68; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 145.

¹⁰⁵ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 146.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 146.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 146.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 146.

Pe un *Catavasier* (1778): „Să știi când s-au cutremurat pământul în anul 1802, oct. 14 zile, în ziua di Vinere mari și s-au cutremurat fo(a)rte tari și era un ceas după amiează”¹⁰⁹.

Pe un manuscris din 1770: „În anul 1802, s-au tâmplat cutremur foarte tare, în luna lui octoveri, la 2 ceasuri din zi, în 14 zile ... Popa”¹¹⁰.

Pe un *Miscelaqneu* (sf. sec. XVIII): „În anul 1802, s-au cutremurat pământul, în zioa de vinerea mare”¹¹¹.

Pe un manuscris din secolul XVII: „La anul 1802 octomvrie în 14 zile, s-au cutremurat pământul foarte tare, cât multe lăcașuri au căzut de s-au prăpădit aice în Evropa. Scris-am eu, Mihăilă diiac. Noienvri(e) 14 zile”¹¹².

Pe o *Alexandrie*, ms. (1802) Grigorie dascal scrie: „Întru anul acesta, 1802 oct(ombrie) 14, s-au cutremurat pământul foarte tare în trei răstămpuri, întru o miercuri, numai povârnis(ă) soarele după amiiadzădzi. Eram în Târnauca dascal”¹¹³.

Pe Cantemir, *Divanul*, Iași, 1698: „La 1802 oct(o)v(rie) 14, s-au cutremurat pământul la șase ceasuri din zi și s-au răsăpit, multe și binale, fiind cutremurul foarte mare”¹¹⁴.

Pe Neofit, *Înfruntarea jidovilor* (Iași, 1803): „La 1802 oct(omvrie) 14 s-au cutremurat pământul, în ziua de Vinerea Mare au căzut...”¹¹⁵.

Pe un manuscris din a doua jumătate a secolului XVIII de la Episcopia Romanului: „La 1802 oct(omvrie) 14 la 8 ceasuri din zi, au fost cutremur foarte mare și au căzut biserica Sfântului Spiridon, cum și la alte locuri s-au făcut multă stricăciune. La 1803 mart(ie) 21, la un ceas de noapte, iarăși s-au cutremurat”¹¹⁶.

Pe un manuscris românesc: „Să știi când s-au cutremurat pământul, cutremur mare, de s-au răsăpit turnuri di pi la mănăstiri și casi și ogeaguri, în anii de la începutul lumii 7311 și de la Hristos 1803, în zioa de Prapadoamne Parasciva, octovri 14 zile”¹¹⁷.

Pe un *Teofilact* (Iași, 1805): „La anul 1802 oct(omvrie) 14 la ceasuri din zi, s-au cutremurat pământul, cât la a lui scuturare multe zidiri din Iași, și de pre alte locuri s-au stricat”¹¹⁸.

Pe un *Chiriadromion* (București, 1801) despre biserica cu hramul Adormirii Maicii Domnului din Bârlad „Și bisărica s-au fostu stricat în groznicul cutremur ce au fostu la anul 1802 octomvrie 14, și au început a să zidi de la anul 1804 și au luat săvârșire la anul 1807”¹¹⁹.

¹⁰⁹ Paul Mihail, *op. cit.*, p. 166.

¹¹⁰ Olimpia Mitric, *Manuscrise românești*, p. 203.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 229.

¹¹² I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 147.

¹¹³ *Ibidem*, p. 148.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 305.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 155, 167.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 158.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 171, 245-246; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 252, nr. 72.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 197; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 251, nr. 66.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 243-244.

Pe un manuscris grecesc din secolul XV, seismul este datat greșit cu anul 1804: „La 1804, 14 octombrie, marți, la 8 ceasuri și cinci minute, au fost cutremur mare în Moldova”¹²⁰.

Pe o *Carte folositoare de suflet* (1810), fost din s. Zorleni, județul Vaslui: „Să se știi de când s-au cutremurat pământul la Vinerea Mare și s-au risăpit Mănăstirea lui Adam, la let 182 (*sic!*), octomvrie 14”¹²¹.

Pe o *Biblie* (Blaj, 1795), de la Paraclisul Mitropoliei din Iași: „Să să ștei de când s-au cutremurat pământul foarte tari, la anul 1802 oc(tomvri)e 14, și s-au arătat ste cu coadă la anul 18(0)2 săpt(emvri) 26. Și s-au mai arătat al doile pre ceriu ste cu coadă, la anul 1811 oc(tomvri) 20”¹²².

Pe un *Evhologhion* (Brașov, 1811), de la bis. Sf. Voievozi – Roșca din Iași: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul foarte tare în zioa de Cuvioasa Parascheva, let 18(0)2 octomvrie 14. Ierei Efrem ot Razul”¹²³.

Pe o *Cazanie* (Râmnic, 1792) din satul Jăvreni (Criuleni) Stanciu preot scrie la 20 martie 1810 „de când s-au cutremurat pământ(u) la Vinera Mare au trecut opt ani până acum”¹²⁴.

Pe o *Biblie* (Veneția, 1777) de la biserica Adormirea Maicii Domnului din orașul Bârlad o notă ulterioară de la 12 martie 1819 scrisă de Ioan (protopopul Dămian): „Unde și eu la această sfântă bisărică, atât mai înaintea până a nu căde de cutremuru ce-au fost la 1802 oct(ombrie) 14, care la acest velet, mare cutremur au fost, și au picat prin orași zidiri și mănăstiri, atunce de tot au fost picat și această sfântă biserică, și s-au zidit după cum la începere am povestit....”¹²⁵.

Dintr-o însemnare scrisă în anul 1819: „La acest let 1802, crugul lunii 14, slova pashaliei 600, luna lui octomvrie 14, marțea la 8 ciasuri din zi, făcându-s-au cutremur prea mare și pre tare a pământului în Fra(n)chiia, în partea Asiei, iar mai mult în Europa, fiind rânduit domn în Moldavia aftom(ă)nicească împărăție a Țarigrad(ului) Alexandru voievod, fiul lui Costandin Muruzini voievod. Apoi după acest înfricoșat semn al cutremurului, care zidiri vechi și mănăstiri vechi s-au sfărâmat și au căzut cine poate cu amăruntul a povesti ce au urmat după acestea: vărsări de sânghiuri, căderi de împărății, foameț, lipsire mai despre toate, că acelea acestea însămnează”¹²⁶.

O notă scrisă după 1821 precizează: „Însemnări di pi înscrisu părintelui nos(tr)u Grigori Codrescu, ce am găsit în hârtii. La 1802 oc(tom)vrie 14, la Vinere Mare, s-au cutremurat pământul foarte cumplit”¹²⁷.

¹²⁰ *ibidem*, p. 176.

¹²¹ *Ibidem*, p. 276.

¹²² *Ibidem*, p. 286.

¹²³ *Ibidem*, p. 289.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 268.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 450.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 455; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 289-290, nr. 52.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 511.

Un autor anonim scrie o „Însămănare de la cutremurul cel mare, la Vineri Mare, 1802 octombrie 14 la șapte ceasuri din zi”¹²⁸.

Pe o *Psaltire* (Râmnic, 1751), din satul Lărgășeni, fostul ținut Tecuci, un anonim scrie cu o dată ulterioară că „La let 1803 oc(tom)v(rie) în 14, la ziua și praznicul Cuvioasii Maicii noastre Paraschiva, s-au cutremurat pământul foarte tare, di cari cutremur și astăzi să pominești”¹²⁹.

Pe o foaie curată la sfârșitul unei *Liturghii* (Iași, 1834): I. „De când s-au cutremurat pământul la Preacuvioasa Parascheva ce să p(r)oslăvește Veneria Mare, anul 1802, octovre 14 zile și spre știință s-au însămnat”¹³⁰.

Pe un *Penticostarion* (Râmnic, 1785) din biblioteca mănăstirii Hâncu: „Când s-au cutremurat pământul, oct(omvrie) 14, 1802”¹³¹.

Cutremurul de la 14 octombrie 1802, este cel mai dezastruos din secolul al XIX-lea, în urma căruia s-au dărâmat foarte multe construcții laice și bisericești din întreg spațiul românesc. Numărul impunător de mărturii scrise pe manuscrisele și cărțile vechi demonstrează că această calamitate naturală a marcat întreaga societate românească multe decenii după dezlănțuirea lui.

Din numeroasele mărturii ale contemporanilor, mișcarea tectonică s-a produs în ziua de 14 octombrie 1802, la 13.45 și a durat cca 4-5 minute, cu replici în noaptea și ziua următoare. În acest scurt timp au fost afectate un număr mare de case și biserici din spațiul românesc de la est de Carpați: la Iași au fost afectate bisericile Sfântul Spiridon, Sfânta Paraschiva; la Huși a căzut catapeteazma de la biserica episcopiei; la Bârlad a fost afectată biserica Adormirii Maicii Domnului, a cărei reconstruire începe în 1804; la Suceava a crăpat turla bisericii armenesti; la Galați a fost demolată biserica Sfinților Arhangheli; la Focșani a căzut bolta mănăstirii Sfântul Ioan¹³²; a fost afectată grav partea superioară a bisericii Adormirea Maicii Domnului de la mănăstirea Căpriană, restaurată în perioada 1802-1820¹³³.

Atestăm informații controversate despre o mișcare tectonică care s-a produs în seara zilei de 21 martie 1803 și s-ar fi repetat în ziua următoare. Pe un manuscris (*Istoria Țării Românești*, 1777) Antohi Simion, trăind spaima cutremurului de la 14 octombrie 1802, confirmă că: „Și iarăși la 1803 s-au cutremurat pământul, sâmbătă, 21 mart(ie), la un cias de noapți. Și la 11 iar s-au cutremurat și au ținut 2 minute. Și duminică iar, mart(ie) 22, s-au cutremurat, fiind oamenii în bisărică, la un cias de zi. (Antohi Simon)”¹³⁴. Dascălul Gheorghe Radovici a scris pe un *Miscelaneu* la 1 iulie 1803 că în „1803 martie 21, sâmbătă sara (la) un

¹²⁸ *Ibidem*, p. 505; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 41, nr. 134.

¹²⁹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 639.

¹³⁰ Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 226, nr. CCVIII/ 645.

¹³¹ *Penticostarionul* se află în prezent în biblioteca mănăstirii Hâncu.

¹³² Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 102.

¹³³ М. Ганицкий, *Монастыри въ Бессарбіи, в Кишиневскія Епархіяльныя Ведомости*, № 16, 1883, с. 530-552.

¹³⁴ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 302, nr. 7; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 158.

ceas din noapte, s-au cutremurat pământul, dar încet”¹³⁵. Este greu de precizat cu certitudine timpul când s-a declanșat acest seism. Se pare că ora „un cias de noapți” ar corespunde orei 19 și s-a repetat la ora 23 a aceleiași zile. În ziua următoare cutremurul a avut loc la ora 13, „fiind oamenii în bisărică”.

Potrivit altei însemnări de pe o *Psaltire* (1766) aflăm că seismul s-a produs la 1 martie, anul 1803, sâmbătă seara înaintea Bunei Vestiri: „Să să știi di când s-au cutrimurat pământul în anul 1803, sâmbătă sara, înainte Blagovișteniilor, luna lui martii 1”¹³⁶. Se pare că și această însemnare se referă la cutremurul din 21 martie 1803: „Să să știi de când s-au cutremurat pământul, a cincea săptămână (din) Post, în luna lu(i) martii, v(e)let 1804 on 10 zile”¹³⁷. Ultimele două însemnări au fost scrise la o dată ulterioară, din care cauză s-au făcut unele confuzii. Credem, că data cea mai probabilă în care s-a manifestat cutremurul este 21 martie 1803, seara la orele 19, cu o replică în aceeași seară la orele 23 și alta în ziua următoare în jurul orei 13.

Din alte surse este cunoscut că s-au produs câteva zguduiri la Iași la 21 septembrie 1804, fără a putea fi precizate alte detalii despre acest seism¹³⁸.

Un alt cutremur de pământ este atestat la 5 mai 1812, prin însemnarea scrisă de Iordachi (Ciumbală) pe un *Minei pe luna mai* (Râmnic, 1780) de la biserica Sfântul Dimitrie din orașul Bârlad (Vaslui): „Să să știe de câns s-au cutremurat pământul în zilele moscalilor în luna lui maiu 5, la 2 ceasuri din zi, la let 1812. Iordachi (Cimbală) am scris”¹³⁹. Această informație este confirmată și de ieromonahul Domentian de la mănăstirea Hâncu, care scrie: „Să să știe de când s-au cutremurat (pământul) la leat 1812 mai 5, în Duminica Mironosiților, când era aproape de a(miază). Domentian ieromonah ot schitul Hâncu”¹⁴⁰. Mișcarea tectonică de la 5 mai 1812 este semnalată și într-o notă scrisă de ierei Dămian: „Să să știe de cându s-au cutremurat pământul acu de curându, la anu 1812, mai 5 zile. (Ierei Dămian)”¹⁴¹. Pe un manuscris Antim Ivireanu, *Chipurile Vechiului și Noului Testament*, (Târgoviște, 1709), cu circulație în Moldova, este constatat acest cutremur: „La 1812, maiu, în 5 zile, dominică la 2 ceasuri din zi, s-au cutremurat pământul”¹⁴². Așadar, este semnalat un seism, probabil, de o magnitudine joasă, în prima parte a zilei de 5 mai 1812.

¹³⁵ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 211.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 156.

¹³⁷ Igor Cereteu, *Cărți vechi și însemnări valoroase (din colecția Muzeului Național de Artă al Moldovei)*, în *Destin românesc. Revistă de istorie și cultură*. Serie nouă, An I, (XII), 2006, nr. 2 (46), p. 184, nr. 25; Idem, *Cartea românească*, p. 113, nr. LXXIX/200; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 172.

¹³⁸ Gr. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 130.

¹³⁹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 300.

¹⁴⁰ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 254, nr. 80; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 300.-

¹⁴¹ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 254, nr. 79; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 300.

¹⁴² Manuscrisul poate fi consultat la Kiev, la Biblioteca Științifică Centrală a Academiei de Științe a Ucrainei. Secția manuscrise. Fond Д. А. (Духовная Академия), nr.379 (Muz. 529). Informație oferită de regretata dr. Valentina Pelin.

Dintr-o însemnare sumară aflăm că a fost simțit un cutremur la 23 octombrie 1812: „Să se știi de când s-au cutremurat pământul într-o duminică la vreme de masi, octovri 23, leat 1812. Ierei Andriiu”¹⁴³. Nu cunoaștem cu certitudine unde a fost scrisă nota, din care cauză localizarea acestui seism rămâne nesigură.

Pe un *Molitvenic* (București, 1794), de la biserica Sfinților Trei Ierarhi din orașul Bârlad, (Vaslui) este semnalat un cutremur de pământ, care s-a produs sâmbătă, 8 martie 1813, urmat de două replici luni, 10 martie: „Să se ștei di când s-au cutremurat pământul într-o sfân(tă) sâmbătă, 8 zile, și luni noaptea în două rânduri, iarăși s-au cutremurat, 10 zile a aceștei luni, mart(ie) 10. 18[0]13”¹⁴⁴.

Un alt cutremur de pământ s-a produs la 28 octombrie 1813. Informațiile despre acest seism sunt destul de relative și, ca urmare, nu poate fi localizat cu certitudine. Pe *Letopisețul Țării Moldovei* (sec. XVIII) un autor anonum scrie: „1813 oct(omvrie) 28, marți sara la giumătate ceas, s-au cutremurat pământul, încât s-au simțit binișor”¹⁴⁵. O altă informație sumară confirmă această mișcare tectonică: „La anul 1813 octomvrie 28, la 3 ciferturi de noapte s-au cutremurat pământul”¹⁴⁶.

În ziua de 7 martie 1814 este consemnat un cutremur, care a avut mai multe replici în zilele următoare: „Să să știi de când s-au cutrimurat pământul al doile cutremur, joi la cinci săptămâni din post, sara. Au fost cutrimur mari, cât s-au cutrimurat... Leat 1814 marti 7. Să să știi di când s-au cutremurat pământul al treile cutrimur, iar stajnic au fost, duminică, marți 8 zili, iar al cincilea săptămână. Leat 1814 marti 8”¹⁴⁷. Într-o consemnare de pe un *Penticostarion* grecesc (1769) de la biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Iași este semnalat o replică la 12 martie: „Să să știi de când s-au cutremurat pământul, în zileli mării Sali Scarlat Alicsandru Calimah v(oi)v(o)d, la anii de la Hristos 1814 mart(ie) 12 zili, în săptămâna a cincea a Sfântului Post, zioa era miercuri, îmbla șasă ceasuri din zi. Alexandru ierodicon”¹⁴⁸. Pe *Instrucțiuni pentru călugării începători*, manuscris înainte de 1814 se precizează „de când s-au cutremurat pământul în luna lui martiia în 11 zile la 5 cia(su)ri din zi, îmbla veleat 1814”¹⁴⁹.

O informație relativă pe un *Antologhion* (Iași 1755), de la biserica Lozonschi din Iași, atestă un cutremur de pământ în anul 1816: „(18)16 (dum) inică la 10 ceasuri... noapte, fiind eu îmbrăcat în sfânta liturghie, după ce am zis „Blagoslovită-i împărăția Tatălui”, s-au făcut cutremur mare, cât s-au legănat pământul foarte tare. Nedelco preot”¹⁵⁰. O altă însemnare, de pe un manuscris

¹⁴³ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 254, nr. 83; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 305.

¹⁴⁴ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 316.

¹⁴⁵ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 255, nr. 86; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 323.

¹⁴⁶ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 255, nr. 87; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 323.

¹⁴⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 255-256, nr. 88; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 333-334.

¹⁴⁸ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 334.

¹⁴⁹ Igor Cereteu, *Manuscrise românești din fondul sectorului „Carte Rară și Veche” a BȘC „Andrei Lupan” a AȘM*, în *Biblio Scientia*. Revistă de biblioteconomie și științele comunicării, nr. 11-12, 2014, p. 8.

¹⁵⁰ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 375.

(*Condică*, 1826), pare să fie mai convingătoare: „1816 avgust 15, marți sara, la 3 ciasuri fără 10 minute den noapte, s-au cutremurat pământul în trei răstămpuri, și l-am simțit bini, aflându-mă culcat în așternut, cetind pe această carte, singur în casă fiind. Și m-am spăriat”¹⁵¹. Credem că acest seism s-a produs în jurul orei 21, la 15 august 1816, care a avut și câteva replici, fără a ști alte detalii privind consecințele lui.

Pe un *Minei pe luna iulie* (Râmnic, 1780), de la biserica Sf. Teodori din Iași preotul Vasili sin Andrii semnalează un cutremur de pământ la 18 iulie 1818: „Să să știe când s-au cutremurat pământul la 1818 iulie 18 zile, la noao ceasuri din zi și zioa au fost într-o joi, Sf(ântul) Mucenic Emilian. Și am scris eu, preutul Vasili sin Andrii Apostolii, la Sfântul Teodor din Iaș”¹⁵². Această știre este confirmată și de Costache Năstache, care scrie „În Heleștieni. 1818 iulie 18, joi la noă ciasuri fără șesi menuturi s-au cutremurat pământul și huetul au venit dispri parte crivățului. Ș-am însămnat ca să să știe. Costache Năstache”¹⁵³. Pe un *Apostol* (Iași, 1756), fost la biserica Sf. Nicolae un anonim scrie că în „1818 iulie 18, s-au cutremurat pământul la 2 ceasuri după amiază”¹⁵⁴. Știrea este redată și pe *Crinii țarinii* (ms. de la începutul sec. XIX), care a aparținut mănăstirii Neamț: „1818 iulie 18 zile, s-au cutremurat pământul în ceasul al 8(-ulea), și zioa joi, fiind stareț păr(intele) Ilarie arhimandrit în sf(i)n(tele) m(ănă)s(tirii) Neamțul și Săcul, în zioa Sf(i)n(ților) Iachin și Emiliian”¹⁵⁵.

Prin urmare, din aceste însemnări constatăm că mișcarea tectonică s-a produs la 18 iulie 1818, joi, după amiază între orele 14 și 15. Cutremurul a avut o magnitudine medie, și nu a provocat pagube materiale și umane.

Un alt cutremur de pământ este atestat la 27 mai 1819. Costachi Năstacu scrie o însemnare care este transliterată de specialiști în mod diferit, din care cauză s-au produs anumite confuzii în ceea ce privește timpul când s-a manifestat cutremurul. În prima variantă se menționează că seismul a avut loc la 27 mai 1819 „la 2 ciasuri din zi”: „1819 maiu 27, marți la 2 ciasuri din zi s-au cutremurat pământul, fiind învălit ceriul cu noorii, și am însămnat ca să si știi. Costachi Năstacu”¹⁵⁶. În altă variantă se admite că mișcarea tectonică s-a produs „la 4 ciasuri din zi”: „1819 mai 27, marți la 4 ciasuri din zi s-au cutremurat pământul, fiind învălit ceriul cu nouri. Și am însămnat ca să să știi. Costachi Năstacu”¹⁵⁷. Această variantă este confirmată și de o însemnare sumară și fragmentară, din

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 601.

¹⁵² *Ibidem*, p. 434, 435.

¹⁵³ *Ibidem*, p. 434, 454.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 435.

¹⁵⁵ Valentina Ovcinico-Pelin, *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul Neamț (sec. XIV-XIX)*, Știința, Chișinău, 1989, p. 211; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 435.

¹⁵⁶ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, p. 131; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 452.

¹⁵⁷ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 256, nr. 91; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 454.

care reiese că „S-au cutremurat pământu(l) la 4 ceasuri și ... la anu(l) 1819 mai 27, marți”¹⁵⁸. Este greu de stabilit, în baza doar a informației de care dispunem, timpul exact al manifestărilor acestui cutremur, și admitem doar că seismul s-a produs marți, 27 mai 1819.

O informație scrisă de același Costachi Năstacu atestă un cutremur de pământ cu magnitudine joasă la 16 iunie 1819: „1819 iunii 16, luni la 3 ciasuri, 2 menuturi s-au cutremurat pământul însă foarte încet. Și am însămnat ca să să știi. Costachi Năstacu”¹⁵⁹.

La 29 ianuarie 1821 este înregistrat un alt cutremur de pământ, care s-a produs după orele 3 de noapte: „1821 ghenar 28. Pentru ca să să știe de când s-au cutremurat pământul la noao ceasuri pol de noapte, ghenar 28”¹⁶⁰. Știrea este confirmată de o altă notă pe o *Psaltire* (Iași, 1790), cu circulație în Basarabia: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul, luna inoarie, 28 zile, no(a)pte la cântatul cucoșilor, 1821”¹⁶¹. Cutremurul este semnalat și pe un *Molitvenic* de la biserica Sf. Paraschiva (Mitocul Maicilor) din Iași: „La let 1821 s-au cutremurat pământul, la ghenar în 28 de zile, la nou ceasuri de noapte, vinere înspre sâmbătă”¹⁶². Pe o *Liturghie* (Chișinău, 1815) preotul Dimitrie Mândrescu din Meleșeni scrie: „Să să știe di când s-au cutremurat pământul, la anul o mie opt sute doaozăci și unul ghenari în doaozici și noao zile, vineri înspre sâmbătă la noao ceasuri din noapte. Preot Dimitrie Mândrescu”¹⁶³.

Cutremurul s-a manifestat, așadar, după miezul nopții la 28 spre 29 ianuarie. Pe un *Ceaslov* (Chișinău, 1817) din satul Răzeni (Lăpușna) un autor necunoscut scrie: „Să s(e) știe că la anul 1821 ... noaptea înspre 29 ... după cântarea cucoșilor, s-au cutremurat pământul”¹⁶⁴. Preotul Gavriil Gheorghiu precizează pe un *Catavasier* (Iași, 1792) din satul Brătuleni (Lăpușna): „Să se știi de când s-au cutremurat pământul. Anul 1821 ianuarie în 29 zile, la 9 ceasuri din noapte, fiind noi la utrene, după Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu. Și să prăznuești întru ace zi aducerea moaștelor Sfântului Mucenic Ignatie de Dumnezeu purtătorului. Ierei Gavriil Gheorghiu...”¹⁶⁵. Un anonim scrie pe o *Biblie* (Sankt-Petersburg,

¹⁵⁸ Gabriel Ștrempel et.al., *op.cit.*, IV, p. 579; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 452.

¹⁵⁹ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 256, nr. 91; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 454.

¹⁶⁰ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 490.

¹⁶¹ Igor Cereteu, *Însemnări de pe cărți vechi tipărite în secolele XVII-XIX (Colecția Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova)*, în *Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură*. An X, nr. 39-40, 2003, 3-4, p. 94, nr. 23; Idem, *Cartea românească*, p. 119, nr. LXXXVI/218; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 490.

¹⁶² I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 490.

¹⁶³ Igor Cereteu, *Valori bibliofile din colecția Bibliotecii Universității de Stat din Moldova (1753-1918)*, în *Edificarea statului de drept și punerea în valoare a patrimoniului cultural, istoric și spiritual al Moldovei în context internațional*. Conferința științifică anuală a tinerilor cercetători. Chișinău, 29 martie 2007, Chișinău, 2007, p. 42, nr. 6; Idem, *Cartea românească*, p. 164, nr. CXLIV/391.

¹⁶⁴ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 490.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 491.

1819) că: „la anul 1821, ghenar în 28 zile, vineri înspre sâmbătă sau cutremurat pământul”¹⁶⁶.

Potrivit însemnărilor manuscrise de pe *Viețile sfinților pe octombrie* (mănăstirea Neamț, 1809), de la biserica Sf. Paraschiva (Mitocul Maicilor) din Iași un seism de magnitudine joasă a avut loc la 14 iulie 1821: „Să să știi de când s-au cutremurat pământul, în zilele răzmeriții, în vreme când s-au bătut turcii cu Ipsilant în Moldova, la mănăstire Pro(b)oti, la anul văleat (*sic!*) 1821 iuli 14”¹⁶⁷. Cutremurul a fost precedat în zilele trecute de o ploaie cu grindină, care a provocat însemnate pagube materiale: „Fiind în răsăritul soarelui, în luna lui iulie, la patrusprezece zile ale lunii, s-au cutremurat pământul de dimineată. Și mai înainte au bătut piatra într-o joi seara, la 1 jumătate de ceas din noapte, până când s-au dezvălit biserici, case, grajduri, picând și turnurile”¹⁶⁸.

La 5 noiembrie 1821, sâmbătă, înaintea sărbătorii Sfinților Arhangheli Mihail și Gavriil a fost simțit un alt cutremur de pământ. Vasile Drăghici notează pe o carte de la biserica 40 de sfinți din Iași că „La 1821 noiembrie 5, pe la zăci ceasuri, sâmbătă, în vreme când oștile Împărăției turcești, cu înălțatul Samii Pașa, să afla aice în orașul Ieșii după zdrobirea pirduți-is ? de clevetirea cuțitului turburatori eteriști, s-au cutremurat pământul. Vasile Drăghici”¹⁶⁹. Un anonim scrie că acest seism s-a produs la 10 ½, sâmbătă, 5 noiembrie 1821 și a avut cel puțin o replică: „1821 noiembrie 5, sâmbătă la 10 ½ cias de zi s-au cutremurat pământul în doi răstâmpuri de l-am simțit bine, căci din somnu m-au trezit, aflându-mă la Târgul Ocnii”¹⁷⁰. Conform altei note manuscrise de pe Amfilohie Hotiniul, *De obște geografie* (Iași, 1785), cutremurul s-a produs la „8 ceasuri de în zi”: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul, sâmbătă înainte Sfinților Arhangheli, la anul 1821, noiembrie 5, la 8 ceasuri de în zi”¹⁷¹. Iar dintr-o însemnare sumară de pe un *Octoih* (Râmnic, 1776), fost la biserica Tăierea Capului Sf. Ioan din satul Bosanci (Suceava), constatăm că seismul a fost simțit la 6 noiembrie, adică ar putea fi vorba de o confuzie a autorului notei, care ar fi scris-o ulterior, sau poate fi o replică a seismului din 5 noiembrie: „Să să știi că s-au cutremurat pământul la 6 noie(m)vrie 1821”¹⁷².

Dintr-o însemnare pe un manuscris (*Calendariu*, 1786) semnalăm o mișcare tectonică, care s-a manifestat la 27 aprilie 1822: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul, la 27 april(ie), joi la 7 ceasuri. Anu 1822”¹⁷³. Pe un *Miscelaneu* (cca 1798) aflăm că acest seism a avut și câteva replici: „Asemene la an(ul)

¹⁶⁶ Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 189, CLXIII/494.

¹⁶⁷ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 502.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 501.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 508.

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 508; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 258-259, nr. 105.

¹⁷¹ *Ibidem*, p. 508.

¹⁷² *Ibidem*, p. 509.

¹⁷³ Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, IV, p. 71; Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 259, nr. 1087; Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 103, nota 57; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 518.

1822 april(ie) în 27, joi, a doa zi dupe înjumătățare preznicului ce să numește Paștile rahmanilor, în zodie berbecului, la 7 ceasuri nemțăști dimineată, foarte tare s-au cutremurat pământul; întâi de 3 ori prăvălind, apoi de 3 ori scuturând. De mare rău vorbește prorocie lui Iraclie împărat. Alixandru Varnav¹⁷⁴.

Pe un *Orologhion* (Brașov, 1806), cu circulație în Basarabia, se menționează că un seism s-a simțit la 28 ianuarie 1823: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul duminică în anul 1823, ghen(a)r 28, noapte la 10 ciasuri. Alecu Birzu¹⁷⁵.

Un cutremur de magnitudine joasă este semnalat pe două însemnări manuscrise, care îl datează în zile diferite. Potrivit primei însemnări seismul s-a produs la 25 aprilie 1823: „La <1>823 april(ie) 25, s-au cutremurat pământu la 11 cesuri din zî miercuri¹⁷⁶. Din altă notă de pe un *Minei pe luna mai* (Râmnic, 1780) de la biserica Sf. Teodori din Iași, aflăm că seismul s-a manifestat la 28 aprilie 1823: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul, velet 1823 april 28, la 10 ceasuri din zi, în vremea toacei, dau clătire¹⁷⁷. Pentru precizarea acestei date este utilă o altă însemnare, din care reiese că „s-a cutremurat pământul groaznic, la trei luni fără trei zile de cutremurul ce s-a cutremurat în Ghenarie 28, tot într-acest următor an¹⁷⁸.

Un seism de magnitudine joasă este semnalat pe *Viețile sfinților pe luna octombrie* (mănăstirea Neamț, 1809), de la biserica Sf. Paraschiva (Mitocul Maicilor) din Iași la 6 februarie 1825: „De la anul <1>825 fevr(uarie) 6 s-au cutremurat pământul la trii ceasuri de noapte, când cetem eu sara, eram cu mătușa și cu mama în casă. Umblu la scânțălărie (*sic!*) ispravnic amu. Și Gheorghie Liga samiș¹⁷⁹.

Pe un *Minei pe luna august* (Râmnic, 1780), de la biserica Sf. Teodori din Iași este atestat un seism în luna august 1826, fără a cunoaște alte detalii: „Să să știe de când s-au cutremurat pământul, la anul 1826 avgust în ...¹⁸⁰.

Din două însemnări manuscrise sumare semnalăm un cutremur de pământ la 2 octombrie 1827, duminică în jurul orei 21. Prima consemnare pe o *Psaltire* neidentificată din satul Râpile, Fălciu, (Vaslui): „S-au cutremurat pământul la 1827 oct(ombrie) 2, duminică 3 ceasuri de noapte¹⁸¹ și a doua pe o *Psaltire* (Sibiu, 1805) de la biserica Toma Cozma din Iași: „La anul 1827 oc(tom)v(rie) 2, duminică sara la trei ceasuri di noapti fără zăci minute s-au cutremurat pământul¹⁸².

¹⁷⁴ Gabriel Ștrempel, *op. cit.*, IV, p. 372; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 518.

¹⁷⁵ Paul Mihail, *op. cit.*, p. 228.

¹⁷⁶ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 260, nr. 115; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 537.

¹⁷⁷ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 537.

¹⁷⁸ Gr. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 134.

¹⁷⁹ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, III, p. 568.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 595.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 613.

¹⁸² *Ibidem*, p. 613.

Un seism este atestat la 14 noiembrie 1829, în urma căruia au fost afectate biserica Trei Ierarhi, biserica Domnească din Bârlad, biserica Precista mare din Roman și alte construcții laice și religioase¹⁸³. Cutremurul este semnalat și pe un manuscris nemțean, intitulat Duhovnicească deprindere (1802): „În știință să fie că la 1829, noemv(rie) 13 zile, spre patrusprezeci la 11 ceasuri de noapte, sau cutremurat pământul foarte tari ca cât ai ceti Miluești-mă Dumnezeule, rar, atât au ținut cutremurul și în Iași multe zidiri au căzut de tot și multe au rămas struncinat”¹⁸⁴. Informația sumară din însemnări despre acest cutremur este completată cu date de arhivă. Cutremurul a fost sesizat în întreaga eparhie a Chișinăului și Hotinului, iar în zilele următoare protoiereii ținuturilor au expediat înștiințări despre cutremur Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului Dimitrie Sulima. Protoiereul de Odesa a scris că la 13 spre 14 noiembrie 1829 a fost simțit un cutremur de pământ la ora 3 și 45 de minute, care a durat aproximativ 5 minute. Din demersul acestuia rezultă că alți oameni au simțit două zguduiri și la ora 1 de noapte. Martorii menționează că oscilațiile cutremurului s-au simțit din sud-est spre vest. Paladie, Arhimandritul mănăstirii Adormirii din Odesa se afla în chilie la etajul doi și a simțit cum se clătina dulapul cu veselă. Acesta scrie că a auzit un zgomot puternic sub pământ, iar ferestrele trosneau. Durata cutremurului, potrivit arhimandritului Paladie, a fost de 1,5 minute. În biserică se aflau câțiva călugări, care s-au speriat din cauza zgomotului și policandelor care pendulau. În trapeza mănăstirii a căzut o icoană de pe iconostas. Cutremurul nu a făcut mari pagube, doar că în jurul ferestrelor din altar au apărut fisuri. La 16 noiembrie protoiereul de Akkerman scria arhiepiscopului că seismul a fost simțit la ora 4 și 10 minute și a avut o durată de mai mult de două minute. Potrivit acestui martor zgomotul venea din nord și nu a provocat urmări grave. În raportul protoiereului de Bolgrad Ștefan Boreacinschi cutremurul a durat mai mult de un minut, iar urmare a acestui seism au apărut crăpături pe pereții de piatră, au fost deteriorate unele acoperișuri de case, au căzut hodgeagurile, s-au risipit sobele. Ștefan Boreacinschi confirmă că în jurul orei 13 au mai fost simțite replici ale acestui cutremur. Din raportul arhiepiscopului către sinodul rus rezultă că seismul s-a produs „noaptea spre 14 noiembrie, aproape de ora 4 la miezul nopții”, când „Dumnezeu a vizitat orașul Chișinău cu un cutremur atât de mare, că oamenii bătrâni nu își aduc aminte că s-ar fi întâmplat așa ceva în timpurile trecute”. Din această scrisoare rezultă că seismul a durat aproape trei minute fără întrerupere și a fost anticipat de două zguituri puternice. În rezultat au apărut crăpături pe pereții construcțiilor de piatră, au găzut hodgeagurile caselor, iar unii pereți s-au dărâmat. În jurul orei 19 în ziua de 14 noiembrie a fost resimțit cutremurul dar mai puțin și nu a provocat pagube materiale și umane¹⁸⁵.

¹⁸³ Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 104.

¹⁸⁴ Igor Cereteu, *Duhovniceasca deprindere: un manuscris nemțean necunoscut*, în revista *Biblio Scientia*, nr. 9, 2013, p. 8.

¹⁸⁵ *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, Fond 205, inventar 1, dosar 6236, f. 1-10.

Pe un *Strastnic* (Buda, 1816) dascălul Iftemi Ciolan semnalează un cutremur în luna ianuarie 1832: „Să să știi de când s-au cutremurat pă<mân>tul noapte(a) înspre sfânta arătari a Domn<ului> nostru I(su)s Hrstoș la anul 1832, ghenari. Iftemi Ciolan dascal”¹⁸⁶.

Pe o *Alegere din toată Psaltirea* (năstirea Neamț, 1815) este semnalat un cutremur de pământ la 9 aprilie 1835: „(1)835, aprilii 9, la 2 ceasuri din noapți, marți spre mercuri, în săptămâna luminată, au fost cutremur...”¹⁸⁷. Din altă însemnare rezultă că seismul s-a produs „la un cias și jumătate di noapte”¹⁸⁸.

Date sumare despre cutremurul de la 9 mai 1837 sunt notate pe un manuscris din sec XVIII: „La anul 1837, mai 9 zile, la 1 ceas și 3 minute, s-au cutremurat pământul de vineni <sic> sară spre sâmbătă”¹⁸⁹.

Preotul Gregori Iacovlev Levovschii scrie pe o carte tipărită la București în 1765, cu circulație în Basarabia despre cutremurul de la 11 ianuarie 1838: „Să să știe că la anul 1838 la 11 înspre 12 ghenarii s-au cutremurat pământul la 5 ciasuri și 2 minaturi. Am scris preotul Grigori Iacovlev Levovschii”¹⁹⁰. Cutremurul este semnalat și pe o *Liturghie* (Iași, 1834): „S-au mai cutremurat pământul iară foarte tare la anul 1838, ghenarie 11 înspre 12 zile, noaptea”¹⁹¹ și pe un *Hronograf* (mănăstirea Neamț, 1837): „În anul 1838, ghenari 11 sara la no(u)ă ciasuri s-au cutremurat pământul foarti tari”¹⁹². Acest cutremur a fost semnalat și pe o *Carte folositoare de suflet*: „Anul 1838 s-au cutremurat pământul foarte tari. Ghenarie 11, la patru ciasuri din noapte”¹⁹³. Despre acest cutremur scrie pe un *Octoih mic* (Cernăuți, 1804) școlarul clasei a III-a Gheorghii Isopăscul: „Însemnare pentru ca să să știe de când s-au cutremurat pământul marți sara la 9 ciasuri în luna lui ghenarie în 11 zile”¹⁹⁴. Pe un *Orologhion* (Brașov, 1806) întâlnim anumite precizări în legătură cu acest seism: „La anul 1838, ghenar 11, marți la 8 ciasuri 25 minute evropienești din noapte s-au cutremurat pământul și pe la locuri au făcut multe stricăciuni adică... turi și crăpături de ziduri, iar simțitoare păgubi-re în pământul acesta al Moldavii n-au urmat nicăiure, pentru care spre știință urmează aciastă însămnare”¹⁹⁵. Pe o *Evangelhie*, ms. (sec. XVIII) se oferă urmă-

¹⁸⁶ *Strastnicul* în prezent se află în biblioteca mănăstirii Chistoleni, însă în anul 1933 aparținea egumenului Paisie de la mănăstirea Căpriană.

¹⁸⁷ Paul Mihail, *op. cit.*, p. 170, nr. 30.

¹⁸⁸ Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 286, nr. 160.

¹⁸⁹ Olimpia Mitric, *Manuscrise românești*, I, p. 223.

¹⁹⁰ Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 79, XXXVIII/102; Idem, *Contribuții la istoria bibliotecii mănăstirii Noul Neamț*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, 3, 2014, p. 43; Igor Cereteu, Alexandru Magola, *Valori bibliofile din colecția Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală în Buletin științific. Revistă de Etnografie, Științe ale Naturii și Muzeologie*, Serie Nouă, volumul 5 (18), Chișinău, 2006, p. 279.

¹⁹¹ Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 226, CCVIII/645.

¹⁹² *Ibidem*, p. 231, CCXVII/659.

¹⁹³ Paul Mihail, *Mărturii*, p. 190.

¹⁹⁴ Elena Mosora, Doina Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile B.C.U. „Lucian Blaga” Cluj (1561-1830)*, Cluj-Napoca, 1991, p. 146; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op.cit.*, III, p. 179.

¹⁹⁵ Paul Mihail, *op. cit.*, p. 228.

toarea informație: „Anul 1838, ghenari 10 zile, s-au cutremurat pământul, la 4 ceasuri de noapte, și au ținut 6 minute și pentru știință am scris aice, Gheorghe, dascăl, Ștefănești”¹⁹⁶. Pe o *Psaltire* (Râmnic, 1779) se constată că în „anul 1838 s-au cutremurat pământul, sara, la Sf. Teodosie, luna lui ghenarie”¹⁹⁷. Manifestările acestui cutremur sunt descrise detaliat pe *Cazaniile lui Ilie Miniati* (București, 1742), cu circulație în Moldova de nord: „Să știe că la 11 zile a lunii lui ianuarie, la v<let> 1838, la 8 spre 9 ceasuri sara, în ziua Sf. Theodosie ... au fost o grozavă cutremurare pământului cât să socote că va fi sfârșitul lumii că și păsările din cuiburile și culcușurile sale ca de cineva jos dărâmate căzu, precum și alte mișcătoare viețâți: boi, vaci, câinii și altele după obicei sar... și țiță, de care să ne ferească Dumnezeu de o grozavă cutremurare ca aceasta, că și căpriorii casii și cu acoperemântul ... de huit au fost”¹⁹⁸. Pe alt exemplar de *Cazanii* (București, 1742) cu circulație în Moldova și Dobrogea se precizează că pământul s-a „cutremurat la vreme din no(a)pte la 9 ceasuri”¹⁹⁹. Pe *Noul Testament* (Sankt Petersburg, 1817) un anonim precizează doar că „La anul 1838, s-au cutremurat pământu, marț sara, în zioa di Tiodor, începătoriul obștii, în luna lui inoari”²⁰⁰. Pe un *Minei pe luna februarie* (Râmnic, 1779) cutremurul este datat greșit cu 11 ianuarie 1836, fie din scrierea notei cu mult timp după producerea seismului, fie a fost citit și transliterat anul incorect²⁰¹. Conform unor date acest seism a fost de o magnitudine înaltă și în unele regiuni a provocat și distrugerii²⁰².

Un cutremur de durată scurtă a fost simțit la Chișinău la 28 aprilie 1844 și a durat jumătate de minut, fiind sesizate două zguduituri la ora 16 și 20 minute²⁰³. Un seism s-a produs la 15 septembrie 1844. Pe un *Sinopsis* (Râmnic, 1783), cu circulație în Basarabia, un oarecare Vasili scrie la f. 74v-75: „S-au cutremurat pământul în 15 zili, să(p)te(m)vrii, 1844 rođa. Eu Vasili”²⁰⁴.

Pe o *Liturghie* (Iași, 1834), cu circulație în Basarabia, este semnalat un seism, de magnitudine joasă, la 19 decembrie 1847: „S-au mai cutremurat prea puțin la 1847, dechemvre 19, tot noaptea”²⁰⁵.

Pe un *Anastasimatar* (Iași, 1840) este semnalat un cutremur în anul 1851, fără a fi precizată data sau locul unde s-a produs. Cartea a aparținut dinastiei de preoți Tacu din Bucovina, care au scris însemnarea: „La 1851 s-au cutremurat pământul nopte”²⁰⁶.

¹⁹⁶ Olimpia Mitric, *Manuscrise românești*, I, p. 223.

¹⁹⁷ Idem, *Careta românească*, p. 159.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 71, nr. 104.

¹⁹⁹ Lăcrămioara Manea, *op. cit.*, p. 365.

²⁰⁰ Olimpia Mitric, *Cartea românească*, p. 268, nr. 1628.

²⁰¹ *Ibidem*, p. 157, nr. 787.

²⁰² Ioan Opriș, *op. cit.*, p. 106.

²⁰³ ANRM, Fond 208, inventar 3, dosar 131, f. 1.

²⁰⁴ Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 112, LXXIX/198.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 226, CCVIII/645.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 235, CCXX/672.

Preotul Ioan Tacu scrie despre nașterea fiului său Nicolai la 16 octombrie 1854, iar împreună cu acest eveniment de familie semnalează și un cutremur de pământ: „Anul 1854, octovrii 16 s-au născut băetul meu Nicolai și la un cesu după naștere lui s-au cutremurat pământul”²⁰⁷. Acest cutremur este semnalat în Basarabia la 28 octombrie (stil vechi), la ora 11 și 36 min., cu durată de 4 secunde, fiind precedat de un zgomot subteran. Cutremurul s-a simțit bine, dar nu a provocat pagube. La 2 octombrie (stil vechi) la ora 17 a fost simțită o lovitură subterană²⁰⁸.

Potrivit unei însemnări sumare a lui Panaiti Ionescu din Iași în anul 1862 „noapte, la 2 ciasuri după 12, s-au cutremurat foarti tari pământul”²⁰⁹. Potrivit unor date sumare, provenite din Chișinău, acest cutremur s-a declanșat la 13 spre 14 ianuarie a anului 1862 și nu a cauzat pagube materiale²¹⁰.

La 8 august 1864 la ora 4 $\frac{3}{4}$ după amiază s-a auzit o lovitură subterană puternică, precedată de un sunet înăbușit, ce a durat 8 secunde²¹¹.

La 11 iulie 1865 la 0.45 a.m. după o căldură extraordinară s-a simțit un cutremur de pământ la Iași cu mai multe zguduiri, iar la 31 ianuarie 1872 a fost simțit la orele 21 și 15 min. un mic cutremur în același oraș, iar pe moșia Ferești din județul Vaslui o movilă s-a ridicat cu „câțiva stânjeni mai sus decât nivelul ei”. Un cutremur a fost simțit în Moldova la 15 și 20 decembrie 1875, iar altul scurt, de 12 sec. a fost la Hârlău la 20 martie 1880. Ultimul s-a resimțit la Iași cu două zguduiri, care a durat 20 sec., prima mai slabă și a doua mai puternică, în timp ce la Galați seismul a fost mai violent, iar la Piatra-Neamț a fost foarte slab²¹².

Un autor de însemnare anonim scrie pe cartea lui Efrem Sirul, *Cuvinte și învățăături*, Cartea II (Neamț, 1819) că „La 1880, dichevrii la 13 zili, sâmbătă sara, la vreme privegherie, la 5 ciasuri jumătați s-au cutremurat pământu can țărișor, ca la trii minuti. Pentru țânere de minte am însămnat”²¹³. La 25 decembrie 1880 (st.n.), la 4.50 p.m. a fost semnalat un cutremur la Iași, manifestat prin câteva zguduiri puternice de 20 sec. după care au urmat câteva oscilații mai slabe și un zgomot înădușit. La Galați a fost semnalat cutremure mici la: 15 februarie 1885, la 11.55 a.m.; 1 mai 1885, la 3.15 a.m.; 5 octombrie 1885, la 4.30 a.m.; 13 noiembrie 1885, la 8.30 p.m.; 30 decembrie 1885, la 12.40 p.m.; 22 februarie 1886, la 3.40 p.m.; 23 august 1886, la 1.25 a.m.; 4 februarie 1888, la 2.10 a.m.; 19 august

²⁰⁷ Igor Cereteu, *Cartea românească*, p. 235, CCXX/672.

²⁰⁸ А. Денгингъ, *Историко-технический обзоръ действийъ бессарабскаго училища садоводства за 25 летъ (1842-1867)*, в *Записки Бессарабскаго Статистическаго Комитета*. Томъ третій, изданный подъ редакціею д. члена комитета А. И. Егунова. Кишинев, 1868, с. 228.

²⁰⁹ Ilie Corfus, *op.cit.*, p. 277, nr. 209.

²¹⁰ А. Денгингъ, *op. cit.*, p. 246.

²¹¹ *Ibidem*, p. 252.

²¹² Ștefan C. Hepites, *op. cit.*, p. 148-152.

²¹³ Cartea se află în biblioteca mănăstirii Rudi.

1888, la 6.55 a.m.; 14 octombrie 1892. Ultimul seism a fost resimțit și în alte localități din Moldova, ca: Iași, Huși, Focșani, Odobești și altele, având o extindere largă și în Țara Românească²¹⁴.

Un cutremur cu ecouri profunde în aproape întregul spațiu românesc este cel moldav din 19 august 1894. Pe un *Acatist* (Râmnic, 1784) se precizează că în sudul Moldovei și mai ales în Dobrogea acest cutremur s-a simțit la „ora 2 și 20 p.m., vineri” și că „au crăpat zidurile bisericilor”²¹⁵.

Pe un *Octoih* (Râmnic, 1793), a fost semnalat un cutremur la 14 noiembrie 1899 de către Nicolai Constantinovici: „Noiemvrie în zioa Sf(i)ntului apostol Filipu s-au cutremurat pământul la o mie opt suti noai zăci și noai la un ceas di noapti, Nicolai”²¹⁶.

Din informația prezentată rezultă că oamenii știutori de carte, de cele mai multe ori fețele bisericești, însemnau pentru ca „să știe” despre orice fenomen întâmplat. Notau uneori și din auzite pentru a transmite din generație în generație, fiind convinși că „mâna va putrezi, iară slova în veci va trăi”. Informațiile scrise constituie în prezent o sursă demnă de atenția cercetătorilor. Ele permit identificarea, reconstituirea sau reevaluarea unor evenimente sau fenomene desfășurate în trecut și despre care alte categorii de izvoare le prezintă sumar sau chiar nu amintesc de ele. Este cazul de inclus în această categorie însemnările manuscrise despre cutremurele de pământ, la care am stăruit în paginile de față. Inventarierea și prelucrarea conținutului acestora ne-a permis constatăm următoarele realități:

- din cronicile vechi și însemnările manuscrise am atestat în perioada secolelor XVI-XIX 82 de cutremure de pământ;
- în secolul al XVI-lea sunt constatate doar trei cutremure; în secolul al XVII-lea – 6; în secolul XVIII – 22 de cutremure și în secolul al XIX-lea – 51 de seisme. Din această informație rezultă că decalajul numeric al cutremurelor în perioada secolelor XVI-XIX nu poate fi pus în legătură cu creșterea activității seismice în acest spațiu. Este vorba mai degrabă de o creștere considerabilă a numărului cărților, iar în legătură cu acest proces și al știutorilor de carte, care însemnau diferite informații pentru „ținere de minte”;
- din numărul total de 82 de cutremure semnalate 23 s-au produs în timp de toamnă, 24 primăvara, 18 pe timp de iarnă, 13 seisme s-au declanșat vara și patru cutremure (1521, 1692, 1799, 1851) nu au indicată data;
- repartizate pe lunile anului situația se prezintă astfel: ianuarie – 6 cutremure, februarie – 6, martie – 8, aprilie – 8, mai – 7, iunie – 2, iulie – 4, august – 8, septembrie – 3, octombrie – 13, noiembrie – 7, decembrie – 6 și patru cutremure nu au dată;
- nu toate însemnările conțin informații despre efectele seismelor, cu toate

²¹⁴ Cartea se află în biblioteca mănăstirii Rudi.

²¹⁵ Lăcrămioara Manea, *op. cit.*, p. 366.

²¹⁶ Paul Mihail, *op. cit.*, p. 173.

acestea considerăm că în secolul XVI cutremurul din 24 noiembrie 1516 a fost de intensitate mare; în secolul XVII cutremure cu intensitate ridicată au fost cele din 29 octombrie 1620, 19 august 1681 și cel din 1692; secolul XVIII se prezintă mai activ din punct de vedere seismic, iar cutremurele din 31 mai 1738, 18 aprilie 1761, 16 martie 1764, 9 octombrie 1781, 5 martie 1787, 26 martie 1790, 18 aprilie 1793, 27 noiembrie 1793 și 24 noiembrie 1797 au provocat daune materiale și, poate, pierderi de vieți omenești; în secolul XIX constatăm cel mai puternic seism, produs la 14 octombrie 1802, care a provocat distrugerii și pierderi de vieți omenești, mai ales la orașe, urmat de altele mai slabe ca intensitate magnetică, cele din: 7 martie 1814, 27 aprilie 1822, 14 noiembrie 1829, 11 ianuarie 1838 și 19 august 1894.

Cele mai importante informații despre activitatea seismică pe teritoriul românesc de la est de Carpați pot fi desprinse cu ușurință din însemnările de pe manuscrise și cărți vechi, domeniu care a fost mai puțin valorificat. Deși, s-au publicat în 2008-2009 monumentalele volume de însemnări de pe manuscrise și cărți vechi cu circulație în Țara Moldovei (vezi nota 16), mai există suficient de multe note manuscrise despre acest subiect, nevalorificate de specialiști, care ar aduce lumină în variatele domenii, pe care le abordează, inclusiv și cele despre cutremurele de pământ.

Cutremurele de pământ semnalate în spațiul istoric al Moldovei în secolele XVI-XIX

Nº d/o	Data seismului	Ora sau Timpul	Magnitudine	Efecte
	24 noiembrie 1516	12.50	puternic	Necunoscute
	1521			Necunoscute
	22 aprilie 1595	12		Necunoscute
	29 octombrie 1620	9	puternic	Necunoscute
	19 august 1681	1.45	puternic	a căzut turnul mare de la cetatea Sucevei
	16 octombrie 1681			Necunoscute
	18 octombrie 1681			Necunoscute
	27 decembrie 1681		puternic, cu zgomot	Necunoscute
	1692		puternic	avariată Catedrala Episcopiei de Huși

	25 februarie 1714	la cântatul cucoșilor		Necunoscute
	8 mai 1738		redușă	Necunoscute
	31 mai 1738	3 ceasuri și jumătate din zi	puternic	a căzut turla mănăstirii Golia, avariata mănăstirea Florești, sunt semnalate pierderi de vieți omenești
	25 martie 1740	2 ceasuri din noapte	redușă	necunoscute
	21 aprilie 1747		redușă	necunoscute
	18 aprilie 1761	ora 2 din zi	puternic	necunoscute
	16 martie 1764	3 ceasuri din noapte	puternic	avariata sinagoga din Piatra Neamț (?)
	16 octombrie 1774	3 ceasuri de noapte	mediu, cu zgomot	necunoscute
	3 iulie 1775		redușă	necunoscute
	17 iunie 1778	2 ceasuri din zi	redușă	necunoscute
	26 septembrie 1781		redușă	Necunoscute
	9 octombrie 1781	6 ceasuri din noapte	puternic, cu zgomot	dărâmată mănăstirea Vulpe din Iași, avariate alte construcții
	14 octombrie 1782	al șaselea ceas din zi	redușă	necunoscute
	5 martie 1787	5 ceasuri din noapte	puternic, cu replică peste o oră	necunoscute
	21 februarie 1789	9 ceasuri de noapte		necunoscute
	26 martie 1790	2 ceasuri din noapte	puternic, în trei valuri	necunoscute
	18 aprilie 1793		puternic, cu zgomote subterane	Necunoscute
	27 noiembrie 1793	3 ceasuri de noapte, alții la 6 ceasuri din noapte	puternic, în trei valuri	avariate construcții din Iași, pagube la mănăstirea Bistrița
	31 august 1793			necunoscute
	20 mai 1796		scăzută	necunoscute

	24 noiembrie 1797	2 ceasuri de noapte	puternic	necunoscute
	1799			necunoscute
	14 octombrie 1802	8 ceasuri din zi	foarte puternic, cu replaci	construcții avariate și distruse în întregul spațiu românesc, pierderi de vieți omenești
	21 martie 1803	1 ceas de noapte	scăzută, cu replaci	necunoscute
	21 septembrie 1804		scăzută	necunoscute
	5 mai 1812	2 ceasuri din zi	scăzută	Necunoscute
	23 octombrie 1812	la vreme de masă		Necunoscute
	8 martie 1813		scăzută, cu replaci	necunoscute
	28 octombrie 1813	seara la jumătate de ceas sau 3 ciferturi de noapte	medie	necunoscute
	7 martie 1814	6 ceasuri din zi		necunoscute
	15 august 1816	3 ceasuri fără 10 minute din noapte	puternic, cu replaci	necunoscute
	18 iulie 1818	9 ceasuri din zi	medie	Necunoscute
	27 mai 1819	2 ceasuri din zi sau la 4 ceasuri din zi	medie	necunoscute
	16 iunie 1819	3 ceasuri și 2 menuturi	scăzută	Necunoscute
	29 ianuarie 1821	9 ceasuri pol de noapte	medie	Necunoscute
	14 iulie 1821	de dimineață	scăzută	Necunoscute
	5 noiembrie 1821	8 ceasuri din zi	medie, cu o replacă	necunoscute
	27 aprilie 1822	7 ceasuri nemțești dimineața	puternic, cu replaci	necunoscute
	28 ianuarie 1823	noaptea, la 10 ceasuri	scăzută	necunoscute

	25 aprilie 1823	10 ceasuri din zi	puternic	Necunoscute
	6 februarie 1825	3 ceasuri de noapte	scăzută	necunoscute
	August 1826	necunoscut	scăzută	necunoscute
	2 octombrie 1827	3 ceasuri de noapte	scăzută	necunoscute
	14 noiembrie 1829	11 ceasuri de noapte	ridicăta, cu replici	afectate biserica Domnească din Bârlad, Precista Mare din Roman și alte construcții laice și religioase
	Ianuarie 1832	noaptea	scăzută	necunoscute
	9 aprilie 1835	2 ceasuri de noapte	scăzută	Necunoscute
	9 mai 1837	1 ceas și 3 minute	scăzută	Necunoscute
	11 ianuarie 1838	5 ceasuri și 2 minute; 4 ceasuri de noapte; 8 ceasuri 25 minute evropienești	ridicăta	Necunoscute
	28 aprilie 1844	16 și 20 de minute	scăzută	Necunoscute
	15 septembrie 1844	necunoscut	scăzută	necunoscute
	19 decembrie 1847	noaptea	scăzută	necunoscute
	1851	noaptea		necunoscute
	16 octombrie 1854	orele 11.36 min.	medie	fără pagube
	13 spre 14 ianuarie 1862	2 ceasuri de noapte	ridicăta	fără pagube
	8 august 1864	4 $\frac{3}{4}$	scăzută	fără pagube
	11 iulie 1865	0.45 a.m.	scăzută, cu replici	necunoscute
	31 ianuarie 1872	21 și 15 min.	scăzută	necunoscute

	15 și 20 d e c e m b r i e 1875	necunoscut	scăzută	necunoscute
	20 martie 1880	necunoscut	medie	necunoscute
	13 decembrie 1880	5 ceasuri jumătate	medie	necunoscute
	25 decembrie 1880	4.50 p.m.	medie	necunoscute
	15 februarie 1885	11.55 a.m.	scăzută	necunoscute
	1 mai 1885	3.15 a.m.	scăzută	necunoscute
	5 octombrie 1885	4.30 a.m.	scăzută	necunoscute
	13 noiembrie 1885	8.30 p.m.	scăzută	necunoscute
	30 decembrie 1885	12.40 p.m.	scăzută	necunoscute
	22 februarie 1886	3.40 p.m.	scăzută	Necunoscute
	23 august 1886	1.25 a.m.	scăzută	necunoscute
	4 februarie 1888	2.10 a.m.	scăzută	necunoscute
	19 august 1888	6.55 a.m.	scăzută	necunoscute
	14 octombrie 1892	necunoscut	medie	Necunoscute
	19 august 1894	2.20 p.m.	ridicăta	au crăpat zidurile bisericilor
	14 noiembrie 1899	1 ceas de noapte	scăzută	necunoscute

Summary

This article includes information about 81 earthquakes in Moldova, attested in the XVI-XIX. The main sources from which we learn about these phenomena are medieval chronicles, old notes on books, dates from the archive etc. In the sixteenth century are recorded three earthquakes; in the eighteenth century - 6; XVIII century - 22 earthquakes; in the nineteenth century - 50 earthquakes. Of the total of 81 earthquakes reported - 23 were felt fall, spring - 23, 18 - winter, 13 - in summer, and four earthquakes (1521, 1692, 1799, 1851) have not indicate date. Spread across months of the year the situation is as follows: January - 6 earthquakes, February - 6, March - 8, April - 8, May - 7, June - 2, July - 4, August - 7, September - 3, October - 13, November - 7, December - 6 and 4 earthquakes not have indicate time.

Andrei Emilciuc*

POLITICA RUSĂ FAȚĂ DE RESTANȚELE FISCALE ÎN RÂNDUL ANTREPRENORILOR ȘI PARTICULARITĂȚILE APLICĂRII EI ÎN BASARABIA (1812-1831)

Către începutul secolului al XIX-lea, datoria internă devenise o problemă acută în Imperiul Rus, care nu mai putea fi soluționată doar prin noi emisii de asiguate. Astfel, sarcina principală a guvernului rus, instituit prin reforma ministerială din 8 septembrie 1802, avea să devină cea de a echilibra cheltuielile și veniturile statului. În condițiile în care grosul cheltuielilor Imperiului Rus era destinat necesităților militare, se impuneau măsuri radicale. Însă reformele promovate de M.M. Speranski, care vizau reducerea numărului de militari, creșterea impozitelor și diminuarea volumului masei monetare de asiguate, au suferit eșec din cauza unui puternic curent reacționar în clasa politică rusă. Datoria internă a continuat să crească, iar deținătorii marilor capitaluri comerciale tind să folosească acest lucru în folos propriu. Astfel, cu participarea financiară a burgheziei comerciale, a fost creată în 1786 Banca de Stat de Asiguate, care a devenit principalul creditor intern al guvernului rus. Beneficiile nu au întârziat să apară, mai ales în plan legislativ, prin acordarea mai multor drepturi și privilegii acestor clase sociale, precum dreptul de a nu fi supuși pedepsei corporale și recrutării (1785)¹, cel de a nu fi trimis la muncă silnică pentru recuperarea datoriilor (1799)², sau cel de a cumpăra moșii (1801)³. Începând cu 1807, au fost adoptate un șir de restricții în activitatea pe teritoriul imperiului a negustorilor din alte țări, pentru a proteja capitalul rus de concurența celui străin⁴.

Măsurile întreprinse pe plan intern, nu au reușit să reducă diferența existentă între cheltuieli și venituri, provocând o devalorizare continuă a asiguatelor. Guvernul rus a fost nevoit să apeleze la contractarea unor imense credite de la bancherii europeni, plata dobânzilor revenind la fel pe umerii propriilor contribuabili. În condițiile în care sistemul social-politic se baza pe nobilime ca clasă dominantă în stat, beneficiară de substanțiale privilegii în planul taxelor și impozitelor, o ieșire din situație era văzută doar prin mărirea numărului de contribuabili, fapt ce era realizabil prin expansiunea teritorială a hotarelor imperiului. În acest context, implicarea activă a burgheziei în orânduirea economică

* **Andrei Emilciuc**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Полное Собрание Законов Российской Империи (în continuare – ПСЗРИ), собр. I, том XXII, 1784–1789. СПб., 1830, № 16188, с. 368-369.

² ПСЗРИ, собр. I, том XXV, 1798–1799. СПб., 1830, № 19059, с. 742; ПСЗРИ, собр. I, т. XXXVIII, 1822-1823, СПб., 1830, № 29642, с. 1254-1259.

³ ПСЗРИ, собр. I, том XXVI, 1800–1801. СПб., 1830, № 20075, с. 862-863.

⁴ ПСЗРИ, собр. I, том XXIX, 1806–1807. СПб., 1830, № 22418, с. 973

a provinciilor nou-anexate, prin extinderea sistemului de concesiuni și contracte de stat, elibera statul de povara salarizării a numeroși noi funcționari și îi garanta obținerea veniturilor scontate⁵. Însă și în funcționarea acestui mecanism fiscal se impunea o strictă supraveghere a fenomenului datoriilor, pentru ca acesta să nu capete proporții.

Situația dificilă în plan financiar s-a reflectat deosebit de elocvent în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812, când s-a încercat a se pune povara cheltuielilor necesare armatei pe seama vistierilor Moldovei și Țării Românești, aflate sub ocupație. De asemenea, necesită a fi subliniat faptul că teritoriului dintre Prut și Nistru, anexat ca urmare a Tratatului de Pace de la București din 16/28 mai 1812, i-a fost oferită doar o scurtă perioadă de amnistie fiscală, absolut necesară pentru ca populația autohtonă să-și revină, după ce în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812 a fost supusă unor prestații extraordinare în folosul armatei ruse⁶, dar și în vederea efectuării unui recensământ fiscal cu scopul elaborării listei contribuabililor din provincie. Astfel, începând cu anul 1817, populația din Basarabia a fost supusă din nou contribuțiilor fiscale în folosul statului. Chiar dacă până la lichidarea autonomiei, în 1828, impozitele și taxele, în marea lor majoritate, au fost păstrate după tradiția țării, principiul după care doar a zecea parte a acumulărilor locale era acordată pentru necesitățile Basarabiei, iar restul erau înstrăinate, ajungând în trezoreria imperială, a avut o implementare imediată.

Menținerea vechiului sistem de dări și prestații și implementarea doar treptată a legislației fiscale ruse erau menite să prevină răzvrătirea populației autohtone. Dar neclaritățile care existau în acest sens creau pentru funcționarii ruși numeroase dificultăți, în virtutea cărui fapt aceștia au abuzat intens de practica cedării prin concesiune a surselor veniturilor de stat. Acest lucru a creat o presiune suplimentară asupra contribuabililor și a generat un fenomen de eschivare în masă de la plata birului și a dajdiei. Astfel, la începutul anului 1820, restanța la plata birului și dajdiei percepute în Basarabia a constituit 333 811 lei⁷, sumă destul de înaltă, dacă luăm în calcul că anual fiecare familie urma să achite între 7 și 8 lei.

Pe de altă parte, în Basarabia a căpătat rapid proporții problema sustragerii contractanților concesiunilor de venituri și de monopoluri de stat de la plata sumelor contractuale în favoarea fiscoi. Legislația rusă prevedea reguli stricte pentru prevenirea unor situații de acest gen. Conform prevederilor legii din 8 decembrie 1776, erau prevăzute două modalități de garanție a onestității

⁵ O analiză minuțioasă a finanțelor Imperiului Rus în perioada abordată poate fi regăsită în lucrarea Блюхъ И.С., *Финансы России XIX столетия. История – Статистика*. Том I, СПб, 1882.

⁶ A se vedea în acest sens Alexei Agachi, *Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)*, Chișinău, 2008, Cap. II : Aprovizionarea armatei ruse de către Țara Moldovei și Țara Românească în anii de ocupație 1806-1812, pp. 118-245.

⁷ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 676, f. 204.

contractantului. În primul caz, concesionarii și contractanții urmau să prezinte în cadrul licitațiilor certificate despre valoarea proprietăților lor imobiliare, care urma să depășească suma contractului, iar în caz de incapacitate de plată acestea erau scoase la vânzare, pentru recuperarea datoriei. A doua opțiune era ca contractantul să prezinte în cadrul licitațiilor garanții nominale de credit din partea unor persoane de încredere. În caz de întârzieri aceștia erau supuși unei penalități lunare de 0,5%, iar dacă se făceau ei însuși vinovați erau lipsiți pe viitor de dreptul de a participa la licitații⁸. Au existat cazuri când din motivul unor întârzieri însemnate, restanțele au depășit sumele care puteau fi recuperate, de aceea funcționarii erau îndemnați să purceadă la recuperarea datoriilor imediat ce suma restantă depășea valoarea gajului⁹. Totuși, datoriile la acest capitol au continuat să se acumuleze, fiind necesară instituirea prin ucazul din 25 mai 1815, pe lângă Departamentul I al Senatului guvernant de la Sankt Petersburg, a unui Comitet special pentru examinarea datoriilor rezultate din concesiuni¹⁰. Ca urmare a propunerilor formulate de acest comitet, prin ucazul Senatului din 14 martie 1816 au fost introduse reguli stricte de percepere a datoriilor, care urmau a înlătura întârzierile cauzate de respectarea procedurilor birocratice¹¹. De asemenea, în vederea prevenirii cazurilor de incapacitate de plată, prin Regulamentul Ghildelor din 14 noiembrie 1824, au fost introduse limitări suplimentare la acest capitol. Pentru negustorii de ghilda a II-a limita a fost fixată la 50 000 ruble asiguate, pentru cei de ghilda a III-a – la 20 000 ruble asiguate, iar pentru micii antreprenori – la 4 000 ruble asiguate¹².

În Basarabia, însă, toate aceste precauții gândite de legiuitorul rus s-au dovedit a fi viabile doar în cazul antreprenorilor autohtoni, administrația provincială reușind în mare măsură în privința acestora aplicarea măsurilor legale prevăzute pentru recuperarea datoriilor. Însă, în cazul concesionarilor și contractanților din alte regiuni ale imperiului, care activau pe teritoriul Basarabiei, aceste pârgurii s-au dovedit a fi iluzorii, în virtutea lipsei unei careva autorității a administrației provinciale în afara hotarelor Basarabiei.

Nerespectarea termenilor contractuali de către concesionarii nerezidenți în Basarabia a constituit astfel o primă sursă de acumulare a datoriilor la capitolul venituri de stat și locale în dreptul provinciei. Printre restanțieri figurau reprezentanți ai deferitelor categorii sociale: funcționari, moșieri/boieri, nobili, militari în rezervă, dar și negustori. Unul dintre cele mai reprezentative cazuri în categoria celor din urmă este cel al negustorului din Odesa Dubrovin. La 5 mai 1817, rezidentul imperial în Basarabia se adresa comandantului orașului Odesa, generalul M.Kobli, pe chestiunea datoriei de 8000 de lei pe care Dubrovin o acumulasă la contractarea diferitor concesiuni în Basarabia. A.N. Bahmetev,

⁸ ПСЗРИ, собр. I, т. XX, 1775-1780, СПб., 1830, № 14544, с. 467-469.

⁹ ПСЗРИ, собр. I, т. XXVI, 1800-1801, СПб., 1830, № 19297, с. 54-55.

¹⁰ ПСЗРИ, собр. I, т. XXXIII, 1815-1816, СПб., 1830, № 26340, с. 1027.

¹¹ ПСЗРИ, собр. I, т. XXXIII, 1815-1816, СПб., 1830, № 26195, с. 551.

¹² ПСЗРИ, собр. I, т. XXXIX, 1824, СПб., 1830, № 30115, с. 590-591, 598.

rezidentul imperial în Basarabia, sublinia că anterior se adresase pe marginea acestei probleme guvernatorului militar de Herson, în august și octombrie 1816, însă nu a primit nici un răspuns. Între timp, Dubrovin a solicitat ca datoria să fie transferată pe numele negustorului Portnov, agentul său din orașul Chișinău. Acesta din urmă însă a respins pretențiile lui Dubrovin și a refuzat să achite datoria. A.N. Bahmetev a considerat că, întrucât Dubrovin era cel după care figura datoria, administrația fiscală trebuie să soluționeze problema datoriei doar cu el, în nici un caz cu agenții sau partenerii săi. De aceea rezidentul imperial în Basarabia i-a solicitat comandantului orașului Odesa să întreprindă acțiunile necesare pentru a-l determina pe Dubrovin să-și achite datoria¹³, dar, după cum se va vedea, acțiunea nu va avea rezultatul scontat.

Dubrovin, însă, nu era singurul negustor care figura cu datorii în calitate de concesionar în Basarabia. Problema datoriilor în cauză va fi pusă frontal, însă, abia după adoptarea la 29 aprilie 1818 a *Regulamentului obrazovaniei oblastei Basarabiei*, care prevedea reguli mult mai stricte în privința condițiilor de dare în concesiune a veniturilor și monopolurilor statului în provincie, față de restul imperiului¹⁴. Problema restanțelor, după cum aprecia însuși general-locotenentul A.N. Bahmetev, își avea originea în formarea către 1818 a unei „datorii imense” pentru luarea diferitelor concesiuni în provincie. Ca urmare, la 11 iulie 1818, acesta a dispus guvernului provincial să porceadă la recuperarea restanțelor din contul gajului sau a garanțiilor concesionarilor rău-platnici. Potrivit raportului prezentat de Guvernul provincial al Basarabiei rezidentului imperial la 29 ianuarie 1819 în rândul negustorilor datornici figurau:

1) Negustorul Volfenzon din orașul Ușița (gubernia Podolia) și partenerul acestuia, Iankel Pogrebițchi, care acumulasă din concesiunea domeniilor statului din Basarabia în anul 1817 o datorie de 252 464 lei și 38 de aspri. Din această sumă fuseseră recuperate 27 720 de lei, în urma comercializării de către funcționarul civil de clasa a VII-a Millo a unor cantități de grâu, rezultat din aceea concesiune, evreului din Ismail Kupfer. Suma restanțelor alcătuia astfel 224 744 lei și 38 aspri;

2) Negustorul din Odesa Etingher, care acumulasă o datorie de 6 448 lei 98 aspri pentru concesiunea dreptului de comercializare a băuturilor spirtoase în jud. Hotin în anul 1814. Din această sumă au fost recuperate de la stab-căpitanul Strelnicov, din calitatea sa de garant, 770 lei 10 aspri¹⁵;

3) Negustorul autohton Abram Roșca, care acumulasă din concesiunea comercializării băuturilor spirtoase în jud. Hotin în 1816 datoria de 28282 lei 31 aspri;

4) Negustorul din Balta Perper și partenerul acestuia Iankel Pogrebițchi, care pentru luarea în concesiune a domeniilor statului în jud. Hotin, în anul 1816, acumulasă o datorie de 2 333 lei 31 aspri;

¹³ ANRM, F. 2, inv.1, d. 528, f. 35 verso-36 verso.

¹⁴ ПСЗРІ, соф. 1, т. XXXV, 1818, СІІ6., 1830, № 27357, с. 239-240.

¹⁵ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 59, f. 11-12 verso.

5) Negustorul din Odesa Dubrovin, care pentru luarea în concesiune a taxei *cantargi și vatagi de arabagi* în anul 1813, acumulase o datorie de 7 574 lei 48 aspri¹⁶.

Menționăm faptul că în cazul unor concesionari din rândul nobilimii, datorită intervenției rezidentului imperial, a fost stopată perceperea sumei restante de 117 241 lei 7 aspri, iar suma restantă pasibilă recuperării imediate constituia 368 649 lei 38 aspri, la care se adăugau penalități în sumă nespecificată¹⁷. Datoria era însă pe deplin recuperabilă, prin punerea sub sechestru a proprietăților imobiliare gajate și darea acestora în arendă până la recuperarea datoriei. De aceea, potrivit datelor Guvernului provincial al Basarabiei prezentate Consiliului Suprem al Basarabiei la 17 octombrie 1819, în virtutea măsurilor întreprinse pentru recuperarea restanțelor existente, la data de 30 septembrie 1819, rămăsese problematice în special datoriile negustorilor din afara provinciei, din următoarele cauze:

1) La recuperarea datoriei negustorului din orașul Ușița Volfenzon și a partenerului său Ianchel Pogrebițchi, de la garanții acestora, moșierul din gubernia Podolia Vitoslavski – 3 200 lei și evreii A.Gralic și F. A. Grinbergov – 6 480 lei, guvernul provincial în câteva rânduri, la 9 august, 21 octombrie, 9 noiembrie 1818 și 4 ianuarie 1819, a adresat solicitări Cărmuirii guberniei Podolia, dar nu a primit niciun răspuns;

2) În cazul datoriilor negustorilor Etingher și Abram Roșca, guvernul a propus recuperarea lor prin comercializarea proprietăților funciare puse drept gaj, lucru care încă nu reușise a fi realizat;

3) În cazul datoriei negustorului din Balta Perper și a partenerului acestuia Pogrebițchi, guvernul i-a acordat primului, în urma unei cereri depuse, un răgaz de patru luni, începând cu 18 august 1819, iar datoria celui de al doilea era recuperată prin arenda casei acestuia consilierului Strojescu;

4) În cazul datoriei negustorului din Odesa Dubrovin, guvernul s-a adresat pentru asistență Cărmuirii guberniei Herson, care s-a limitat a informa la 7 mai 1819 că solicitarea în cauză a fost transmisă Magistraturii orașului Odesa. La 13 septembrie 1819, Guvernul a făcut o adresare repetată, dar nu a primit niciun răspuns¹⁸.

Consiliul Suprem a rămas mulțumit de reușitele acțiunilor întreprinse de guvernul provincial pentru recuperarea datoriilor, calificând restanțele rămase drept „nesemnificative”. În ședința din 28 octombrie 1819, guvernul a analizat răspunsul Consiliului Suprem, considerând necesar a continua transpunerea în viață a propunerilor privitoare la recuperarea sumelor restante¹⁹. Însă, raportul prezentat de guvernul provincial Consiliului Suprem un an mai târziu, la

¹⁶ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 59, f. 25-26.

¹⁷ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 59, f. 12 verso.

¹⁸ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 59, f. 25-26.

¹⁹ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 59, f. 29 verso.

23 octombrie 1820, readucea în atenție câteva restanțe rămase nerecuperate. Se menționa, astfel, că după moartea negustorului Dubrovin, datoria acestuia urma să fie recuperată de la garantul său – negustorul de gilda I din Odesa Novikov, dar rămânea încă nepercepută. Pe această problemă guvernul purta corespondență cu Cărmuirea guberniei Herson (la 13 septembrie 1813, 28 februarie, 13 septembrie 1819 și 28 februarie 1820) și solicita sprijinul rezidentului imperial. Între timp, negustorul Novikov a înaintat în Consiliul Suprem al Basarabiei o plângere împotriva deciziei de fi supus plății pentru recuperarea datoriei negustorului Dubrovin, sub motivul că garanția din 24 februarie 1811, pe care a prezentat-o Dubrovin la luarea concesiunii, era falsă²⁰. În baza ucazului Consiliului Suprem din 12 august 1819, guvernul provincial, la 3 decembrie 1819, a pus dosarul la dispoziția instituției în cauză, perceperea datoriei fiind suspendată, până la soluționarea litigiului²¹. Aceasta se întâmpla în pofida faptului că, în corespundere cu ucazul imperial dat Senatului la 13 august 1816, în cazul în care concesionarii atacau în instanță nerespectarea condițiilor contractelor de către stat, perceperea datoriilor acestora nu putea fi stopată pe durata procesului²². Sigur că situația în cauză era puțin deosebită, dar guvernul a insistat că recuperarea datoriei nu mai putea fi târăgănată, solicitând Consiliului Suprem în câteva rânduri permisiunea de a întreprinde acțiuni în această privință²³. Dosarul inițiat la 29 iulie 1819 de către Consiliul Suprem a fost finalizat abia la 19 februarie 1825, când instituția a emis un ucaz prin care a permis recuperarea datoriei ce figura după negustorul Dubrovin de la negustorul Novikov. Obținând la 25 martie 1825 ucazul Consiliului Suprem, guvernul a putut doar decide de a expedia o solicitare în acest sens către Cărmuirea guberniei Herson²⁴. De aceea în rapoartele financiare pentru anul 1826 a Consiliului provincial al Basarabiei, datoria lui Dubrovin în sumă de 7 574 lei 48 aspri, pentru luarea în concesiune în Basarabia a *cantargi și vatagi de arabagi* în anul 1813 continua să figureze, urmând a fi percepută de la garantul acestuia, negustorul din Odesa Novikov. O altă veche restanță era cea a negustorului Etingher, în mărime de 1 238 de lei, iar sumat cu penalitatea calculată la 1 mai 1823 – 1 282 de lei²⁵.

Din păcate nu am reușit să depistăm în dosarele de arhivă cercetate informații în privința reușitei recuperării datoriilor în cauză. Or, după cum s-a putut observa, solicitările de acest gen ale administrației provinciale erau în cele mai dese cazuri ignorate de factorii de decizie din alte gubernii. Probleme de acest gen apăreau și în sens invers, iar unica modalitate de a mișca lucrurile era cea de acționa la nivel de guvernator. Este reprezentativ în acest context cazul unui alt negustor din Odesa, Alexei Protasov, care se afla de mai mult timp în Chișinău. Pentru a fi supus plății unei datorii a companionului său pentru o concesiune

²⁰ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 1-1 verso.

²¹ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 59, f. 37.

²² ПСЗРИ, собр. I, т. XXXIII, 1815-1816, СПб., 1830, № 26404, с. 994.

²³ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 59, f. 37 verso.

²⁴ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 79.

²⁵ ANRM, F. 3, inv. 4, d. 258, f. 89 verso, 157, 213 verso, 288.

contractată și pentru care acesta contrasemnase o scrisoare de garanție, poliția orașului Odesa a intervenit pe lângă guvernatorul militar de Herson, contele A.F. Langeron, care, la rândul său, s-a adresat generalului A.N. Bahmetev cu rugămintea ca acesta să ordone Poliției orașului Chișinău încasarea forțată a datoriei contractuale. La 9 septembrie 1816, A.N. Bahmetev a cerut Poliției orașului Chișinău perceperea datoriei în valoare de 1 450 ruble și transmiterea sumei respective în Cărmuirea guberniei Herson, iar în caz că negustorul nu se afla la Chișinău, investigarea și prezentarea unui raport privind locul aflării acestuia²⁶.

Sursă de datorii la veniturile provinciei erau de asemenea negustorii din afara provinciei, care practicau liber, alături de populația locală, activități comerciale dar, dese ori, pur și simplu, refuzau să achite impozitele de stat și taxele locale alături cu ea. Problema taxării acestor categorii de negustori a apărut odată cu obligația pe care au primit-o administrațiile orășenești de a căuta noi surse de venit. Analizând propunerile în cauză, la 4 noiembrie 1816, rezidentul imperial în Basarabia, A.N. Bahmetev a înaintat o adresă Comitetului provizoriu al Basarabiei, subliniind că în Chișinău și alte orașe ale Basarabiei activează mulți negustori străini, care însă nu achită taxe în folosul orașelor, acestea rămânând obligatorii doar pentru rezidenții acelor orașe. Luând în considerare faptul că, potrivit legislației ruse, negustori care activau în alte orașe decât cele în care erau înscrși erau obligați să îndeplinească prestațiile în folosul orașelor în egală măsură cu negustorii rezidenți, iar pe de altă parte, faptul că aceștia din urmă aveau de păgubit de pe seama comerțului realizat de negustorii nerezidenți și solicitau întemeiat micșorarea taxelor la care erau supuși, A.N. Bahmetev a solicitat Comitetului Provizoriu să analizeze posibilitatea supunerii negustorilor nerezidenți prestațiilor în baza obiceiurilor și privilegiilor locale, iar propunerile elaborate urmau a-i fi înaintate spre aprobare²⁷. Comitetul provizoriu a analizat în aceeași zi propunerile lui A.N. Bahmetev, hotărând a examina în profunzime situația în cauză²⁸.

La 21 septembrie 1817, același A.N. Bahmetev scria repetat Comitetului provizoriu din Basarabia, menționând că a primit un raport de la șeful poliției din Chișinău, locotenent-colonelul Tumanov, prin care era informat că Duma din Chișinău, analizând posibilitățile completării veniturilor orășenești, intenționa să restabilească supunerea negustorilor din alte orașe ce activau în Chișinău vechii taxe *sardaric*, în valoare de 20 de bani de la fiecare car cu mărfuri intrat sau ieșit din oraș. Tumanov insista, însă, ca dările de pe negustorii nerezidenți să alcătuiască doar 2 copeici de pe rublă²⁹. A.N. Bahmetev la rândul său a solicitat comitetului să verifice dacă aceste inițiative corespund folosului public și dacă prin asemenea acțiuni se respectă drepturile și obiceiurile pământului³⁰. În șe-

²⁶ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 467, f. 1064.

²⁷ ANRM, F. 4, inv.2, d. 22, f. 1.

²⁸ ANRM, F. 4, inv.2, d. 22, f. 2.

²⁹ ANRM, F. 4, inv.2, d. 22, f. 3-3 verso.

³⁰ ANRM, F. 17, inv.1, d. 65, f. 169 verso – 170 verso.

dința din 24 septembrie 1817 Comitetul a examinat chestiunea³¹ și ca urmare a solicitat la rândul său de la Șeful Poliției orașului Chișinău informații despre:

- 1) acordarea unor privilegii negustorilor locali la momentul anexării teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus;
- 2) existența unor privilegii în perioada de până la anexare;
- 3) modalitatea de calculare a taxei propuse de 2 copeici de pe rublă, de pe capitalul declarat al negustorului, sau de pe suma încasată în urma comercializării mărfurilor importate în oraș, iar în acest context, ce fel de certificate urma să prezinte negustorul pentru a putea fi supus corect taxei;
- 4) cine intra în categoria negustorilor din alte orașe, doar acei din provincie și guberniile interne ruse, sau și negustorii supuși străini;
- 5) cine urma să fie investit cu funcția de percepere a taxei și de pe ce fel de mărfuri urma a fi percepută taxa³².

Șeful Poliției orașului Chișinău a elaborat, drept răspuns un raport, pe care l-a expediat la 19 octombrie 1817 Comitetului Provizoriu. În raport, în formă liberă, locotenent-colonelul Tumanov explica că în orașul Chișinău pentru negustori nu au existat privilegii nici până, nici după anexare. De aceea, instituirea taxei propuse de Dumă șeful poliției o califica justă, având acoperire juridică, deoarece era în concordanță cu prevederile articolului 10 al Regulamentului privind prestațiile orășenești din Imperiului Rus, dar mai ales în condițiile existenței în Chișinău anterior, din vechi timpuri, a taxei *sardaric*. Oportunitatea introducerii taxei era dictată de necesitățile completării surselor veniturilor orășenești, necesare pentru construirea cazărmilor, întreținerea spitalelor, a stațiilor de pompieri etc. Doar că colonelul insista ca taxa să alcătuiască 2 copeici și să fie calculată de poliție după costul mărfii, în baza prezentării facturii sau conform listei de prețuri din oraș, în baza documentelor vamale, sau în caz de imposibilitate, de pe suma de capital declarată de negustor³³.

Comitetul provizoriu însă nu s-a arătat mulțumit de acest raport în formă liberă și a solicitat, la 23 octombrie 1817, un raport strict după punctele evidențiate în solicitarea expediată de către instituție³⁴. Ca urmare, la 26 octombrie 1817, locotenent colonelul Tumanov mai elaborează un raport, răspunzând, de această dată, pe puncte, conform întrebărilor formulate de Comitet:

- 1) că nu au existat privilegii acordate negustorilor după anexare;
- 2) ba mai mult, negustorii itineranți erau obligați să achite taxa *sardaric*;
- 3) taxa să fie percepută de pe fiecare rublă de capital în cazul negustorilor de gildă, adică cei din guberniile interne ruse, iar în cazul celor din provincie, unde sistemul de gildă nu era extins și negustorii nu erau obligați să-și declare capitalurile, taxa să fie calculată din costul mărfurilor aduse pentru comercializare la Chișinău. Perceperea taxei să se facă prin intermediul poliției locale, în

³¹ ANRM, F. 4, inv.2, d. 22, f. 5.

³² ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 11-12.

³³ ANRM, F. 4, inv. 2, d. 22, f. 13-13 verso.

³⁴ ANRM, F. 4, inv. 2, d.22, f. 15.

timp ce Duma urma să examineze mărfurile, să obțină de la proprietar informații despre cantitatea și prețul acestora, precum și să calculeze taxa fie în baza facturii prezentate de negustor, fie conform listei de prețuri din oraș, fie prin intermediul evaluatorilor jurați;

4) negustorii din alte orașe (*иногородние*) se consideră acei care sunt stabiliți în alte orașe ale provinciei sau în guberniile interne ruse, iar cei care erau stabiliți în statele vecine, chiar dacă sunt supuși ruși, sunt considerați negustori străini (sic!). Această ultimă precizare este oarecum confuză și dă câmp de interpretări;

5) Perceperea taxei urma să se realizeze prin intermediul poliției și dumei orașenești³⁵.

Ca urmare a raportului în cauză, Comitetul provizoriu a elaborat la 16 noiembrie 1817 un șir de propuneri pe numele rezidentului imperial, A.N. Bahmetev. Se sublinia că taxa propusă este conformă obiceiurilor pământului și se insista asupra excluderii făinii, sării și altor produse alimentare, precum și a tutunului, din prevederile acestei taxe, în privința primelor pentru a nu provoca majorarea prețului acestora, iar în cazul tutunului pentru a nu-i provoca concesionarului pagube, prin impozitare dublă³⁶. În răspunsul său din 19 noiembrie 1817 A.N. Bahmetev scria ca negustorii din alte orașe să fie supuși doar taxelor existente în Imperiul Rus, iar celelalte pretenții ale Dumei orașului Chișinău să nu fie luate în considerare³⁷. În aceeași zi, rezidentul imperial în Basarabia a înaintat Departamentului I al guvernului provincial propunerile Comitetului provizoriu al Basarabiei în privința percepției în folosul orașului Chișinău a unei taxe de pe mărfurile comercializate în raza orașului de către negustorii și industriașii nerezidenți. A.N. Bahmetev se arăta de acord cu propunerea Comitetului Provizoriu ca negustorii nerezidenți să achite în folosul orașului Chișinău doar o taxă de 2% *ad valorem* de pe mărfurile comercializate, după cum se percepea și în alte orașe ale Imperiului Rus, iar supunerea mărfurilor și produselor vechii taxe *sardaric* o considera inoportună deoarece putea stânjeni micii târgoveți³⁸. Ca urmare, A.N. Bahmetev a solicitat Departamentului I al guvernului provincial să informeze Duma orașenească din Chișinău că urmează să se conducă în acest plan strict de legiurile ruse existente în guberniile interne, iar orice decizie în acest sens urma a fi comunicată Departamentului I în vederea obținerii permisiunii, fără de care Duma nu avea niciun drept de a introduce careva taxe. La 7 decembrie 1817, Departamentul I al guvernului provincial al Basarabiei a emis un ucaz în adresa Dumei orașului Chișinău, conform cu dispoziția rezidentului imperial³⁹.

³⁵ ANRM, F. 4, inv. 2, d.22, f. 17-17 verso.

³⁶ ANRM, F. 4, inv. 2, d.22, f. 18.

³⁷ ANRM, F. 4, inv. 2, d.22, f. 22.

³⁸ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 5.

³⁹ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 6. Problema adoptării taxei de 2% *ad valorem* pentru mărfurile comercializate în Chișinău de negustorii nerezidenți a fost analizată desfășurat de către autor în articolul *Statutul negustorilor fără reședință în orașele Basarabiei și Odessa (1812-1861)*. În:

Chiar dacă taxa introdusă era una minimă, ea a generat un val de nemulțumiri, însoțite de refuzul categoric de achitare a acesteia, atât din partea supușilor străini, cât și celor ruși, care își pasau reciproc obligativitatea achitării ei tratând neunivoc prevederile ucazului Departamentul I al guvernului provincial din 7 decembrie 1817. La 30 martie 1819, rezidentul imperial în Basarabia a solicitat Șefului poliției orașului Chișinău să întreprindă toate măsurile necesare în vederea perceperii taxelor speciale impuse negustorilor nerezidenți, supuși ruși sau străini, pentru dreptul de a practica activități comerciale în raza orașului Chișinău, pe care aceștia refuzau să le achite, iar în caz contrar de a le interzice pe viitor de a se încadra în comerțul din orașul Chișinău⁴⁰.

Ca rezultat un grup de negustori greci din Chișinău, supuși otomani, a adresat Consiliului Suprem al Basarabiei o plângere împotriva taxelor și dărilor exagerate la care îi supunea Duma orașului Chișinău. La 9 mai 1819, Consiliul a solicitat Poliției orașului Chișinău un raport în această privință, care la rândul său a cerut Dumei expiațiile sale împotriva acuzațiilor care i se aduceau. Duma a elaborat la 16 mai 1819 un amplu raport în care a demonstrat în baza legiuirilor rusești temeiul taxei impuse negustorilor străini. Raportul dumei, împreună cu alte două anexe, a fost expediat Consiliului la 5 iunie 1819 de către Poliția orașului Chișinău⁴¹. Raportul preciza că negustorii străini refuzau achitarea taxei motivând că este ilegală și amenințau că vor apela la autoritatea administrației imperiale pentru anularea ei. În acest context, Duma i-a adresat Șefului poliției orășenești, locotenent-colonelului Tumanov, rugămintea de a întreprinde a întreprinde măsurile necesare în vederea determinării negustorilor și industriașilor străini să achite taxa, iar în caz de refuz, să le interzică practicarea comerțului în raza orașului Chișinău pentru o perioadă de timp. În pofida acestor măsuri, doar foarte puțini negustori au acceptat să achite taxa, de aceea membrul Dumei Hagi Petcu, împuternicit cu evidența și colectarea taxei în cauză, a elaborat o listă a restanțierilor, cărora urma să li se înmâneze dispoziția de plata, semnată de organele provinciale. În pofida acestor acțiuni, nimeni dintre negustori nu a binevoit să achite taxa, beneficiind în schimb de toată libertatea la realizarea comerțului exterior și interior. Duma considera că negustorii străini nu au fost în niciun fel strâmtorați, deoarece taxa era conformă legii din 1 ianuarie 1807, Așezământului orășenesc și altor prevederi ale legislației ruse⁴². În aceste condiții, la începutul anului 1820, Biroul executiv de pe lângă guvernul provincial a emis o dispoziție care prevedea: 1) ca de la supușii străini să fie percepute același taxe și impozite precum de la localnici; 2) anul fiscal de început să fie considerat 1817, atunci când populația locală a fost supusă taxelor și impozitelor; 3) toți supușii străini să fie aduși în supușenie rusă, fie veșnică, fie temporară, iar acei

Tyragetia: Revista Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Seria nouă. Vol. III (XVIII), nr.2: Istorie și Muzeologie, Chișinău, 2009, p. 39-60.

⁴⁰ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 4-4 verso.

⁴¹ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 3.

⁴² ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 15 – 18 verso.

care refuzau urmau timp de trei luni să-și vândă averile imobiliare din provincie, să-și achite toate datoriile fiscale acumulate începând cu mijlocul anului 1817 și birul pe trei ani înainte, iar după aceasta să nu fie admiși să locuiască, să practice comerțul, să cumpere tarabe, locuințe și proprietăți funciare pe teritoriul Basarabiei⁴³.

Tabel 1. Tablou al restanțelor la plata taxei pentru comercializarea diverselor mărfuri în orașul Chișinău de către negustorii nerezidenți, întocmită de Hagi Petcu

N/o	Numele și prenumele negustorului	Supus	Mărfuri comercializate	Taxa calculată (lei)	
	R. Hurvița	rus	mărfuri rusești	150	
	Levan Rastravin	rus	mărfuri rusești	100	
	Ivan Karasev	rus	mărfuri rusești	100	
	Niftul Gurovici	rus	mărfuri rusești	150	
	Șmil Gherș	rus	diverse mărfuri	200	
	Duvid Hristok	rus	diverse mărfuri	50	
	K.L. Barski	rus	diverse mărfuri	200	
	Iankel Zilbring	rus	miere și ceară	100	
	Leiba Aizarovici	rus	lăzi	20	
	Șmil Minziner	rus	diverse mărfuri	200	
	Duvid Aidanștein	rus	stofă	100	
1.	D	Derț Lanter	rus	ață	100
		Nutea Kimberg	rus	stofă și ață	150
		Haima Ștrinberg	rus	stofă și ață	150
		Șaia Meer	rus	stofă și ață	150
2.	I	Ios Roznitors	rus	cașcaval	10
		Pan Stoianov	rus	mărfuri turcești	100
3.	K	Karabet Turcul	rus	ploști	5
		Pintazi Mivrini	rus	mărfuri rusești	100
		Diordii Popov	rus	indescifrabil	12
4.	G	Grigorie Brașoveanu	rus	veselă și pantofi	100
		Ivan Lazarovici	rus	indescifrabil	20
		Șarlamen Diopon	francez	mărfuri femeiești	70
		Ema Ofioma	rus	pânză	10
		Amyrosie Azbei	rus	opt covoare	10
		Vasili Sofian	rus	indescifrabil	150

⁴³ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 759, vol. III, f. 347-347 verso.

	Hadem Boltaiv	rus	150 puduri de zahăr	150
	Dimitri Karlovici	rus	piatră	70
	Izrail Kați	rus	diverse stofe	100
5.	O Osait Lustako	austriac	diverse stofe	100
	Șulima Eknoi	austriac	diverse stofe	100
	Miheli Iasnoi	austriac	diverse stofe	50
	Zakvili Brodski	austriac	mărfuri de Leipzig	100
	Șimon Rihotimski	austriac	stofă	100
	Burțuh Barban	austriac	mărfuri de Leipzig	150
	Enache Gerș	austriac	mărfuri de Leipzig	150
	Avram Gherjavin	austriac	mărfuri de Leipzig	50
	Leiba Vitvitici	austriac	mărfuri de Leipzig	150
	Haim Torev	austriac	mărfuri de Leipzig	50
	Constantin Niculaevici	otoman	blănuri	50
	Niculai Mladin	austriac	blănuri	10
	Grigorie Brașoveanu	austriac	mărfuri de Leipzig	10
	Zamfir Agreculeasa	otoman	blănuri	70
	Ștefan Dimitrovici	otoman	vinuri	30
	Diordiu	otoman	diverse	50
	Misiaki	otoman	diverse băuturi	40
	Panaiot Nicolaev	austriac	mărfuri de băcănie	50
	Ianaki Bakalbașa	rus	mărfuri de băcănie	80
6.	S Stavrip Andrei Oglu	otoman	mărfuri de băcănie	50
	Anastasia I. Mihailovici	otoman	tutun	25
	Anastasia Abaza	otoman	vinuri	50
	Nedelko Ivanovici	austriac	mărfuri de băcănie	30
	Dmitrii Nikolaevici	otoman	indescifrabil	25
	Iani Nastasiu	otoman	diverse băuturi	60
	Anton Marnopol	otoman	tutun	25
	Aleksei Zubriv	rus	mărfuri rusești	50
	Hadji Afanasi	rus	mărfuri de băcănie	80

	Iani Iamandi	otoman	indescifrabil	100
	Iani Nikolaevici	otoman	mărfuri de băcănie	60
	Nicolai Dîfdiu	otoman	mărfuri de băcănie	30
	Aristion Hadji Lusikov	rus	mărgele	70
	Gavriil Lișestov	rus	mărfuri rusești	70
	Gherasim Antonovici	rus	mărfuri rusești	70
	Andrei Aikon	rus	mărfuri rusești	70
	Constantin Pocinoc	otoman	mărfuri de băcănie	25
	Constantin Dîfdiu	otoman	biscuiți	25
	Iani Polaevici	rus	indescifrabil	50
Total	-		-	5182

Sursa: ANRM, F.3, inv.1, d. 117, f.7-13.

La 15 martie 1820, neprimind un răspuns pozitiv, respectivii negustori greci din Chișinău⁴⁴, și-au readresat plângerea direct senatorilor I.A. Gagarin și A.Z. Hitrov. În aceasta, ei indicau că practică comerțul de categoria a doua în orașul Chișinău, cu achitarea impozitelor, taxelor și prestațiilor generale, inclusiv în privința încartuirii, în conformitate cu drepturile și obligațiile negustorilor supuși străini. Duma orașului Chișinău, însă, îi supunea deja de doi ani plății nu la egal cu localnicii, ci aproape în valoare dublă. Negustorii refuzau să fie împovărați în acest mod, subliniind că acest lucru îi obliga să revină în patrie. Ei menționau că sunt de acord că negustorii străini trebuie să plătească taxe și impozite pentru dreptul de a practica comerțul, însă nu erau de acord ca acestea să fie egale cu cele la care erau supuși localnicii, deoarece aceștia din urmă, având proprietăți imobiliare și mobiliare, în vremurile de ananghie, aveau oportunități de a-și reveni fără a-și părăsi țara, pe când cei străini, urmau să-și caute pentru afaceri altă țară, deoarece nu aveau proprietăți imobiliare. De aceea, aceștia considerau că, în virtutea situației în care practicau comerțul, urma a li se acorda anumite facilități în toate privințele. Potrivit plângerii, aceștia depuseseră anterior în Consiliul Suprem al Basarabiei o plângere de acest gen, dar nu au primit niciun răspuns. Aceștia scriau că dacă ar fi știut că monarhul rus interzice supușilor străini să practice comerțul în cuprinsul imperiului, nu ar fi adresat o astfel de plângere, dar, fiind siguri că nu doar traiul și practicarea comerțului le este permis în Rusia, ci că supușilor străini li se acordă în Rusia mai multă protecție decât în alte state, aceștia rugau a se dispune instituțiilor competente

⁴⁴ Și anume Dm. Babalar, Ivan Samson, Panait Oslomaso, Ivan Gheorgiev Andrianov, Ivan Nicolaev, Manuil Ofist, Vasile Safianov, Panaiote Nicolau, Ștefan Dimo, Ivan Dumitru, Afanasie Ivanov, Ivan Afanasiev, Constantin Bepolo, Anastasie Balzas, Afanasie Kirmakses, Constantin Nadati, Afanasie Dimitriu, și Ivan Filep.

examinarea problemei taxelor care li se cuveneau spre plată anuală, în calitatea lor de străini fără proprietăți imobiliare⁴⁵.

La 3 aprilie 1820, rezidentul imperial readresa plângerea negustorilor greci din Chișinău Consiliului Suprem al Basarabiei, solicitând ca problema să fie soluționată fără târăgănare⁴⁶. Cu toate acestea, examinarea problemei a avut loc abia 26 august 1826 și, ca urmare, a fost emis un ucaz pe adresa Biroului executiv al Guvernului provincial, care stipula că în baza recensământului din 1824 toți străinii din Basarabia au fost luați la evidență, constatându-se că supușii străini nu erau împovărați cu taxe exagerate, iar cum petiționarii nu mai insistau cu cerințele lor, problema urma a fi considerată încheiată. Biroul executiv al Guvernului provincial a primit însă solicitarea de a supraveghea ca în cuprinsul provinciei să nu existe taxe nedrepte. Ucazul în cauză a fost discutat în cadrul Biroului executiv al Guvernului provincial, stabilindu-se a se emite ucazuri procurorilor ținutali pentru supravegherea atentă a acțiunilor organelor de poliție ținutale și ale administrațiilor orășenești, astfel ca acestea să nu supună locuitorii unor taxe nedrepte, pentru care lucru să poartă răspundere personală. Despre decizia în cauză, conform hotărârii din 19 octombrie 1826 a Biroului Executiv al Guvernului provincial, urmau să fie informate Polițiile și Dumele orășenești, ispravnicii de județ, precum și Consiliul Suprem al Basarabiei⁴⁷.

Necesită a fi menționat faptul că în Basarabia o problemă în plan fiscal o reprezenta circulația concomitentă a monetei rusești și celei turcești. Abia la 22 decembrie 1824, guvernatorul general al Novorosiei și rezidentul imperial în Basarabia, M.S. Voronțov, a dispus ca impozitele să fie percepute doar în monedă rusească, iar ca măsură de prevenire a nemulțumirilor se prevedea ca în loc de cursul de 140 lei pentru o sută de ruble, să se ia în calcul la plata impozitelor și a taxelor cel de 150 lei pentru o sută de ruble, cu excepția concesiunilor⁴⁸.

Problema evaziunii fiscale s-a acutizat odată cu moartea lui Alexandru I, când datoriile s-au răspândit în cuprinsul întregului imperiu, deoarece se anticipa anularea acestora, conform tradiției, odată cu întronarea noului împărat. Ba mai mult, la 12 mai 1826, contribuabilii au fost anunțați că nu vor fi scutiți de datorii, iar toate presupunerile și afirmațiile trebuiau a fi considerate doar zvonuri rău-voitoare, singurul rezultat al cărora avea să fie îndatorarea și mai mare a contribuabililor⁴⁹. Totuși, până la urmă, conform tradiției Casei Monarhice ruse, prin Manifestul din 22 august 1826, împăratul Nicolai I a aprobat anularea datoriilor formate la 25 de categorii de contribuții și suplimentar a datoriilor la plata amenzilor la rambursarea întârziată a creditelor de stat⁵⁰.

⁴⁵ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 1 verso – 2.

⁴⁶ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 1.

⁴⁷ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 117, f. 28.

⁴⁸ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia*, vol. I (1812-1830), București, 1993, p. 214-215.

⁴⁹ Ibidem, p. 217-218.

⁵⁰ ПСЗРИ, собр. 2, т. I, СПб., 1830, №540, с. 891-896.

Dar odată cu anularea vechilor restanțe fiscale, problema nu avea să fie epuizată, acestea făcând loc altora noi. Astfel, deja la începutul anului 1826, Poliția orașului Reni raporta Biroului fiscal de pe lângă guvernul provincial că din persoanele impozabile ce figurau în evidențele fiscale, 35 de supuși străini erau înscrși ca plecați în orașele Ismail, Chișinău și Odesa, 8 au decedat, iar 22 au plecat peste hotarele imperiului, iar locul de aflare a acestora nu era cunoscut. Biroul fiscal a dispus ca cei 35 de negustori aflați în Ismail, Chișinău și Odessa să fie obligați să revină la locul de trai, iar în privința celor decedați și celor plecați peste hotare a solicitat Consiliului Suprem o dispoziție de radiere a datoriilor acumulate pentru anul fiscal 1825. În același timp, agentul consulului general austriac în Odesa, Lucașevici, a intervenit pe lângă guvernatorul civil în exercițiu, A.N. Pizani, cu o plângere împotriva solicitărilor organelor de poliție orășenești și județene în privința supunerii negustorilor supuși austrieci, care se aflau temporar cu afaceri în provincie, la plata birului anual în valoare de 15 lei, solicitând eliberarea lor de astfel de obligații fiscale⁵¹.

Analizând problema în cauză Consiliul provincial a constatat că la efectuarea de către comisiile ținutale a recensământului fiscal din 1824, persoanele care nu erau trecute într-o stare socială, au fost luate la evidență separată. Supușii străini care nu figurau drept necăsătoriți, adică aveau familii, au fost trecuți, conform deciziei Consiliului Suprem din 26 ianuarie 1826, în registrele fiscale alături de populația birnică, cu precizarea că aceștia nu-și pierdeau astfel dreptul de a părăsi hotarele Basarabiei în statele de origine. Această decizie a fost comunicată rezidentului imperial în Basarabia la 30 ianuarie 1826⁵².

Unii supuși străini nemulțumiți că au fost obligați a plăti birul, au solicitat administrației locale dreptul de a pleca peste hotare. Un astfel de caz este cel al supusului otoman, negustor grec din Adrianopol, Panaiot Fiodorovici, care practica comerțul în orașul Chișinău de mai mulți ani la rând. La 5 octombrie 1825, acesta a solicitat Biroului Fiscal de pe lângă Guvernul provincial al Basarabiei să i se elibereze pașaportul pentru a putea pleca în patrie, deoarece la efectuarea Recensământului din 1824, el, împreună cu familia sa, a fost trecut în registrele fiscale și a fost supus plății birului în sumă de 10 ruble asiguate anual. Este interesant faptul că negustorul a solicitat pașaportul și anterior. Chiar dacă a primit la 28 august 1818 pașaportul necesar pentru a pleca în patrie, nu a plecat, ci a continuat timp de opt ani să practice comerțul în orașul Chișinău. Este clar că aceasta era doar o modalitate prin care supușii străini reușeau să fie excluși din registrele fiscale, fără a părăsi *de facto* Basarabia, mutându-se fie permanent, fie temporar în alt oraș din provincie, pentru ca apoi să se stabilească înapoi în acel oraș unde îi convenea⁵³.

⁵¹ ANRM, F. 3, inv. 1, d. 759, vol. III, f. 348.

⁵² ANRM, F. 3, inv. 1, d. 759, vol. III, f. 348 verso.

⁵³ ANRM, F.3, inv. 1, d. 631, f. 1-2. Conform deciziei din 25 mai 1826 a Biroului fiscal de pe lângă guvernul provincial, acesta a fost exclus din registrul fiscal pentru anul 1826, după ce a achitat sumele restante la plata birului pentru anul 1825, fără a i se pretinde plata birului pentru trei ani în avans, după cum prevedea legislația rusă. (Ibidem, f. 6).

Pentru a evita astfel de situații, dar și pentru a pune capăt problemelor ce apăreau în privința impozitării supușilor străini, ca urmare a dezbaterilor ce au avut loc în cadrul ședinței din 9 iulie 1826, Consiliul Suprem a stabilit că supușii străini să fie eradicați din registrele fiscale nu atunci când obțineau pașaportul, ci când pichetele vamale confirmau părăsirea provinciei. S-a stabilit, de asemenea, că eliberarea pașapoartelor pentru plecare în străinătate urma să se efectueze doar după achitarea tuturor datoriilor fiscale, a birului pentru trei ani înainte și vinderea proprietăților imobiliare din cuprinsul provinciei. Această cerință era dictată de faptul că, după cum se menționa în raportul ședinței Consiliului Suprem din 26 iulie 1826, mulți negustori supuși străini, obținând pașapoartele pentru a putea pleca peste hotare, se mutau cu traiul în alte localități ale provinciei și clandestin activau fără a achita careva taxe și impozite. De aceea a fost lansată propunerea a se dispune Biroului executiv de pe lângă guvernul provincial să informeze supușii străini în această privință. Totodată, fără a putea dispune direct guvernatorului civil al provinciei, se indica că depinde doar de acesta ca la eliberarea pașapoartelor să verifice dacă supușii străini și-au achitat datoriile fiscale și mai ales birul pentru trei ani înainte⁵⁴, asta în condițiile în care guvernatorul civil, potrivit Regulamentului din 1818, prezida comitetul executiv de pe lângă guvernul provincial⁵⁵. De asemenea, s-a hotărât a se solicita guvernatorului civil să dispună prin ucaz organelor sanitar-vamale informarea biroului fiscal de pe lângă guvernul provincial despre supușii străini care părăseau hotarele imperiului, în vederea radierii lor din registrele fiscale. În vederea implementării acestor propuneri s-a decis ca toți supușii străini să fie împărțiți în două categorii după locul aflării, săteni și orășeni. Ambele categorii erau supuse birului la egal cu populația locală (excepție făcând burlacii din localitățile moșierești). Pentru a nu leza onoarea supușilor străini din categoria orășenilor, care practicau în special activități comerciale, impozitul personal în cazul lor urma să nu mai fie numit bir, ci *prestație pentru originarii străini* (*новинности иностранных уроженцев*). Supușilor străini care aveau titluri nobiliare li se acorda șase luni pentru a prezenta Consiliului Suprem documentele doveditoare, în vederea scutirii de impozitul personal. Doar supușii străini care se aflau în Basarabia cu pașapoarte valabile urmau a fi considerați ca aflându-se temporar în provincie și ca a putea fi scutiți de impozitul personal, dar, în schimb, nu aveau dreptul de a deține proprietăți funciare și de a contracta concesiuni și angajamente de stat și private. Toți acei supuși străini impozabili, care au părăsit hotarele provinciei sau au decedat până la acea dată, urmau să fie excluși din registrele fiscale, iar datoriile lor anulate. Aceasta deoarece, după cum se indica, contribuțiile în privința lor au fost stabilite fără procedurile legale necesare, prin care populația autohtonă urma să-și asume responsabilitatea colectivă pentru achitarea datoriilor lor în caz de sustragere. În rest, supușii străini, la depunerea jurământului de intrare

⁵⁴ ANRM, F. 3, inv.1, d. 759, vol. III, f. 348 verso.

⁵⁵ ПСЗРИ, собп. 1, т. XXXV, 1818, СПб., 1830, № 27357, с. 224.

veșnică sau temporară în supușenie rusă, se bucurau de toate drepturile și privilegiile populației locale potrivit categoriei sociale din care făceau parte, cu excepția dreptului de cumpărare a ȝiganilor. Se sublinia că toate deciziile se bazau strict pe prevederile legiurilor rusești în acest domeniu și particularitățile dreptului local. S-a hotărât a fi prezentate rezidentului imperial în vederea propunerii spre aprobare împăratului, chiar și cu amendamente, în vederea soluționării definitive a problemelor legate de datoriile supușilor străini⁵⁶.

Însă o astfel de aprobare nu a urmat, iar problema restanțelor fiscale nu a putut fi rezolvată definitiv. De aceea, la 24 septembrie 1827, Consiliul Suprem a venit cu propunerea ca datornicilor să le fie permisă achitarea restanțelor în ruble de argint, la un curs mai mare de 3,70 ruble asiguate, față de cursul oficial de 3,60 ruble asiguate⁵⁷. Sigur că această măsură venea să reducă puțin din suma îndatorărilor, dar considerăm că doar pentru anumite categorii sociale, care aveau astfel de bani, avându-i în vedere în primul rând aici pe negustori. Împăratul a aprobat această propunere la 15 octombrie 1827⁵⁸.

Aceste inițiative nu prea îi convingeau pe negustori să-și achite restanțele, iar unii, fermi convinși să se eschiveze de la orice plăți, au încercat să pretindă fraudulos la scutirile fiscale acordate anumitor categorii de supuși străini. O astfel de situație s-a creat în special în jurul scutirii de taxe care a fost acordată supușilor străini refugiați în Basarabia din posesiunile otomane, în timpul evenimentelor din 1821. Potrivit raportului guvernului provincial discutat la 12 august 1826 în Consiliului Suprem al Basarabiei, mulți supuși străini, inclusiv austrieci, pretinzând că fac parte din această categorie, practicau liber comerțul în provincie și se eschivau de la plata impozitelor și taxelor locale. S-a stabilit că datoriile acumulate, chiar odată cu părăsirea de către aceștia a hotelurilor Imperiului Rus, nu puteau fi anulate de către Consiliul Superior la cererea organelor administrațiilor locale, fără o dispoziție a organelor imperiale de la Sankt Petersburg și urma a se stărui pe lângă contele M.S. Voronțov, guvernatorul general al Novorosiei și rezidentul imperial în Basarabiei, în acest sens. De asemenea, a fost luată hotărârea a se dispune guvernului provincial să solicite de la organele poliției locale întocmirea listei supușilor străini care la sigur s-au refugiat în timpul evenimentelor din 1821 din posesiunile otomane și aveau dreptul să beneficieze de facilitățile la plata impozitelor și taxelor, iar funcționarii care au trecut greșit unele persoane la această categorie urmau să fie trași la răspundere penală⁵⁹.

Problema restanțelor negustorilor supuși străini deseori era semnalată de administrațiile locale. Astfel, în Raportul poliției orășenești din Akkerman de

⁵⁶ ANRM, F. 3, inv.1, d. 759, vol. III, f. 351-354 verso.

⁵⁷ Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia, vol. I (1812-1830)*, București, 1993, p. 225. Astfel la fiecare 100 de ruble argint achitate se putea obține o reducere a datoriei cu 10 ruble asiguate.

⁵⁸ Ibidem, p. 226.

⁵⁹ ANRM, F. 3, inv.1, d.760, vol. Ia, f. 212-214

la 9 februarie 1828, elaborat la solicitarea Cârmuirii provinciale, se menționa faptul că la capitolul restanțe fiscale în raza orașului s-a reușit lichidarea acestora pentru locuitorii rezidenți ai orașului, însă au rămas să figureze după cei străini la plata birului și dajdiei: pentru anul 1825 – 518 ruble 20 copeici, pentru 1826 – 453 ruble 86 copeici, la plata taxelor locale – pentru 1825 – 110 ruble 89 copeici, 1826 – 150 ruble 76 copeici, iar la plata tuturor acestora pentru anul 1827 – 470 ruble 25 copeici. Perceperea sumelor în cauză nu era posibilă din motiv că contribuabilii fie că se aflau peste hotare în locații necunoscute, fie pretindeau a fi refugiați din timpul evenimentelor din 1821, care, potrivit instrucțiunilor primite de la Administrația fiscală, urmau a fi scutiți de plata dajdiei. Fiind susținută de Cârmuirea provincială, propunerea a fost înaintată la 24 mai 1828 spre aprobare Consiliului Provincial al Basarabiei, în vederea radierii datoriei acumulate, dar instituția a ezitat a o pune pe ordinea zilei, deoarece nu avea astfel de competențe. Menționăm faptul că radierea datorilor irecuperabile era prerogativa exclusivă a împăratului, iar Senatul guvernant, chiar dacă a primit la 30 octombrie 1823 dreptul să adopte decizii în acest sens pentru sume ce nu depășeau 10 000 de ruble, oricum era obligat în prealabil să se consulte cu împăratul⁶⁰. Astfel, doar ca urmare a emiterii unui ucaz imperial permisiv în acest sens, Consiliul Suprem al Basarabiei a purces la 4 iulie 1828 la examinarea chestiunii în cauză, dispunând ca aceste datorii să fie excluse din registrele fiscale⁶¹.

Sigur că în încercarea de a se eschiva de la plata taxelor negustorii nu se limitau doar la plecări fictive peste hotare sau obținerea în mod fraudulos a unei certificat de refugiat din anul 1821, aceștia apelau și la alte modalități, care erau pe cât de multe, pe atât de originale. Un exemplu elocvent este acel al comerciantul Berko Zadlis. Ca urmare a solicitării acestuia de a fi numit în calitate de notar și samsar în Chișinău, Magistratura, în persoana burgomistrului Gh. Papandopulo, informa, la 7 mai 1829, Cârmuirea regională că, potrivit raportului primit de la Poliția locală, evreul Zadlis s-a aflat anterior în arest preventiv, fiind suspectat că și-a schimbat numele din Gherșka Godkovici Zaidman în Elber Leizerovici Zadlis, pentru a se eschiva de la plata datoriei față de fisc în sumă de 1 932 ruble 43 copeici. În conformitate cu ucazul din 10 noiembrie 1824 al Cârmuirii provinciale, Gherșka Godkovici Zaidman urma a fi supus arestului pentru pagubele provocate statului prin nerespectarea contractului de transportare în orașul Nicolaev a proviziilor pentru Amiralitatea Mării Negre, precum și neplata de către acesta și partenerul său, evreul Volea Kauș, a sumelor datorate statului pentru deținerea în concesiune a câtorva sate din județul Bender. La 30 noiembrie 1824, s-a dispus descrierea și evaluarea averii acestuia, dar s-a constatat că aceasta nu acoperea datoria⁶².

Odată cu lichidarea autonomiei Basarabiei sunt întreprinse o serie de măsuri în vederea includerii provinciei în sistemul comercial-vamal al Imperiului

⁶⁰ ПСЗРИ, собп. I, т. XXXVIII, 1822-1823, СПб., 1830, № 29640, с. 1251-1252.

⁶¹ ANRM, F. 3, inv. 2, d. 29, f. 1-2.

⁶² ANRM, F. 6, inv. 2, d. 10, f. 16-16 verso, 19.

Rus, precum suprimarea cordonului sanitar-vamal de la Nistru și introducerea sistemului de gildă, conform ucazului din 26 septembrie 1830. În vederea eliminării oricăror sincope și răbufniri sociale în urma acestor transformări, prin ucazul din 27 octombrie 1830, au fost prevăzute anumite facilități la plata impozitelor și taxelor pentru locuitorii Basarabiei. Acestea veneau să completeze prevederile ucazului din 6 decembrie 1829, cu privire la acordarea unor scutiri locuitorilor Novorosiei și teritoriilor adiacente, care au fost supuse diferitor prestații extraordinare în timpul războiului ruso-turc din 1828-1829. Ucazul din 27 octombrie 1830 prevedea:

1) ca toate datoriile la impozitele de stat care figurau pe locuitorii Basarabiei până la 1830 să fie anulate;

2) pentru anii 1830-1831, locuitorii Basarabiei să nu fie supuși impozitelor de stat, iar sumele deja încasate să fie trecute la acoperirea datoriilor acumulate la plata taxele locale;

3) pentru anul 1832 impozitele de stat să fie percepute în jumătate;

4) perceperea în valoarea integră a impozitelor să fie inițiată din 1833;

5) prevederile în cauză nu se refereau la taxele locale, care pentru întreaga perioadă, cât rămâneau restante, urmau a fi percepute în modul stabilit de lege, cu calcularea amenzilor și penalităților de întârziere;

6) moșierii, a căror moșii și venituri au fost puse sub sechestru pentru datorii la concesiuni și contracte de stat, să le fie iertate penalitățile pentru perioada de întârziere și amenzile pentru neplata la timp, iar achitarea datoriilor să le fie permisă în rate timp de 10 ani, astfel ca aceștia să achite în fiecare an a zecea parte din datorie, fără penalități, dacă achitările se făceau la timp, iar în caz de întârzieri să fie percepute penalități pentru întârziere, dar nu și amenzi. Rambursarea în rate nu se referea la creditele bancare și de stat, care rămâneau să fie achitate conform condițiilor contractuale⁶³.

Însă prevederile ucazului din 27 octombrie 1830 au iscat anumite neclarități, care au fost formulate în raportul guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, prezentat Senatului guvernant. Potrivit raportului, analizând dosarele de până la 1824 privitoare la concesiuni și contracte de stat, Comitetul de revizie din Basarabia a constatat faptul că printre contractanți și concesionari figurau nu doar moșieri din Basarabia, ci și alte categorii sociale din provincie, precum și moșieri și negustori din alte gubernii. În formă de garanție, pe lângă proprietăți imobiliare în cuprinsul Basarabiei, au fost puse drept gaj și moșii în alte gubernii, care în cazul neachitării la timp sau insolabilității concesionarilor sau contractanților urmau a fi puse sub sechestru, iar comitetul întâmpina neclarități la alcătuirea rapoartelor în această privință și anume:

1) să fie luată în calcul în cazul acestora penalitatea de 0,5% pentru plata întârziată a sumelor prevăzute în contractele de concesiuni, sau în baza ucazului din 27 octombrie 1830, să nu fie luată în calcul,

⁶³ ПСЗРИ, собр. 2, т. V, отд. 2, СПб., 1831, № 4035, с. 212.

2) în cazul în care penalitățile de 0,5% urmau a nu fi luate în calcul, atunci poate această prevedere legală să fie extinsă asupra tuturor gajurilor, atât din cuprinsul Basarabiei, cât și din afara ei, fie ca aparțin unor locuitori rezidenți ai Basarabiei, fie moșieri sau negustori din alte gubernii, și

3) în cazul în care un nobil sau negustor rău-platnic din altă gubernie a pus drept gaj o proprietate din cuprinsul Basarabiei, urmează oare să-i fie calculate penalități de 0,5% din contul gajului din cuprinsul Basarabiei, sau aceste penalități să-i fie percepute din contul moșiilor acestuia oriunde s-ar afla, sau poate să fie scutit ca locuitorii din Basarabia, în baza ucazului imperial în cauză.

În opinia guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, expusă în raportul prezentat Senatului pe această chestiune, în ceea ce privește primul punct, penalitățile urmau să fie anulate conform prevederilor ucazului din 27 octombrie 1830, iar în privința celui de-al doilea, toate scutirile și facilitățile se refereau exclusiv la locuitorii Basarabiei și la moșiile din cuprinsul Basarabiei, chiar și acele puse drept gaj de concesionari și contractanți din alte gubernii, chiar dacă aceștia nu se puteau bucura de aceste facilități și scutiri personal. Moșiile din alte gubernii puse drept gaj în cuprinsul provinciei, nu se bucurau de scutirile și facilitățile în cauză.

Raportul a fost înaintat spre examinare Ministrului de Finanțe prin ucazul Senatului din 7 iulie 1831. Ministrul de Finanțe s-a expus favorabil asupra propunerilor guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei, expunându-se în acest sens în fața Senatului guvernant, care a aprobat precizările prin ucazul din 12 septembrie 1831⁶⁴.

Însă aprobarea acestor ucazuri nu a fost în măsură să soluționeze definitiv problema datoriilor acumulate în provincie de negustorii nerezidenți la plata taxelor locale până la 1831, anul în care, după cum am menționat anterior, cordonul sanitar-vamal de la Nistru a fost suprimat, iar în provincie a fost introdus sistemul de ghildă și de fapt legislația comercială rusă. Un caz elocvent în acest sens este cel al negustorului de ghilda I din Odesa Dm. Paleolog. Nemulțumit pentru faptul că Duma din Akkerman a pretins prin intermediul Poliției orașului Odesa perceperea de la el a unei datorii la plata taxei pentru dreptul de comerț în acest oraș, negustorul a adresat guvernatorului general interim al Novorosiei și Basarabiei, contele F.P. Palen, o plângere în care a susținut că taxa i-a fost stabilită ilegal, deoarece el nu a practicat comerțul permanent în orașul Akkerman, ci doar a vândut într-acolo lemn adus din Odesa. Ca urmare a dispoziției lui F.P. Palen din 31 mai 1832, ce prevedea sistarea procedurii de percepere forțată prin intermediul poliției orașului Odesa a datoriei până la clarificarea temeiului legal, duma orașului Akkerman a elaborat la 14 iunie 1832 un raport pe chestiunea în cauză. În acesta se preciza că negustorul, prin intermediul agentului său, a realizat în Akkerman afaceri comerciale cu lemn pe parcursul anilor 1828, 1829 și 1830. Alături de alți negustori rezidenți și nerezidenți acesta a depus jurământul,

⁶⁴ ПСЗРИ, собp. 2, т. VII, СПб., 1833, № 5598, с. 598-600.

fiindu-i stabilită drept taxă pentru anul 1828 – 75 ruble, pentru 1829 – 125 de ruble și suplimentar pentru un beci de vin deținut în oraș – 10 ruble, iar pentru anul 1830 – 125 ruble, în total – 335 ruble. Aceste taxe erau în folosul orașului și erau prevăzute până la implementarea sistemului de gildă în Basarabia. Suma în cauză, rămasă neachitată, a fost inclusă în veniturile orașului, aprobate pentru anul 1828 prin decretul din 13 iunie 1829 a guvernatorului civil în exercițiu al Basarabiei Klimșa, iar pentru anul 1830 – de către Consiliul Provincial. În privința anului 1829, ca urmare a ucazului Cârmuirii provinciale din 11 martie 1832, Duma încă aștepta o aprobare, din care motiv solicita supunerea lui Paleolog la plata taxelor aferente anilor 1828 și 1830, în sumă de 200 de ruble și nicidecum a contribuției de gildă, după cum afirma în plângerea sa negustorul din Odesa⁶⁵.

Nemulțumit fiind de raport, contele F.P. Palen a solicitat, la 14 iulie 1832, guvernatorului civil interim al Basarabiei Klimșa clarificarea temeiului supunerii negustorului odesit la plata acestor contribuții în folosul orașului Akkerman și sistarea perceperii ei până la clarificarea situației⁶⁶. În situația creată Duma orașului Akkerman a solicitat Administrației fiscale luarea unei decizii în acest sens. La 12 august 1832, Administrația fiscală a Basarabiei expedia Consiliului provincial al Basarabiei o adresă în privința datoriilor ce figurau după negustorul de gilda I din Odessa Dm. Paleolog în orașul Akkerman. Administrația Fiscală, luând în considerare faptul că sistemul de gildă a fost introdus în Basarabia de la 1 ianuarie 1831, iar taxa solicitată nu reprezenta contribuția de gildă, ci taxă în folosul orașului, instituită în conformitate cu Regulamentul din 29 februarie 1828, care acorda Consiliului provincial autoritatea de a stabili sursele de completare a veniturilor orașenești, a pasat instituției în cauză responsabilitatea de a lua o decizie în acest sens. Contele F.P. Palen a fost informat despre evoluția situației pe marginea subiectului dat de către vice-guvernatorul Klimșa⁶⁷.

Ca urmare, la 6 septembrie 1832, guvernatorul general interim al Novorosiei și Basarabiei a solicitat Consiliului provincial al Basarabiei să-i expedieze verdictul pe această problemă⁶⁸. La 19 septembrie 1832, Consiliul a expediat guvernatorului hotărârea sa pe marginea acestui subiect, care stipula că taxa era conformă cu decizia Cârmuirii provinciale, care la rândul ei a fost adoptată în temeiul articolelor 10 și 12 al Statutului orașelor, a ucazurilor din 23 decembrie 1783, 1 ianuarie 1807 și 4 ianuarie 1817, a Regulamentului din 14 noiembrie 1824 despre organizarea ghilladelor și comerțului altor categorii sociale, și a Dispoziției din 22 martie 1830, adică era în corespundere deplină cu legile în vigoare. Ba mai mult, instituirea taxei a fost înaintată la 26 martie 1830 spre aprobare chiar contelui F.P. Palen, iar avizul acestuia a fost primit la 5 octombrie 1831. Ca urmare Consiliul a aprobat decizia Cârmuirii provinciale privind perceperea taxei

⁶⁵ ANRM, F. 3, inv. 2, d. 841, f. 3-4 verso.

⁶⁶ ANRM, F. 3, inv. 2, d. 841, f. 1.

⁶⁷ ANRM, F. 3, inv. 2, d. 841, f. 1 verso - 2 verso.

⁶⁸ ANRM, F. 3, inv. 2, d. 841, f. 5 -55 verso.

și a propus la 9 noiembrie 1831 să se purceadă la executarea acesteia. Instituția se arăta informată în privința faptului că în conformitate cu prevederile ucazului Senatului din 21 decembrie 1827, Dumele orășenești erau obligate să elaboreze regulamente privitoare la taxele la care urmau să fie supuși negustorii nerezidenți și cei străini pentru dreptul comerțului temporar, până la elaborarea și aprobarea cărora de către Senat, aceste categorii de negustori urmau să nu fie supuse taxelor în folosul orașelor⁶⁹. Dar, întrucât negustorul a solicitat dreptul comerțului permanent cu lemn în Akkerman pe parcursul anilor 1828-1830 și deținea un beci de vin în oraș, Consiliul a decis că negustorul nu avea temeii de a se eschiva de la plata taxei stabilite de Duma orașului Akkerman. În plus, acceptarea demersului negustorului odesit putea servi drept motiv pentru alți negustori să conteste taxele la care au fost supuși⁷⁰.

Sunt elocvente în acest sens și alte două cazuri. Primul este cel al datoriei acumulate la concesiunea *ruștucului* (măsurarea poloboacelor pentru băuturi spirtoase) și *lemnăriei* (comercializarea lemnului de construcție) în cuprinsul orașului Chișinău de către supusul grec Constantin Dumitriu, și anume: pentru perioada de la 1 iulie 1830 – 1421 ruble 66 copeici, și de la 1 noiembrie 1832 – 1327,60 ruble, în total 2819,26 ruble asiguate (805,50 ruble argint). Conform deciziei Consiliului provincial, recuperarea datoriei a fost pusă pe contul foștilor membri ai Dumei orășenești, care au aprobat concesiunea. Aceștia din propriul buzunar achitau rate anuale în contul sumei restante. Ca urmare, către 1 octombrie 1841, restanța s-a redus la 298,75 ruble argint⁷¹. Cel de al doilea caz este cel al datoriei care s-a acumulat pentru acordarea dreptului de comerț în orașul Hotin negustorilor nerezidenți pentru mai mulți ani, inclusiv pentru anul 1830 – 3,84 ruble argint. Duma orășenească a solicitat, în martie 1843, anularea datoriei din motiv că recuperarea ei este imposibilă. Însă Consiliul provincial a constatat că supunerea negustorilor nerezidenți unei taxe în folosul orașului, se efectua fără o reglementare și procedură clară, ca urmare, a decis ca perceperea datoriei să fie pusă pe seama membrilor Dumei care au votat aplicarea ei⁷².

Analiza izvoarelor de arhivă indică că cea mai mare parte a restanțelor fiscale care s-au acumulat până la 1830 în Basarabia figurau după boierii/moșierii autohtoni îmburgheziți, care nu au reușit să obțină titlul de nobil și respectiv privilegii fiscale, iar pe de altă parte, negustorii neautohtoni, fie supuși străini, fie supuși ruși din guberniile interne ruse, care prin toate modalitățile posibile se eschivau de la plata taxelor și impozitelor locale. În acest fel ei subminau nu doar încasările la nivelul provinciei, ci și pe negustorii autohtoni, prin concurență ilicită.

Urmărind felul în care organele imperiale ruse tratau demersurile administrației provinciale de a soluționa problemele ce se iscau la recuperarea datoriilor

⁶⁹ ПЦЗПИ, соб. 2, т. II, 1827, ЦП6., 1830, № 1631, с.1089.

⁷⁰ ANRM, F. 3, inv.2, d. 841, f. 6-9 verso.

⁷¹ ANRM, F. 3, inv.1, d. 323, f. 27 verso.

⁷² ANRM, F. 3, inv. 1, d. 327, f. 1-3.

ce reveneau pe seama negustorilor din afara provinciei, se poate constata atitudinea ignorantă și lipsită de interes a acestora. Sigur, pe de o parte, scuza era autonomia de care beneficia provincia, însă, pe de altă, totală lipsă de autoritate a administrației provinciale în relațiile cu administrațiile guberniilor interne ruse, denotă o sfidare activă a acestora, manifestată prin ignorarea și formalitatea răspunsurilor date la solicitările expediate. Incapacitatea administrațiilor orașenești din cuprinsul Basarabiei manifestată la recuperarea restanțelor negustorilor din afara provinciei, creau premisele anulării cât mai grabnice a elementelor de autonomie și de includere totală a teritoriului dintre Prut și Nistru în sistemul social-economic și fiscal rus. Trecerea responsabilităților fiscale sub oblăduirea administrației rusești, cu o mai mare autoritate, cea a general guvernatorului Novorosiei, devenea astfel singura cale de normalizare a situației. Totodată, această politică indirect favoriza și stimula prezența negustorilor din guberniile interne ruse, care refuzând orice plăți în folosul administrațiilor orașenești din provincie, obțineau venituri fără a contribui câtuși de puțin la dezvoltarea orașelor. La fel de privilegiată era situația negustorilor supuși străini. Spre deosebire de cei ruși, care achitau contribuțiile de ghildă și orașenești în orașele de reședință, aceștia nu achitau *de facto* nicio taxă, deoarece pierduseră orice legătură cu orașele din care afirmau că sunt și de ani buni se stabiliseră în Basarabia, fără a accepta să intre în supușenie rusă. Fiind în marea lor majoritate evrei supuși austrieci, ei nici nu aveau acest drept, în virtutea legislației evreiești din Imperiul Rus. O altă parte a acestora erau greci, supuși otomani, cărora guvernul rus le-a acordat o serie de privilegii, în calitate de refugiați și pribegi. Refuzul acestora de a intra în supușenie rusă, era dictat astfel de nedorința de a renunța la aceste privilegii și de a-și continua afacerile fără a plăti careva taxe sau impozite în folosul provinciei și a statului rus. Atunci, când însă au fost trecuți în registrele fiscale, au reușit să se eschiveze prin diverse modalități de la plata acestora, lăsându-și datoriile în seama administrațiilor orașenești. Devenind o problemă generalizată la nivelul întregii provincii și după ani buni de solicitări din partea administrațiilor locale și celei provinciale, guvernul rus a fost nevoit, într-un final, să accepte anularea lor. Totodată, guvernul rus a pasat pe viitor toată responsabilitatea organelor administrațiilor orașenești, care au fost obligate să elaboreze regulamente speciale pentru supunerea negustorilor nerezidenți taxelor locale. Aceste regulamente, pentru a fi legitime, urmau a fi trecute prin toată mașinăria birocratică rusă în vederea obținerii aprobării din partea Senatului rus.

Summary

The paper analyses the causes of formation of merchants' fiscal debts in Bessarabia after its annexation to Russian Empire. It shows that the main part of merchants' fiscal debts formed on contracting concessions, on payment of personal dues and city taxes.

The efforts of provincial administration to solve the problem of debts and measures taken for their recovery revealed that merchants from outside the province were the major bad payers. Provincial administration lacked any authority in dealing on this matter with administrations of Russian internal guberniyas, and their requests were ignored, or replied with a formal response.

This situation indirectly stimulated the augmentation of the number of merchants from Russian internal guberniyas in Bessarabia, as they refused any contribution to the benefit of the province. Also a privileged situation was that of foreign merchants. Unlike the Russians, who at least were paying guild contributions and city taxes in their place of residence, foreigners were not paying any tax, after they established permanently in cities of Bessarabia without entering into Russian subjection. This was the case of many Austrian merchants, mainly Jews, who had no right, under the Russian law, to be accepted as subjects of Russian Empire. But there were also Ottoman subjects, mainly Greeks, to whom the Russian government granted certain privileges, as refugees and wanderers. Their refusal to enter the Russian subjection was determined by the unwillingness to give up on privileges and as so to continue their businesses without paying any taxes or duties for the benefit of the province and the Russian state.

These debts became a substantial problem, which local administration did not know how to address. Russian emperor accepted their cancellation, only after the province was lacked of any autonomy in 1828. At the same time, the Russian government passed all responsibility for future debts on City Administrations, who were obliged to develop specific regulations on local taxes separately for resident and visiting merchants. But in order to be legitimate, these regulations were to be approved by Governing Senate, which meant to pass all the obstacles of Russian bureaucratic machine.

Александр Стыкалин*

СОВЕТСКАЯ АКЦИЯ В ОТНОШЕНИИ БЕССАРАБИИ ЛЕТОМ 1940 Г. И ПОЛИТИКА ВЕНГРИИ

При всем обилии научной литературы, посвященной аннексии Советским Союзом Бессарабии в июне 1940 г., исследователями уделялось мало внимания как политике Венгрии в условиях осуществления сталинских планов в отношении Бессарабии, так и взаимосвязи между бессарабской акцией СССР и вторым венским арбитражем 30 августа 1940 г., когда волею лидеров нацистской Германии и фашистской Италии северная часть Трансильвании была передана под венгерскую юрисдикцию. А между тем, ни в одной из европейских столиц правящая элита не восприняла с таким энтузиазмом переход Красной Армии через Днестр, как в Будапеште, где намеревались продолжить дело расчленения румынского государства, начатое Сталиным в условиях идущей мировой войны. Заслуживает внимания и вопрос о том, в какой мере аннексия Бессарабии ускорила планы Германии по временному решению трансильванского вопроса в интересах укрепления позиций Третьего рейха в Дунайско-Карпатском регионе и противодействия СССР на балканском направлении. В качестве главного источника при реконструкции событий лета 1940 г. выступают материалы архивов советского дипломатического ведомства, в том числе донесения советской миссии в Будапеште.

Правоавторитарный режим Хорти, который установился на руинах венгерской коммунистической диктатуры, так называемой Венгерской Советской республики после ее падения в начале августа 1919 г., с крайней непримиримостью относился к коммунистическому эксперименту в России и к большевизму, особенно его внешней экспансии, тем более, что в 1920 г., вследствие поражения Австро-Венгрии в первой мировой войне и ее распада Венгрия должна была подписать Трианонский мирный договор 1920 г., воспринятый не только правой политической элитой, но и более широким общественным мнением в стране как большое национальное унижение. Главная внутривнутриполитическая ответственность за Трианон была возложена на левых, причем не только на коммунистов, но и на леволиберальную традицию, леволиберальное крыло в венгерской общественной жизни и общественной мысли, которое на протяжении десятилетий, с точки зрения правых, упорно подрывало венгерскую государственную традицию – коммунистическая диктатура 1919 г. воспринималась лишь как последнее звено в цепи событий, приведших к краху

* Александр Стыкалин, кандидат исторических наук, Институт славяноведения РАН.

венгерской исторической государственности в границах средневекового королевства «святого Стефана (Иштвана)». «Для человечества нет спокойствия, безопасности и счастья, пока не уничтожим Советы», – писал регент Венгрии адмирал Миклош Хорти Гитлеру уже в условиях второй мировой войны¹.

Тем не менее существовала объективная основа для сближения между большевистским режимом в СССР и хортистским режимом в Венгрии. Во-первых, ни тот, ни другой режим не принял Версальской системы международных отношений и – в более узком плане – новой системы границ, установившейся по итогам первой мировой войны в Центральной и Юго-Восточной Европе. Вся внешняя политика хортизма была направлена, как известно, на пересмотр решений Трианонского договора, в среде венгерской элиты существовали расхождения лишь в оценке методов, ведущих к достижению поставленной цели. Во-вторых (и это не менее важно), и СССР, и Венгрия имели серьезные территориальные претензии к соседней Румынии, что уже само по себе создавало почву для заключения партнерских соглашений. Наконец, обе страны были изгоями на международной арене, перед ними стояла проблема выхода из внешнеполитической изоляции, способствовавшая сближению Советской России не только с Венгрией, но и с Германией (договор в Рапалло, 1922).

Внешнеполитическая изоляция ударяла и по венгерскому бизнесу. Как установлено в последние годы в работах известных венгерских историков А. Шереша и А. Колонтари², венгерские предприниматели не только проявляли определенный интерес к налаживанию экономических связей с Советским Союзом. Более того, экономический фактор, интересы бизнеса, оказывавшего давление на власть, сыграли важную роль при попытках установления дипломатических связей между двумя странами в 1924 г. В сентябре этого года, в Берлине, было подписано соответствующее соглашение, но оно не было ратифицировано венгерским парламентом, этому воспрепятствовал сам регент Хорти. Как известно в частности, из исследований А. Колонтари, 2 октября, в самый разгар парламентских прений, он принял полковника царской и генерала Белой армии Алексея фон Лампе, представителя барона Петра Врангеля, военного вождя белогвардейской эмиграции. Беседа между ними длилась 40 минут. Увещевания белогвардейского эмиссара, напомнившего регенту о сохранявшейся большевистской угрозе, не оказались напрасными³.

¹ Цит. по: *История Венгрии*, М., 1972. Т. 3. С. 292.

² Из более общих работ последних лет см.: Kolontari Attila, *Hungarian-Soviet Relations, 1920 – 1941* (Atlantic Studies on Society in Change, № 136). Highland Lakes, New Jersey, 2010 (на венгерском языке: Kolontári A., *Magyar-szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920-1941*. Bp., 2009); Seres A., *Magyar-szovjet gazdasági kapcsolatok, 1920-1941*. Bp., 2010.

³ Как справедливо отмечает венгерский исследователь, «отказ от ратификации договора со стороны венгерского правительства нельзя, конечно, приписать одному генералу фон

Дипломатические отношения между СССР и Венгрией были установлены в 1934 г.⁴ Со стороны СССР установление дипломатических отношений с Венгрией не имело выраженного антирумынского характера, ведь оно пришлось на время максимальной нормализации советско-румынских отношений – министр иностранных дел Румынии Н. Титулеску поддерживал достаточно тесные связи со своим советским коллегой М. Литвиновым и был до некоторой степени увлечен идеей коллективной безопасности при участии Москвы. Вместе с тем сам факт установления Советским Союзом дипломатических отношений с Венгрией явился в определенной мере инструментом давления на Румынию в целях принятия ее правительством советской внешнеполитической концепции коллективной безопасности⁵.

С середины 1930-х гг., по мере активизации связей Венгрии с нацистской Германией все более проблематичными становились возможности сотрудничества между Москвой и Будапештом на основе отклонения парижской системы мирных договоров и стремления изменить послевоенный *status quo*⁶. В феврале 1939 г. советская сторона порывает с Венгрией дипломатические отношения в связи с присоединением ее к Антикоминтерновскому пакту, однако вскоре после заключения советско-германского договора 23 августа 1939 г., с изменением вектора советской внешней политики, они были восстановлены.

Пересмотр границ в среднеевропейском регионе начался, как известно, еще до начала второй мировой войны (аншлюс Австрии, расчленение Чехословакии), с началом же войны открываются перспективы более радикального изменения границ в Средней Европе, в

Лампе, но он, несомненно, сделал свое дело, в решающий момент сыграв на антибольшевистских чувствах регента». См.: Колонтари Аттила, *Несостоявшаяся белая ось. К вопросу о возможностях сотрудничества русской эмиграции с Венгрией* // Российская белая эмиграция в Венгрии (1920 – 1940-е годы). Отв. редакторы Е. М. Варга, А. С. Стыкалин. М., 2012. С. 67.

⁴ Подробно о внешнеполитическом контексте установления двусторонних отношений см.: Колонтари А., *Переговоры по установлению дипломатических отношений между Советским Союзом и Венгерским Королевством в 1934 году* // Славяноведение. М., 2010. № 1. С. 19-30. После этого между странами развивались, хотя и в очень ограниченном объеме, экономические и культурные связи. Первый полномочный представитель (полпред) СССР в Венгрии А. Бекзаян стал жертвой сталинских репрессий в 1937-1938 гг.

⁵ В Будапеште же при установлении дипломатических отношений с Москвой не упускали из виду возможность разыгрывать бессарабскую карту при предъявлении претензий на Трансильванию.

⁶ Можно согласиться с А. Колонтари, который пишет, что «советско-венгерские отношения в последующие годы характеризовались взаимными упреками в присоединении к враждебным СССР или Венгрии комбинациям, шумными кампаниями в прессе о красной опасности, висящей над Европой, или о феодально-фашистской Венгрии, и дипломатическими протестами по этому поводу в Москве или в Будапеште» (Колонтари А., *Переговоры по установлению дипломатических отношений между Советским Союзом и Венгерским Королевством в 1934 году*. С. 30).

этих условиях венгерская политическая элита все более осознавала общность устремлений СССР и Венгрии, направленных на приобретение определенной части румынской территории. В начале 1940 г. новый полпред СССР в Венгрии Н. И. Шаронов писал в Москву о том, что в политических кругах Будапешта, а также и среди иностранных дипломатов, работавших в Венгрии, высказывались предположения о продвижении СССР в обозримом будущем на балканском направлении, первой же страной, стоявшей на пути ожидаемой советской экспансии, будет, естественно, в силу своего географического положения Румыния⁷. В предвкушении столь желательного для хортистской Венгрии развития событий ее министр иностранных дел граф И. Чаки, беседуя с журналистами, депутатами парламента, иностранными дипломатами (не в последнюю очередь румынскими), с удовлетворением констатировал «нормальный» характер советско-венгерских отношений, отсутствие серьезных разногласий и взаимных претензий. Тогда же, в январе 1940 г., встречаясь в Венеции с министром иностранных дел Италии зятем Муссолини Г. Чиано, он, по некоторым данным, признался итальянскому коллеге: «мы спокойны за нашу карпатскую границу, никаких разногласий с Советами не имеем вообще и угрожаемыми себя с этой стороны не чувствуем»⁸. И это несмотря на то, что советско-финская зимняя война 1939-1940 гг. дала новый повод говорить о советской военной угрозе для соседних стран. Ориентации на сближение (конечно, до известных пределов⁹) с СССР в целом не препятствовало и осознание венгерскими лидерами непрочности советско-германского союза, возникшего вследствие определенного (временного) соотношения сил на международной арене и не имевшего долгосрочной перспективы.

Заботы хортистских властей о поддержке своих ревизионистских требований Советским Союзом как одной из больших держав были делом тем более насущным, что позиция Будапешта находила мало понимания не только в Лондоне и Париже (столицах стран-участников Версальской системы), но также в Берлине и Риме. Правительство графа П. Телеки хорошо осознавало, что ирредентистские планы Венгрии не могут быть

⁷ *Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940 – 1946. Документы* / Отв. редактор Т. М. Исламов. М., 2000. С. 13.

⁸ Там же. С. 23. (Из дневника Н. Шаронова, *Запись по итогам беседы с Чаки 13 февраля 1940 г.*).

⁹ Эти пределы были обусловлены не только принципиальной непримиримостью консервативной и отчасти праворадикальной политической элиты Венгрии к коммунистической идеологии, но и сохранявшейся линией правительства графа П. Телеки на то, чтобы не сжигать окончательно мостов к англо-франко-американской коалиции. Встречаясь с дипломатами Великобритании и Франции, тот же Чаки заверял их в неизменности анти-советского курса Венгрии. Удобным поводом для развязывания в стране массовой пропагандистской кампании антисоветской направленности стала зимой 1940 г. военная акция СССР против этнически родственной венграм Финляндии.

реализованы без согласия держав так называемой «оси» и в первую очередь Германии, после аншлюса Австрии и краха Чехословакии все более явно доминировавшей в Средней Европе. Между тем, накануне войны в Берлине поддерживали эти планы Венгрии прежде всего в той мере, в какой они были направлены против непримиримо враждебной «третьему рейху» Чехословакии. С решением общей задачи (распадом чехословацкого государства) Гитлер и его окружение уже все менее сочувствовали венгерскому ревизионизму, поскольку резонно полагали, что чрезмерное усиление Венгрии будет способствовать проведению ее правительством слишком независимого внешнеполитического курса (такое представление поддерживал и совсем недавний исторический опыт – попытки, пускай и тщетные, официального Будапешта во второй половине 1930-х годов через установление тесных связей с Италией, Австрией, Польшей и Югославией создать некоторый противовес германской доминации в регионе). Сказывалась также заинтересованность «третьего рейха» в некоторых из стран, на которые распространялись венгерские территориальные амбиции – в частности, в Румынии и в «независимой» Словакии, фактически представлявшей собой германский протекторат. Открытая поддержка (тем более в полном объеме) венгерских ревизионистских требований сильно затруднила бы для Германии возможность вовлечения Румынии в сферу своего влияния, тогда как с точки зрения осуществления германских военно-стратегических планов в отношении СССР и на Балканах Румыния была для Берлина не менее, а даже более важной страной, чем Венгрия. Нельзя недооценивать и значимости Румынии для Германии в качестве поставщика нефти.

Нацистская и хортистская элиты были недовольны друг другом. Даже наиболее лояльная Германии часть хортистской политической элиты совсем не собиралась жертвовать в угоду фюреру интересами восстановления Великой Венгрии в ее дотрианонских границах. При том, что обе страны требовали кардинального пересмотра Версальской системы, и это составляло основу для сближения, попытки подчинить венгерский ревизионизм дипломатическим играм гитлеровской Германии оказывались поначалу неудачными, поскольку о совпадении интересов речи быть не могло¹⁰. Почти столь же сдержанную позицию занимал в отношении венгерского ирредентизма официальный Рим¹¹.

¹⁰ Как справедливо отмечалось в записке Наркомата иностранных дел СССР (июнь 1942 г.), «попытки Германии дальнейшего раздробления Юго-Восточной Европы, политика балканизации Юго-Восточной Европы с целью создания подвассальных Германии государств – находится в вопиющем противоречии с планами венгерского империализма, преследующими цель установления гегемонии Венгрии в Карпатском бассейне» (См.: Трансильванский вопрос. С. 173).

¹¹ В 1930-е годы поддержка Италией венгерских территориальных притязаний находилась в тесной зависимости от дипломатических игр, которые вел на международной арене ре-

Г.Чиано, встречаясь с И.Чаки в январе 1940 г., по некоторым сведениям, советовал венграм отложить выполнение своих территориальных требований до окончания войны на западном фронте, т.е. до поражения Франции и Англии¹². В принципе Италия выражала готовность поддержать венгерские территориальные претензии к Румынии лишь при мало выполнимом условии, чтобы в результате будущих «поправок несправедливостей Трианона» численность национальных меньшинств во вновь присоединенных к Венгрии районах не превысила бы 30%¹³. Причем позиция Германии и Италии в трансильванском вопросе была, по просочившимся сведениям, согласованной – в ходе встречи лидеров двух стран в Бреннере (на границе Австрии и Италии) в начале весны 1940 г. было принято негласное решение не потакать «чрезмерным» венгерским амбициям¹⁴. Весьма проблематичны были для Венгрии поиски надежных союзников и среди менее значимых участников «европейского концерта» (таких, как, например, Югославия или Турция). «С венграми... трудно иметь дело: они одержимы мегаломанией и не могут понять, что все державы на Балканах не хотят видеть старую Венгрию... Ревизионизм и мегаломания оставят их без всяких союзников», – говорил в феврале 1940 г. советскому полпреду Н. Шаронову югославский посланник в Будапеште Рашич¹⁵.

Таким образом, ревизионистские планы Венгрии фактически нигде не находили сколько-нибудь полной поддержки, тем более важным для Будапешта было добиться благосклонной позиции СССР. В свою очередь румынская сторона после краха Чехословакии, Польши и начала большой войны за передел европейских границ вполне ожидала оживления великомадьярского ревизионизма и эскалации территориальных притязаний Будапешта¹⁶. Это заставляло ее принимать меры безопасности, укрепляя, в частности, западные границы Румынии. Принятию румынскими властями надлежащих мер предосторожности среди прочего способствовали прозвучавшие в феврале 1940 г. чересчур вызывающие

жим Муссолини в целях укрепления своего великодержавного положения и сохранения хотя бы относительного равноправия в диалоге с Берлином. Важное место во внешнеполитической тактике Рима занимало установление краткосрочных союзов с некоторыми малыми и средними (как Польша) европейскими государствами, далеко не в последнюю очередь с Венгрией.

¹² Трансильванский вопрос. С. 20 (Из дневника Н. Шаронова).

¹³ Там же. С. 27.

¹⁴ Там же. С. 28.

¹⁵ Там же. С. 20-21.

¹⁶ В условиях начавшейся второй мировой войны, 30 сентября 1939 г., попытки итальянско-югославского посредничества привели Венгрию и Румынию к обоюдному согласию отвести часть войск, сосредоточенных вдоль границы, однако через несколько месяцев все вернулось в прежнее, крайне напряженное состояние, чреватое возможностью военного конфликта.

публичные заявления некоторых официальных лиц в Будапеште о том, что Венгрия «не потерпит отсрочки разрешения Трансильванского вопроса до греческих календ»¹⁷. Позиция официального Будапешта особенно ужесточилась вследствие активизации в начале 1940 г. так называемой «Балканской Антанты», включавшей в себя Румынию, Югославию, Грецию и Турцию – страны, заинтересованные в сохранении статус-кво в регионе. Чтобы склонить в свою пользу мнение крупных держав, в венгерском МИДе давали заверения иностранным дипломатам о существующих якобы планах предоставления Трансильвании автономии в составе Венгрии. Боясь, однако, связать себя чересчур далеко идущими обещаниями, представители соответствующих венгерских правительственных структур делали в то же время и существенные оговорки. В прозвучавшей в некоторых заявлениях мысли о том, что установление особого статуса нацменьшинств в будущей венгерской Трансильвании не способно снять остроту существующей проблемы, легко прочитывался заблаговременный отказ в предоставлении румынам такого статуса.

Отрицательное отношение держав «оси» к максималистским планам восстановления Великой Венгрии не могло не вызывать в Будапеште плохо скрываемого раздражения. 13 февраля, еще до бреннерской встречи, Чаки говорил Шаронову: «мы от своего не откажемся никогда и если победят в войне союзники и мы останемся в теперешних границах, мы зажжем пожар во всей Европе»¹⁸. Правда, в тот же день венгерский министр иностранных дел заверял советского полпреда в том, что для Венгрии все же предпочтителен мирный путь решения трансильванской проблемы: «мы не хотим войны и удерживаемся от всего, что могло бы дать румынам возможность ее спровоцировать»¹⁹. Речь шла о шумной пропагандистской кампании, развязанной в Румынии в связи с эскалацией венгерских территориальных притязаний, о мерах Бухареста по дальнейшему укреплению своих западных границ.

С начала июня 1940 г., по мере того, как все очевиднее становился успех Германии на западном фронте, полпредство СССР в Венгрии фиксирует широко распространившиеся в Будапеште слухи о планах СССР по захвату Бессарабии в самом ближайшем будущем. Такая перспектива казалась весьма заманчивой верхушке хортистской армии: один из генералов на приеме в полпредстве 19 июня прямо заявил советскому дипломату, что венгры только и ждут занятия Советским Союзом Бессарабии, чтобы самим войти в Трансильванию²⁰. Столь откровенным заявлениям военных не противоречили высказывания в венгерских внешнеполитических

¹⁷ Трансильванский вопрос, С. 22. (Из дневника полпреда Н. Шаронова).

¹⁸ Там же. С. 24.

¹⁹ Там же.

²⁰ Там же. С. 33.

кругах. Так, зав. отделом печати МИД Венгрии А.Уллейн-Ревички 24 июня на завтрак с германскими журналистами говорил, что Венгрия больше ждать не может и должна начать маршировать²¹. В июне все интенсивнее становятся военные приготовления Венгрии на восточной границе, продолжается широкая мобилизация: численность армии 10-миллионной страны к середине июля была доведена до 1,2 млн человек²². Сосредоточение по обеим сторонам границы большого количества войск и боевой техники увеличивало вероятность вооруженного столкновения, тем более, что предельное обострение двусторонних отношений не могло не сопровождаться пограничными инцидентами²³. Из беседы с крайне правым депутатом Ф. Райнишем полпред Н. Шаронов узнал о том, что венгерские генералы отнюдь не ограничивались воинственной риторикой, генштаб даже разработал конкретный план ввода войск в Румынию в расчете на то, что она отклонит советский ультиматум и Венгрия сможет выступить сразу же после начала боевых действий в Бессарабии²⁴.

В сложившейся в июне 1940 г. в связи с событиями вокруг Бессарабии обстановке официальный Будапешт все более последовательно демонстрирует свое стремление к сближению с СССР, что проявилось среди прочего в двухкратном посещении (в течение месяца) графом Чаки советского полпредства, что было жестом беспрецедентным, не имевшим аналогов даже в его отношениях с германской миссией. Подобная демонстрация близости с Советами даже породила среди иностранных дипломатов отмеченные в рабочем дневнике Шаронова слухи о том, что вопрос о совместной акции СССР и Венгрии в отношении Румынии уже согласован²⁵. Правда, развернувшиеся со второй половины июня события в Прибалтике, завершившиеся в конце концов советской оккупацией трех прибалтийских государств и их «добровольным» вхождением в состав СССР, опровергали такие слухи. Эти события сильно оживили в Венгрии комплекс советской военной угрозы, что проявилось и в высказываниях официальных лиц, не скрывавших своих опасений в связи с дальнейшими действиями СССР в Дунайско-Карпатском регионе после аннексии Бессарабии. Так, тот же граф Чаки в конце июня делился с югославским посланником своими мрачными предчувствиями того, что СССР «хотя и неизвестно когда, но произведет

²¹ Там же. С. 35.

²² Там же. С. 48. С 1 июля в ответ на объявленную в Румынии (из-за имевшихся опасений венгерского нападения) всеобщую мобилизацию начинается всеобщая мобилизация в Венгрии.

²³ Венгерское общество в целом не разделяло эйфории правящей верхушки, не только уверенной в успехе в случае конфликта с Румынией, но и провоцировавшей такой конфликт. Полпредство располагало сведениями о сильных антивоенных настроениях в Венгрии (См.: Там же. С. 41).

²⁴ Там же. С. 48.

²⁵ Там же. С. 35.

нападение на Венгрию»²⁶. А зав. отделом печати МИД говорил 24 июня немецкому журналисту: «СССР сейчас расправляется с прибалтийскими государствами, а следующим его шагом после установления там советской власти будет, наверное, Венгрия»²⁷. Впрочем, в кругу иностранных дипломатов, находившихся в Будапеште, не слишком были склонны разделять (даже в свете прибалтийских событий) опасений относительно судеб Венгрии. Там резонно полагали, что последующая экспансия СССР пойдет в балканском, а не средневропейском направлении²⁸.

Нота с требованием «в интересах восстановления справедливости» приступить «к немедленному решению вопроса о возвращении Бессарабии Советскому Союзу» была направлена румынскому правительству, как известно, 26 июня, через 4 дня после капитуляции Франции, на протяжении долгих лет (вплоть до аншлюса Австрии и краха Чехословакии) выступавшей главным гарантом Версальской системы, одним из важных установлений которой являлась целостность Румынии в ее границах 1920 г. Берлин и Рим посоветовали Бухаресту уступить, дав понять, что речь идет об «уступках временного порядка»²⁹. 28 июня Красная Армия перешла Днестр.

Уже само известие об ультиматуме вызвало нескрываемое воодушевление в венгерских политических кругах. «Население города взволновано. Отношение к нам хорошее», – записал в своем рабочем дневнике полпред Н. И. Шаронов вечером 27 июня³⁰. В определенных кругах имелись ожидания, что Венгрия выступит с аналогичным ультиматумом по поводу Трансильвании, но очевидно было также, что сделать это, не заручившись предварительно согласием Германии, было немыслимо.

В передовицах венгерских проправительственных газет от 28 июня выражалось удовлетворение тем, что «целостности Румынии больше не существует», при этом советские требования назывались вполне справедливыми. Правда, среди венгерского генералитета (предвкусавшего

²⁶ Там же. С. 34-35. Очевидно, граф Чаки, не чуждый, подобно большинству венгерских консервативных политиков, комплекса панславистской угрозы для Венгрии, преследовал своей целью указать югославскому дипломату на нежелательность сближения его страны с СССР ввиду той опасности, которую представлял для Венгрии и всей Европы коммунистический режим. Надо при этом иметь в виду, что в отличие от СССР Югославия не могла служить Венгрии союзником в осуществлении ревизионистских планов, направленных против Румынии, речь могла идти самое большее лишь о ее нейтрализации в случае конфликта.

²⁷ Там же. С. 35.

²⁸ Так, югославский посланник в Венгрии Рашич, посетивший Шаронова 3 июля, уже после советской оккупации Бессарабии, заметил, что «весь мир следит за расширением СССР и здесь все говорят, что дальнейшее движение СССР будет в направлении к Дарданеллам» (Там же. С. 38).

²⁹ *Трансильванский вопрос*, С. 54, 104.

³⁰ Там же. С. 36.

для своей армии победоносную кампанию в союзе с Красной Армией) и крайне правых политиков в эти дни наблюдалось и некоторое разочарование тем, что бессарабский вопрос был решен мирным путем и не возникло повода для вступления в Румынию венгерских войск. 28 июня, после получения информации о принятии Румынией советского ультиматума, полпред Шаронов завтракал с депутатом парламента Ф. Райнишем. Тот говорил ему: хотя «венгерская общественность» очень довольна, что СССР начал разрушать здание «великой Румынии», к тому же дело обошлось без войны, «но венгры предпочитали бы видеть войну СССР с Румынией, чтобы самим тоже броситься на Румынию, которая в случае двухсторонней войны будет сразу раздавлена, а одной Венгрии будет трудно [это сделать]»³¹.

Как бы то ни было, зам. министра иностранных дел Венгрии Я.Вёрнле поздравил Шаронова успешным осуществлением бессарабской акции. При этом он заметил, что они, т.е. венгры, «этому рады больше, чем какое-либо другое государство», так как для них это означает ликвидацию принципа целостности Румынии и «более легкую возможность продолжить то», что начал СССР³². Созданный Советским Союзом прецедент существенно облегчал, таким образом, решение самой насущной внешнеполитической задачи, поставленной перед собой хортистским правительством. В июне 1940 г. для Венгрии обозначилась весьма заманчивая перспектива, воспользовавшись прецедентом, приступить к осуществлению собственных ирредентистских планов.

Венгерский посланник в Москве И. Криштоффи был в свою очередь 29 июня принят заместителем наркома иностранных дел СССР В.Г. Деканозовым и также выразил удовлетворение успешно проведенной операцией. Напомнив своему собеседнику о том, что у Венгрии имеются свои территориальные претензии к Румынии, венгерский дипломат увидел различие в положении двух стран только в том, что Советский Союз уже разрешил стоящую перед ним задачу, а Венгрия пока еще нет³³. Таким образом, соображения реальной политики и осознание объективной общности интересов двух стран заставили хортистскую политическую элиту на время забыть о своем непримиримом отношении к большевизму. Наркоминдел СССР со своей стороны не охлаждал стремления хортистов к сближению, очевидно просчитывая возможности упрочения советских

³¹ Там же.

³² Там же. С. 39.

³³ Там же. С. 44-45. Криштоффи в беседе с Деканозовым также прозондировал почву, «как посмотрел бы Советский Союз, если бы такие претензии были предъявлены Венгрией Румынии». Зам. наркома предпочел уклониться от прямого ответа, спросив своего собеседника, а ставится ли этот вопрос Венгрией в настоящее время. Криштоффи ответил, что имеется в виду мирное разрешение вопроса на конференции, не уточнив, о какой конференции идет речь (Там же. С. 45).

позиций в этой стране в интересах некоторого, пускай довольно вялого противодействия нежелательной германской экспансии через Дунайский регион в направлении Балкан. Еще до событий, развернувшихся вокруг Бессарабии, нарком В.М. Молотов заявил итальянскому послу о том, что «советское правительство считает свои отношения с Венгрией нормальными: СССР не имеет никаких претензий по отношению к Венгрии»³⁴. 3 июля Молотов принял венгерского посланника Криштоффи. В ходе беседы он отметил, что с точки зрения советского правительства претензии Венгрии к Румынии имеют под собой основания; такой же позиции представители СССР будут придерживаться в случае созыва международной конференции, на которой будет стоять вопрос о территориальных требованиях Венгрии³⁵.

Позиция Москвы вызвала в Будапеште в официальных кругах очень позитивную реакцию. Через полгода, в декабре 1940 г., полпред Н. И. Шаронов в информационно-аналитическом письме, адресованном в НКВД СССР, констатировал: «заявление Народного Комиссара действовало в Венгрии чрезвычайно успокоительно, и после него (даже в свете прибалтийских событий – А.С.) до конца года слухи о возможности акции СССР против Венгрии совершенно не появлялись»³⁶. Непосредственная реакция в Венгрии на заявление Молотова была тем более благоприятной. Поскольку Советский Союз оказался единственной (независимо от принадлежности к тому или иному воюющему лагерю) большой державой, поддерживавшей венгерские претензии на Трансильванию, граф Чаки, выступая в середине июля в парламенте, не скупился на комплименты в адрес Москвы, при этом речь его встречалась одобрительными возгласами членов парламентской комиссии по иностранным делам³⁷. Любезности, расточаемые Советскому Союзу, носили довольно демонстративный характер, явились жестом, адресованным не только и не столько Бухаресту, который попросту хотели запугать «чудовищной» хортистско-советской коалицией на антирумынской платформе, сколько Берлину – от последнего ждали серьезных подвижек в трансильванском вопросе с учетом нежелательного для держав «оси» роста популярности СССР в Венгрии. В своих попытках разыграть против Румынии советскую карту венгерские лидеры иной раз не останавливались перед явным блефом, давая, в частности, понять румынским дипломатам, что на повестке дня

³⁴ Телеграмма В.М. Молотова Н.И. Шаронову от 5 июля 1940 г. (Там же. С. 46).

³⁵ Там же. Хотя Криштоффи на уже упоминавшейся встрече с Деканозовым 29 июня говорил о планах мирного разрешения вопроса на международной конференции, в кругах хортистской элиты, как отмечалось, существовали и другие мнения о путях разрешения проблемы. Что касается встречи Молотова с венгерским послом 3 июля, то тогда же советская сторона дала согласие на заключение советско-венгерского торгового соглашения (подписано 3 сентября 1940 г.).

³⁶ Там же. С. 117.

³⁷ Там же. С. 48 (Из дневника Н. Шаронова).

стоит якобы вопрос о заключении союза с СССР, способного обеспечить главенствующее положение Венгрии в Дунайском бассейне³⁸. Впрочем, заявленная Молотовым советская позиция хотя и вызвала удовлетворение в Будапеште, отнюдь не казалась бескорыстной. В действиях СССР виделись далеко идущие стратегические цели. Полпред Шаронов в начале августа фиксировал в своем рабочем дневнике звучавшие в политических и дипломатических кругах высказывания о том, что, наладив хорошие отношения с Венгрией, СССР сознательно и целенаправленно толкает ее против Румынии с тем, чтобы, воспользовавшись войной, не ограничиться Бессарабией и Северной Буковиной, заполучить от Румынии и некоторые другие территории³⁹. Причем такая тактика в отношении Венгрии рассматривалась как частный случай более широкой стратегии – подтолкнуть Германию и ее союзников против Англии с тем, чтобы после ослабления обеих воюющих сторон занять доминирующее положение в Европе, что уже совсем не отвечало интересам режима Хорти.

Блеф венгерской стороны проявлялся и в демонстрации мускул перед Румынией уже после того, как Советский Союз исполнил свою «освободительную миссию». Силовой способ разрешения трансильванской проблемы по-прежнему не исключался, прорабатывались планы перехода венгерскими войсками границы в случае серьезных волнений в Румынии, особенно на этнической основе. Заместитель министра иностранных дел Вёрнле говорил советскому полпреду 5 июля о том, что по полученным венгерским правительством сведениям, «румыны вооружают румынское население в смешанных районах, и если хоть один венгр будет там убит, мы немедленно начнем войну»⁴⁰. Все это отдавало не совсем адекватной оценкой собственных сил и едва ли могло быть воспринято всерьез. Куда ближе к истине был в беседе с Шароновым, состоявшейся как раз в день ожидания румынского ответа на советский ультиматум, 27 июня, зав. отделом печати МИД Уллейн-Ревницки, который на прямой вопрос советского дипломата, не думают ли венгерские лидеры начать войну с Румынией, ответил, что «Венгрия уже давно готова к войне, но ее начало зависит от разрешения Германии и Италии»⁴¹.

³⁸ Там же. С. 51. Блеф этот не был совсем бессмысленным, он достигал своих целей. По сообщению Шаронова, ссылавшегося на свою беседу с турецким посланником, среди иностранных дипломатов, работавших в Будапеште, воспринимались как вполне правдоподобные слухи о том, что венгры получили в Москве некоторые «заверения» о помощи в разрешении трансильванского вопроса в свою пользу (Там же. С.43).

³⁹ Там же. С. 58-59. И в последующие месяцы, вплоть до поздней весны 1941 г., среди венгерской политической элиты были устойчивыми ни на чем не основанные слухи о якобы имеющихся в Москве конкретных планах перехода Красной Армией реки Прут и оккупации румынской Молдовы вплоть до Карпат. Новое продвижение советских войск предполагалось опять-таки использовать (насколько это было возможно) в интересах дальнейшего расширения Венгрии (Там же. С. 156, 161, 163).

⁴⁰ Там же. С. 40.

⁴¹ Там же. С. 36.

В Берлине и Риме, однако, занимали более чем сдержанную позицию, не желая военного конфликта между своими младшими партнерами. В середине июля Телеки и Чаки были приняты в Мюнхене Гитлером и Риббентропом, очевидно, рекомендовавшими венгерским коллегам не торопиться с разрешением трансильванского вопроса и во всяком случае избрать путь мирных переговоров⁴². Упоминавшийся Вёрнле, которому, очевидно, не слишком импонировала зависимость Будапешта от Берлина в принятии ключевых решений, пытался в беседе с полпредом объяснить отсрочку с разрешением вопроса следующим образом: Венгрия не торопится начать войну в ближайшие две-три недели, так как не хочет мешать Германии и Италии покончить с Англией, но после этого венгры начнут действовать, при самом же благоприятном стечении обстоятельств они готовы действовать, оставив без внимания предупреждение держав «оси»⁴³. Судя по беседе германского посла в Будапеште с Шароновым 27 июня (в день, когда Румыния должна была дать ответ на советский ультиматум), немцы действительно не исключали, что Венгрия захочет выступить с аналогичным ультиматумом, однако не думали, что она решится начать войну, тем более без согласования с Берлином⁴⁴. Вопреки утверждениям венгерских официальных лиц о неизбежности столкновения с Румынией, среди зарубежных дипломатов в Будапеште, встречавшихся с Шароновым, все же доминировало мнение о том, что Венгрия не пойдет на военный конфликт со своим восточным соседом, значительно превосходящим ее по численности населения⁴⁵. Фактором, несколько остужавшим воинственный пыл хортистских политиков и генералов, были опасения вмешательства в конфликт на стороне Румынии третьих стран, и в частности дружественной ей Югославии. Не удивительно, что Криштоффи 3 июля по поручению своего правительства спросил Молотова, не сможет ли советское правительство повлиять на Югославию с тем, чтобы она сохранила спокойствие в случае, если Венгрия будет вынуждена вступить в конфликт с Румынией⁴⁶. Кроме того, хортисты

⁴² В дни поездки в Мюнхен о предпочтительности мирного пути речь шла в беседах Шаронова с прогермански настроенными депутатами и журналистами (Там же. С. 47). В те же дни посол зафиксировал в своем дневнике происходившие в дипломатических кругах разговоры о том, что Германия категорически рекомендовала Венгрии подождать с разрешением трансильванского вопроса (Там же. С. 43).

⁴³ Там же. С. 40.

⁴⁴ Там же. С. 36.

⁴⁵ См. беседу советского полпреда со словацким посланником от 10 июля: Там же. С. 43. В дипкорпусе также высказывались не вполне обоснованные предположения о том, что Румыния сама уступит Венгрии часть Трансильвании, на всю же Трансильванию венгры якобы и не рассчитывают (Там же. С. 33). Что касается последней части этого утверждения, то Вёрнле действительно не уставал заверять своих иностранных собеседников, что Будапешт не требует от Румынии всей Трансильвании (Там же. С. 40).

⁴⁶ Молотов воздержался от каких-либо обещаний на этот счет, сославшись на то, что отношения СССР с Югославией недостаточно установлены (См.: Там же. С. 45).

для пущей уверенности хотели заручиться поддержкой Болгарии, также имевшей территориальные претензии к соседней Румынии (в Южной Добрудже)⁴⁷.

Хотя аннексия Советским Союзом Бессарабии была осуществлена с ведома и согласия Германии, правящие круги «третьего рейха» не скрывали своего раздражения в связи с попытками Москвы через участие в разделе Румынии укрепить свои позиции на балканском направлении. Особенно недовольны были в Берлине оккупацией Северной Буковины, никогда в состав Российской империи не входившей, зато входившей в состав Австро-Венгерской монархии, ее австрийской половины. Полпред СССР в Румынии А. И. Лаврентьев в информационном письме Молотову от 30 июля привел заявление одного из германских официальных лиц о том, что «с тех пор, как Австрия стала немецкой и Дунай стал немецкой рекой, Германия не допустит, чтобы СССР сделался придунайским государством»⁴⁸. В Румынии проправительственные круги (сделавшие к этому времени однозначную ставку на Берлин), не теряя надежды на возвращение Бессарабии, рассчитывали на дальнейшее обострение советско-германских противоречий на Балканах и неизбежный в этом случае антисоветский поворот в политике Берлина. 30 июля один из влиятельнейших журналистов Румынии П. Шейкару писал в своей газете «Курентул»: «не надо забывать, что границы в настоящее время беспрерывно меняются: окончательное их установление будет делом того, кто диктует новое устройство Европы». В Будапеште действия СССР в Бессарабии и Северной Буковине также рассматривались в контексте скрытого советско-германского противостояния на Балканах, знали там и о недовольстве Германии советской оккупацией этих территорий, особенно Северной Буковины. Реакция в Берлине на происходящее могла лишь послужить дополнительным аргументом в пользу распространенного среди венгерской политической элиты мнения о непрочности советско-германского пакта, и в этой связи делались важные оговорки и касательно более отдаленных перспектив внешне совсем, казалось бы, безоблачных в июне-июле 1940 г. советско-венгерских отношений. Так, 1 июля, вскоре

⁴⁷ 5 июля Чаки посоветовал болгарскому посланнику «начинать», т.е. предъявить Румынии ультимативные требования в отношении Добруджи (Там же. С. 42). Вопрос о возвращении Болгарии Южной Добруджи, где преобладало болгарское население, был решен в сентябре 1940 г. путем переговоров. Уступчивость Румынии болгарским притязаниям (конечно же, гораздо менее значительным, нежели венгерские) заметно контрастировала с непримиримостью ее элиты в трансильванском вопросе. Н.Шаронов в донесении В.Деканозову от 17 августа писал о том раздражении, которое вызвала у венгерской политической элиты тактика Румынии: «удовлетворив Болгарию Южной Добруджей, оставить только одного противника – Венгрию, имея в этом случае в перспективе или только один фронт, или новую затяжку в разрешении конфликта до окончания войны на Западе» (Там же. С. 59-60).

⁴⁸ Там же. С. 54.

после ввода советских войск в Бессарабию, Чаки говорил югославскому посланнику Рашичу о том, что отношения СССР с Германией не так хороши, как обе стороны пытаются представить это другим; пока еще Германия вынуждена «терпеть» действия Советов на Балтике и в Румынии, но после окончания войны на Западе (т.е. победы «третьего рейха» над Англией) германо-советские, а вслед за ними и венгеро-советские отношения претерпят большие изменения, поскольку «за хорошего соседа нас надолго считать нельзя»⁴⁹. Обнадеживающее заявление Молотова при встрече с Криштоффи 3 июля могло лишь несколько откорректировать такую позицию, но не изменить ее сути.

Принимая, таким образом, в расчет предстоящее ухудшение отношений СССР и Германии и видя уже первые симптомы такого ухудшения, чреватого принципиальным изменением расклада сил на международной арене (что означало непредсказуемость дальнейшей ситуации в регионе), венгерская политическая элита должна была форсировать решение стоявших на повестке дня задач, максимально используя имеющиеся возможности, в частности благоприятную позицию СССР в трансильванском вопросе. «Неверие кабинета министров в продолжительность хороших советско-германских отношений» заставляет венгров, наряду с другими факторами, «спешить с разрешением конфликта», – докладывал Шаронов Деканозову 17 августа⁵⁰.

Германия, однако, в условиях неразрешенного конфликта с Великобританией желала спокойствия в своем восточноевропейском тылу и поэтому никак не могла допустить венгеро-румынской войны. Более того, она стремилась пристегнуть обе противоборствующие стороны к своему внешнеполитическому курсу, сделать и Венгрию, и Румынию своими младшими партнерами в деле реализации нового порядка в Европе. Под давлением Берлина венгерские и румынские представители сели за стол переговоров, проходивших 16-24 августа в румынском городе Турну-Северине. Каждая из сторон, прекрасно понимая, что война на востоке Центральной Европы совсем не нужна Берлину, имела свои основания надеяться на то, что германское вмешательство в урегулирование трансильванского спора не ущемит ее интересов.

Между тем, в силу несовместимости позиций переговоры были обречены на провал. В конце концов венгерско-румынский территориальный

⁴⁹ Там же. С. 37 (Из дневника Н.Шаронова). Все-таки, коль скоро инициатива в советско-германском соперничестве принадлежала Германии, венгерские политические наблюдатели были готовы до известной степени признать оборонительный характер некоторых действий СССР. Как говорил Шаронову югославский посланник Рашич, оккупация Советским Союзом Северной Буковины «трактруется как в венгерских, так и в дипломатических кругах, как приготовление СССР к защите против Германии» (Там же. С. 38).

⁵⁰ Там же. С. 60.

спор получил временное разрешение вследствие 2-го венского арбитража от 30 августа 1940 г. Решением арбитров (Германии и Италии) Венгрия получила, как известно, территорию Северной Трансильвании площадью 43 тыс. квадратных км.

Венский арбитраж был подан немецкой пропагандой как результат «мудрой» германской политики, направленной на то, чтобы воспрепятствовать распространению войны на новые территории, гарантировать среди прочего целостность Румынии в ее новых границах, т.е. не дать ей повторить судьбу Польши. *Второй венский арбитраж, несомненно, явился, реакцией Берлина на бессарабскую акцию Красной Армии, Германия теперь стремилась перехватить инициативу у СССР.* При этом венский арбитраж и особенно заявление о гарантиях целостности Румынии в ее урезанных границах стали очередной наглядной демонстрацией возросшей военно-политической мощи «третьего рейха», диктовавшего в это время свои правила игры в Дунайско-Карпатском регионе. Вызывающее нежелание Берлина считаться (вопреки букве договора от 23 августа) с мнением Москвы даже там, где дело касалось ближайших соседей СССР, стало поводом для демарша Молотова послу Ф. Шуленбургу 31 августа, но не изменило положения дел. Вожди «третьего рейха» после капитуляции Франции чувствовали себя настолько уверенно, что не побоялись лишний раз взять на себя миссию устроителей нового порядка на континенте. Не сомневаясь в том, что в любом случае смогут удержать своих сателлитов в повиновении, они решились выступить в роли арбитров в споре, заранее зная, что не сумеют удовлетворить ни одну из сторон.

Венским арбитражем Германия теснее привязала к себе и Венгрию, и Румынию, хотя не удовлетворила первую из них, и сильно разочаровала другую. Венгрия связывала отныне с «третьим рейхом» надежды на дальнейший пересмотр Трианонского договора, а Румыния – надежды если не на возвращение Северной Трансильвании, то во всяком случае на компенсацию этой утраты на востоке. Сколь ни велика была обида на Германию, в Европе не было в это время другой силы, на которую в Бухаресте могли рассчитывать, думая о пересмотре решений арбитража. При всем при этом, и после арбитража в Будапеште продолжали воспринимать СССР как некоторый противовес германскому диктату, нормальные отношения Венгрии и СССР сохранялись вплоть до антиюгославской кампании вермахта (апрель 1941 г.).

Зависимость Венгрии и Румынии от Германии, таким образом, усилилась, каждая из противоборствующих сторон была плотнее пристегнута к внешнеполитическому курсу Берлина, что способствовало втягиванию стран-антагонистов в войну против СССР. Гитлер и его окружение, зная о стремлении румынской политической элиты к возврату Бессарабии,

старались придать любым ревизионистским настроениям строго определенный вектор, соответствующий военным целям «третьего рейха» – не в западном, а в восточном направлении.

После венского арбитража Германия продолжала играть в своих интересах на венгерско-румынских противоречиях, имея для этого немалые возможности. Как явствует из следственного дела маршала И. Антонеску (источника, несомненно, требующего к себе критического отношения), в ноябре 1940 г. фюрер в беседе с ним заявил, а в мае 1941 г. подтвердил, что «венским арбитражем еще не сказано последнее слово и этим самым дал понять, что Румыния может рассчитывать на пересмотр решения, принятого в свое время в Вене, о Трансильвании»⁵¹. В данном случае Гитлер явно блефовал. Ведь Венгрия, как и Румыния, была союзницей нацистской Германии, участие ее войск в восточной кампании «третьего рейха» не могло не быть оплачено приобретением новых территорий, не в последнюю очередь за счет соседней Румынии (румынские лидеры это хорошо понимали; показательно, что беседуя с Гитлером и Риббентропом, они с нескрываемым беспокойством интересовались планами подключения Венгрии к решению военных задач вермахта). Губительное решение о вступлении в войну с СССР было принято в Бухаресте с учетом того, что Венгрия тоже вступит в войну на восточном фронте и может оказаться в выигрышном положении, потребовав от Берлина в качестве вознаграждения новых румынских территорий – возможности Германии шантажировать своих сателлитов были в 1941 г. поистине безграничными. Если верить тем же протоколам допросов, Гитлер подчеркнул в мае 1941 г. в беседе с И. Антонеску, что Румыния не может уклониться от войны с СССР, «так как для возвращения Бессарабии и Северной Буковины она не имеет иного пути, как только воевать на стороне Германии». При этом Румынии было обещано право «оккупировать и администрировать и другие советские территории вплоть до Днестра». Право в значительной мере реализованное в 1941-1943 гг.

Низведение Венгрии (как несколько ранее и Румынии) до положения полного сателлита «третьего рейха» означало, что в случае войны Германии с СССР решать вопрос о конкретной функции хортистского режима в реализации планов вермахта на восточном фронте должны были не в Будапеште, а в Берлине. И сколь бы ни были внешне безоблачными хортистско-советские отношения, базировавшиеся в 1940 г. на платформе антирумынской солидарности, ситуация могла кардинальным образом измениться в течение считанных дней. Надеясь воспрепятствовать непосредственному участию Венгрии в войне против СССР, В. Молотов

⁵¹ См.: *Протоколы допросов бывших руководителей Румынии маршала Иона Антонеску и Михая Антонеску* (Из Центрального архива ФСБ России) / Предисловие А. С. Стыкали-на // Великая Отечественная война. 1941 год. М., 2011. С. 661-692.

на второй день после нападения Германии попытался разыграть в диалоге с Будапештом трансильванскую карту. Вызвав посланника Криштоффи, он заявил ему 23 июня 1941 г.: если Венгрия не вступит в войну против СССР, тогда по окончании войны Советский Союз будет поддерживать венгерские требования в отношении Трансильвании⁵². Этот довольно спонтанно возникший дипломатический ход оказался, однако, безрезультатным – Венгрия сделала выбор в пользу Германии. На следующий день после известной провокации с бомбардировкой г. Кашша (Кошице) 26 июня якобы советской авиацией венгерское правительство под давлением Гитлера объявляет войну СССР. Вступив в войну с СССР на стороне «третьего рейха», хортисты рассчитывали в качестве вознаграждения получить содействие в восстановлении «исторической Венгрии» в ее прежних границах. Эти планы, однако, не были реализованы. Сделанный внешнеполитический выбор в пользу Германии обрек и режим Хорти, и режим Антонеску на поражение в войне, хотя Румыния, порвав с Германией 23 августа 1944 г., еще успела принять посильное участие в военных действиях на стороне антигитлеровской коалиции.

Вышеприведенный материал позволяет прийти к следующим выводам. С началом второй мировой войны, когда открылись перспективы радикального пересмотра границ в Средней Европе, венгерская политическая элита все более четко осознавала общность устремлений СССР и Венгрии, направленных на расчленение румынского государства. Соображения реальной политики заставили хортистов на время забыть о своем непримиримом отношении к большевизму.

Советская акция по аннексии Бессарабии в июне 1940 г. создала прецедент, воспользовавшись которым, хортисты могли приступить к реализации своих собственных ирредентистских планов в отношении Румынии. Венгерский генштаб даже разработал конкретный план ввода войск в Румынию в расчете на то, что она отклонит советский ультиматум и у Венгрии появится повод вступить в войну с Румынией сразу же после начала боевых действий в Бессарабии. Переход Красной Армии через Днестр проходил на фоне безоблачных советско-венгерских отношений, официальный Будапешт в те недели всё более последовательно демонстрировал свое стремление к сближению с СССР. Причем стремление хортистов заручиться поддержкой Москвы было тем интенсивнее, поскольку в других европейских столицах (независимо от принадлежности их к тому или иному воюющему лагерю) планы Будапешта по восстановлению Великой Венгрии в ее дотрианонских границах находили мало понимания. Советская сторона в свою очередь не пресекала попыток к сближению, будучи заинтересованной в укреплении своего влияния в Венгрии в противовес усиливающемуся германскому

⁵² Fülöp Mihály, *A királyi Romania és Erdély, 1944-1947* // *História*. Bp., 1994. № 2. 29.old.

влиянию в Дунайско-Карпатском регионе. В начале июля Советский Союз в ходе двусторонних контактов поддержал венгерские претензии на Трансильванию, что создало для реализации планов официального Будапешта особенно благоприятную ситуацию.

Рост популярности СССР в Венгрии явился вызовом для Германии, требовал от нее подвижек. Берлину предстояло перехватить инициативу у Москвы, сделать ответный шаг, каковым явился второй венский арбитраж 30 августа 1940 г., установивший в интересах нацистской Германии новый расклад сил в Дунайско-Карпатском бассейне, позволивший ей временно укрепить свои позиции в Центрально-Восточной Европе.

Rezumat

From the beginning of the Second World War, the Hungarian political elite was getting more clearly aware of the community in aspirations of the USSR and Hungary, aimed at the dismemberment of the Romanian state. Soviet campaign for annexation of Bessarabia in June 1940 set a precedent, by using which Horthists could begin to implement their own irredentist plans towards Romania. In early July, the Soviet Union in the course of bilateral contacts supported the Hungarian claims on Transylvania. The rise in popularity of the USSR in Hungary was a challenge for Germany. Berlin has made a response move, setting by the Second Vienna Award on August 30, 1940, the balance of powers in the Danube-Carpathian Basin in the interests of Nazi Germany

Pavel Moraru*

PARTICIPAREA JANDARMERIEI ROMÂNE LA CAMPANIA DE ELIBERARE A BASARABIEI ȘI NORDULUI BUCOVINEI (1941)

1. Organizarea Jandarmeriei române în preajma campaniei militare împotriva U.R.S.S.

Pregătirea campaniei militare a Armatei române pentru eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei a presupus reorganizarea Armatei, stabilirea misiunilor pentru forțele de ordine publică, sporirea numărului organelor informative specializate în culegerea informațiilor militare, formarea și instruirea aparatului administrativ pentru teritoriile eliberare etc. Un rol important în această campanie urma să-l aibă Jandarmeria română.¹

La 12 septembrie 1940, a fost repusă în vigoare *Legea pentru organizarea jandarmeriei rurale* din 23 martie 1929, precum și *Legea pentru Statutul jandarmilor și personalului civil al Jandarmeriei* din 29 iunie 1929. Erau declarate ca fiind abrogate, toate normele juridice, contrare prevederilor celor două legi.² Astfel, Jandarmeria era alcătuită din formațiuni teritoriale, mobile, de oraș, speciale, școli, formațiuni de instrucție și servicii. Toate structurile teritoriale mobile de

* **Pavel Moraru**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ **Jandarmeria română** a fost înființată la 3 aprilie 1850 (în baza *Legiurii pentru reformarea Corpului slujitorilor în Corp de jandarmi*, semnată de domnitorul Grigore Alexandru Ghica), ca „un aparat cu organizare militară de apărare și menținere a ordinii interne”. Pentru fiecare ținut (județ) era prevăzută câte o unitate de jandarmi, cu serviciu zilnic ordinar. În misiunile jandarmilor intrau: patrularea străzilor, evidența străinilor și a vagabonzilor, anchetarea crimelor, menținerea liniștii și ordinii publice (dispersarea grupurilor de protestatari – „orice adunare zgomotoasă”), supravegherea circulației, arestarea dezertorilor etc. În urma ultimatumului sovietic din 28 iunie 1940, din nordul Bucovinei și din Basarabia s-au evacuat și unitățile de jandarmi: Legiunea de Jandarmi Cernăuți și-a stabilit reședința la Rădăuți (apoi, la Târgu Ocna), Legiunea de Jandarmi Hotin – la Dorohoi (apoi, la Târgu Ocna), Legiunea de jandarmi Storojineț – la Gura Humorului, Legiunea de jandarmi Bălți – la Botoșani, Legiunea de Jandarmi Soroca – la Iași, Legiunea de Jandarmi Orhei – la Vaslui, Legiunea de Jandarmi Lăpușna – la Huși, Legiunea de Jandarmi Tighina – la Bârlad, Legiunea de Jandarmi Cetatea Albă – la Galați, Legiunea de Jandarmi Ismail – la Brăila, Legiunea de Jandarmi Cahul – la Tecuci, Centrul 3 jandarmi și Batalionul 3 jandarmi – la Focșani, Regimentul 6 Jandarmi – la Găești, Batalionul 4 și Regimentul 10 Jandarmi – la Vatra Dornei. După preluarea puterii de către generalul Ion Antonescu (6 septembrie 1940), la 12 septembrie a fost repusă în vigoare *Legea de organizare a Jandarmeriei, Statutul Jandarmeriei și Legea pentru organizarea poliției generale și Siguranței Statului*, toate din anul 1929. Au fost reînființate: Inspectoratul General al Jandarmeriei, inspectoratele și legiunile de jandarmi. În zilele de 21-23 ianuarie 1941, Jandarmeria a avut un rol important la înăbușirea rebeliunii legionare (Andreescu A., Munteanu N., Burcin O., Andronie V., *Istoria Jandarmeriei Române. Manual*. Editura Ministerului de Interne, București, 2000, pp. 5, 10-12, 70, 72-76).

² Arhivele Naționale Istorice Centrale, București, (în continuare – A.N.I.C., Buc.), Fond Inspectoratul General al Jandarmeriei (în continuare – I.G.J.), inv. 1474, dosar 87/ 1940, fila 5-5 verso.

oraș, speciale, școlile, formațiunile de instrucție și serviciile formau *Inspectoratul General al Jandarmeriei*, în frunte cu un inspector general, în gradul de general, secondat de un inspector general ajutor. Aparatul central era alcătuit din: Direcția Siguranței și Ordinii Publice; Direcția Personalului; Serviciul Jandarmeriei; Serviciul de Stat Major; Serviciul medical uman, veterinar și farmaceutic; Subinspectoratul General al Școlilor și Instrucției.

Posturile, secțiile, sectoarele, legiunile, inspectoratele și subinspectoratele generale, reprezentau organele teritoriale ale Jandarmeriei. În localități erau posturi, secții și sectoare, iar în județe, câte o legiune de jandarmi. Mai multe legiuni alcătuiau un inspectorat de jandarmi, iar două sau trei inspectorate formau un subinspectorat general de jandarmi. Acolo unde nevoile asigurării ordinii publice o cereau, se organizau și formațiuni mobile de jandarmi. Spre exemplu, în București era Regimentul de Jandarmi Pedestri, aflat în subordinea Prefecturii Poliției Capitalei. După necesitate, erau înființate și formațiuni speciale de jandarmi.

Școlile de jandarmi formau un subinspectorat general, numit Subinspectoratul General al Școlilor și Instrucției. În subordinea acestuia funcționau următoarele școli: Școala de ofițeri jandarmi, Școala de aplicație pentru gradul de căpitan al ofițerilor de jandarmi, Școala de subofițeri jandarmi, Școala de jandarmi ofițeri de poliție, Școala de jandarmi șefi de secție; școli și cursuri pentru pregătirea de specialitate a subofițerilor jandarmi.³

De la repunerea în vigoare a *Legii pentru organizarea jandarmeriei rurale* (1929) și până la 1 noiembrie 1940, comandanții legiunilor de jandarmi trebuiau să pregătească noua organizare pe posturi de jandarmi; secțiile de jandarmi trebuiau să corespundă, pe cât era posibil, limitelor preturilor. Patrularea teritoriului urma să fie executată pe itinerarii: întinderea zonei se limita la „putința de vedere și auz a patrulei și la nevoia de deplasare la dreapta sau la stânga, când nevoia va cere”.⁴

La 19 septembrie 1940, în baza Înaltului Decret Regal nr. 3.185, la conducerea Inspectoratului General al Jandarmeriei (I.G.J.) a fost numit generalul de divizie Constantin Z. (Piky) Vasiliu. În aceeași zi, el a semnat „Ordinul de zi de Comandament nr. 43” în care le aducea la cunoștință subalternilor săi că, „mi s-a încredințat Comanda Jandarmeriei, [...] în zilele cele mai grele din existența ei” și le cerea să asigure „astăzi mai mult decât oricând în trecut, ordine și liniște desăvârșită pentru ca Guvernul să poată vindeca, rănilor deschise și sângerânde ale Țării”, suferite în urma pierderilor teritoriale din vara anului 1940 (Basarabia și nordul Bucovinei, nordul-vestul Transilvaniei și Cadrilaterul). Generalul C. Vasiliu mai sublinia că, în Jandarmerie se impunea „o regăsire a ideilor de disciplină, legalitate și dreptate, singurele suporturi morale în care ea poate trăi”. Pentru asta, el și-a declarat disponibilitatea de a pune „în slujba Instituției pe care

³ Andreescu A., Munteanu N., Burcin O., Andronie V., *Istoria Jandarmeriei Române*, pp. 81-82.

⁴ A.N.I.C., Buc., Fond I.G.J., inv. 1474, dosar 87/ 1940, fila 5-5 verso.

am servit-o 35 de ani de-a rândul, tot devotamentul, toată puterea de muncă și toată priceperea mea; și sunt convins că voi avea lângă mine pe toți cei însuflețiți de imperativul ceasului de față”. În încheiere, generalul sublinia că, „Însuflețit de ideea legalității, dreptății și cinstei, pornesc deci la muncă în credința că Dumnezeu ne va ajuta”.⁵ Ajutorul lui la conducerea I.G.J. era generalul de brigadă Ioan Topor.⁶

La 30 noiembrie 1940, Marele Stat Major al Armatei române le aducea la cunoștință unor structuri ale Comandamentului Forțelor de Apărare Internă a Teritoriului că, paza internă a teritoriului României era asigurată de Armata I-a în Transilvania și județele Mehedinți și Gorj; de Armata a III-a în Oltenia, Muntenia (cu excepția județelor Buzău, Râmnicu Sărat și Brăila) și o parte din județele Dâmbovița și Prahova (unde se afla Brigada 2 Mixtă Gardă); de Armata a IV-a în Moldova și județele Buzău, Râmnicu Sărat și Brăila; de Corpul 2 Armată în Dobrogea.⁷ În Valea Prahovei, unde se aflau cele mai importante rezerve de petrol și rafinării, a fost înființat un *Comandament Militar al Regiunii Petrolifere Prahova*, comandat de generalul Vintilă Davidescu (până la înființarea Comandamentului, paza teritoriului era asigurată de Brigada 2 Mixtă Gardă⁸). Comandamentul cuprindea suprafața județelor Prahova și Dâmbovița, cu o atenție sporită asupra localităților Ploiești, Brazi, Băicoi, Boldești, Ceptura, Câmpina, Moreni, Gura Ocniței și Târgoviște. Comandamentul avea în subordine autoritățile administrative și polițienești din zona respectivă, în ceea ce privește măsurile de ordin militar și colaborarea la asigurarea securității terestre și aeriene.⁹

Despre activitatea de culegere a informațiilor de către organele Jandarmeriei, aflăm dintr-o adresă a I.G.J. trimisă Secției a II-a Informații a Marelui Stat Major în data de 17 martie 1941. În primul rând, I.G.J. și-a exprimat acordul față de propunerea Marelui Stat Major de a trece întreaga acțiune informativă sub o directivă unică. În al doilea rând, I.G.J. era pentru repartizarea și delimitarea misiunilor informative între structurile abilitate cu asemenea activități. În al treilea rând, I.G.J. amintea că, misiunile informative ale Jandarmeriei erau executate prin organele de poliție generală, care dispuneau de agenți acoperiți bugetari, recrutați din rândul subofițerilor și organizat în echipe sau grupe, aparținând I.G.J., inspectoratelor și legiunilor de jandarmi; exista și un număr de agenți rezidenți, recrutați din rândul populației civile și al membrilor organizațiilor aflate sub supraveghere. Instrucția agenților acoperiți bugetari se făcea de către organele Jandarmeriei, în cadrul unor școli speciale, care nu funcționau permanent, ci numai în funcție de necesități. Având în vedere cel din urmă aspect, I.G.J. considera necesară organizarea unor școli permanente pentru pregătirea agenților – la început, să fie o instrucție cu caracter general, după care fiecare agent

⁵ *Ibidem*, fila 4.

⁶ Andreescu A., Munteanu N., Burcin O., Andronie V., *Istoria Jandarmeriei Române*, p. 72.

⁷ *Ibidem*, Fond Ministerul de Război (în continuare – M.R.), dosar 153, fila 3.

⁸ *Ibidem*, fila 31.

⁹ *Ibidem*, fila 20.

să urmeze o instrucție specială. În asemenea școli trebuiau să fie instruiți doar agenții bugetari (recrutați dintre subofițeri). I.G.J. susținea ideea instruirii lor într-o școală centrală unică, după care să fie specializați pe probleme, în școli speciale, înființate de fiecare instituție specializată. În cazul în care era aprobată înființarea de școli specializate permanente, Jandarmeria dispunea de personalul necesar pentru instruirea agenților. La momentul trimerii acestei adrese, Jandarmeria dispunea de 150 de jandarmi subofițeri, pregătiți pentru activitatea de agenți acoperiți, fiindu-i necesari încă 70 de agenți pentru acoperirea tuturor nevoilor informative. Se estima că, pentru completarea efectivelor de agenți bugetari, în școlile speciale urmau să fie pregătiți anual 40 de agenți.

Agenții recrutați dintre civili, pentru misiuni limitate ca timp, spațiu geografic și problemă, urmau să fie instruiți individual, direct de către structura de jandarmerie interesată (prin instrucțiuni, convorbiri asupra misiunii și a mijloacelor de activitate). Jandarmii aveau pregătirea cuvenită, având în vedere că, ofițerii treceau cu toții printr-un curs de informații polițienești, de 45 de zile, iar toți subofițerii, la școlile jandarmeriei, treceau o instrucție specială de informații.¹⁰

Teritoriul României a fost împărțit în *zona armatelor de operațiuni* (cu o adâncime de 50-60 km. de la limita dinaintea apărării), *zona comandamentelor Etapelor* (a cărei limită în adâncime se afla pe crestele Carpaților Răsăriteni, trecea prin Mizil, până jos la Dunăre), *zona de operații a Capitalei* din subordinea Comandamentului Militar al Capitalei (înființat în 1939) și *zona interioară* (alcătuit din Inspectoratele de Jandarmi Alba, Craiova, Timișoara, parte din Inspectoratul de Jandarmi București, trecute în sectorul de responsabilitate al Armatei a IV-a române; Inspectoratele de Jandarmi Suceava, Iași, Galați și Constanța au fost trecute în subordinile Armatei a III-a și a IV-a de operațiuni).¹¹

La 10 iunie 1941, I.G.J. a primit ordin să-și concentreze toate efectivele disponibile în zona armatelor de operațiuni, să organizeze servicii pretorale de brigadă, divizie, corp de armată și armată.¹²

Serviciile pretorale,¹³ organizate pe lângă fiecare mare unitate, aveau în atribuțiile lor: 1. măsuri de poliție permanentă, legate de teritoriu și populație, exercitate prin organele locale (jandarmerie teritorială, poliții, organe de siguranță, autorități administrative) și, în anumite cazuri, prin jandarmeria operativă; 2.

¹⁰ *Ibidem*, Fond I.G.J., inv. 1474, dosar 74/ 1940, filele 106-108.

¹¹ Andreescu A., Munteanu N., Burcin O., Andronie V., *Istoria Jandarmeriei Române*, p. 78.

¹² *Ibidem*, p. 79. Potrivit *Legeii pentru organizarea Jandarmeriei rurale* din 23 martie 1929, urmau să fie înființate unități de jandarmi pentru Armată – cel puțin câte un batalion de jandarmi pe lângă fiecare corp de armată și corpul vânătorilor de munte, necesare la mobilizare armatei de operațiuni (art. 64). Asemenea unități însă nu au fost înființate, Jandarmeria rurală fiind cea care trebuia să organizeze serviciile pretorale și unitățile de poliție necesare armatei la mobilizare.

¹³ Despre organizarea serviciilor pretorale, vezi detaliat: Moraru P., *Organizarea Serviciilor Pretorale ale Armatei române pe Frontul din Răsărit (1941-1944)*, în „Cohorta. Revistă de Istorie Militară”. Ministerul Apărării al Republicii Moldova, Centrul de Cultură și Istorie Militară. Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, nr. 1, 2014, pp. 94-107.

măsuri de poliție legate de trupe și formațiuni de servicii, prin jandarmeria operativă (companii de poliție) și, în anumite situații, prin jandarmeria teritorială.

Pretoratele erau alcătuite dintr-un pretor, în grad de ofițer, un ajutor, un grefier subofițer, doi cercetași subofițeri sau sergenți, 2-3 dactilografi (soldați), un conducător auto, un motociclist și două ordonanțe ale ofițerilor.

În sarcina pretorului intra: stabilirea zonelor de poliție și de competență; controlul circulației; organizarea controlului în gări și în trenuri; organizarea pazei comunicațiilor din zonă; organizarea poliției în localități, prin patrulă și posturi fixe; emiterea de ordonanțe ce trebuiau aplicate pe teritoriul unității respective, în interesul siguranței acesteia, și asigurarea ordinii publice; executarea poliției militare (poliția cantonamentelor, reținerea militarilor fără justificare legală, supravegherea și controlul persoanelor civile neautorizate să însoțească armata); supravegherea și controlul persoanelor civile autorizate a urma armata; protejarea subzistențelor și materialelor.¹⁴

Toate serviciile pretorale erau subordonate „Marelui Pretor”, care coordona întreaga lor activitate. Pe Frontul de Est, această funcție a fost deținută de generalul de brigadă Ioan Topor,¹⁵ locțiitorul lui Constantin Z. Vasiliu, inspector general al Jandarmeriei. Cu alte cuvinte, Jandarmeria a fost împărțită în două – teritorială (neoperativă, din zona interioară), de sub conducerea lui Constantin Z. Vasiliu și de campanie (operativă, din zona de operații) subordonată M.C.G. și comandată de marele pretor Ioan Topor.¹⁶ Comanda Jandarmeriei de campanie a fost extrem de solicitantă, generalul Ioan Topor aflându-se în permanență în teritoriu: de la 15 iunie 1941 și până la 26 iulie 1941, el a parcurs cu mașina pe Frontul de Est (pentru inspecții și alte activități de serviciu) 13.643 km.¹⁷

Atribuțiile pretorilor de la marile unități erau prevăzute de *Regulamentul Jandarmeriei în Campanie*, precum și de legile și regulamentele emise în timpul Campaniei din Răsărit. Pentru exercitarea atribuțiilor sale, pretorul dispunea în teritoriu de companii de poliție și echipe (grupe) ale poliției speciale de campanie (E.P.S.C.).¹⁸ Companiile de poliție erau întrebuințate în misiuni de ordine

¹⁴ Andreescu A., Munteanu N., Burcin O., Andronie V., *Istoria Jandarmeriei Române*, p. 79-80.

¹⁵ Serviciul Marelui Pretor era alcătuit din: generalul Ioan R. Topor, mare pretor, colonelul Achil Hagichirea, ajutor al marelui pretor, comandant al Garnizoanei Odobești și al Detașamentului de Apărare contra Parașutiștilor, locotenentul Dumitru V. Marin, șef al Biroului Adjutanturii, Comandament și Personal, plutonierul Gheorghe Rădulescu, dactilograf, plutonierul Pintilie Bahnaru, registratură (Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău, (în continuare – A.N.R.M.), Fond 1607, inv. 1, dosar 3, fila 48).

¹⁶ Șalar E., *Revenirea Jandarmeriei în Nordul Bucovinei în anul 1941 (I)*, în „Gândirea Militară Românească”. Revistă de teorie și știință militară editată de Statul Major General al armatei Române, nr. 1, ianuarie-februarie 2012, pp. 161-162.

¹⁷ A.N.R.M., Fond 1607, inv. 1, dosar 3, fila 584.

¹⁸ Misiunile E.P.S.C. erau: urmărirea și împiedicarea cazurilor de înaltă trădare, spionaj și sabotaj; urmărirea și descoperirea ostașilor sau agenților lăsați pe loc de inamic, cu anume misiuni; descoperirea liniilor inamice telegrafice, telefonice, secrete, a aparatelor de radiotelegrafie, a porumbelilor călători etc.; participarea la interogarea prizonierilor pentru aflarea locului situației sediilor comandamentelor, administrațiilor etc., în vederea cercetării lor imediat după ocuparea

în zona mării unități respective, iar echipele poliției speciale de campanie – în misiuni speciale privind contra-spionajul, contra-sabotajul, contra-terorismul și contra-propaganda. Fiecare comandant de divizie, corp de armată, armată sau Marele Cartier General (M.C.G.), dispunea de câte o echipă a poliției speciale de campanie.

În conformitate cu ordinul din 10 iunie 1941, au fost constituite companii de poliție, alcătuite din jandarmi, care trebuiau să acționeze în cadrul serviciilor pretorale, atașate marilor unități de operațiuni.

Pentru Campania din Răsărit I.G.J. a organizat și mobilizat următoarele unități și subunități (aflate în zona de operațiuni):

Inspectoratul de Jandarmi Galați, cu întregul efectiv al legiunilor de jandarmi, iar pentru partea operativă au fost înființate servicii pretorale pe lângă Diviziile 5, 6 și 12 Infanterie, Brigada 2 Fortificații și Corpul 3 Armată;

Inspectoratul de Jandarmi Iași, cu întregul efectiv al legiunilor de jandarmi; a organizat un baraj de poliție și a concentrat câte un pluton de poliție la reșed-

localității respective; ridicarea documentelor găsite la sediile comandamentelor, administrațiilor etc. și predarea lor spre cercetare birourilor 2 informații a unităților; capturarea, la ocuparea localităților, a materialelor poștale și a corespondenței aflate la oficii, gări și în cutiile poștale; supravegherea poștei civile, precum și a corespondenței telefonice și telegrafice; supravegherea populației civile și a traficului de persoane; monitorizarea transporturilor etc. Misiunile contrainformative din zona respectivă erau fixate de statul major al mării unități din sector și erau comunicate serviciilor pretorale prin biroul 2, sub formă de misiuni. Pretorul dispunea executarea, fixând modul de lucru. Șeful E.P.S.C. stabilea personalul necesar și organiza în detaliu executarea. Comandantul mării unități și șeful statului major erau ținuti la curent de către pretor (prin biroul 2), cu executarea misiunii respective și cu întreaga stare contrainformativă din zona unității. Pretorul era cel care urmărea îndeaproape lucrul E.P.S.C., îi dădea îndrumările necesare, veghea asupra prevenirii comiterii eventualelor abuzuri ori abateri și a îndeplinirii misiunii în cele mai bune condiții. Șeful E.P.S.C. era primul responsabil pentru executarea misiunii primite de către echipă. Urmărea îndeaproape activitatea personalului din subordine și trebuia să le solicite șefilor săi, toate informațiile și mijloacele necesare pentru îndeplinirea misiunii. În anul 1942, Biroul Contrainformații al Secției a II-a din Marele Stat Major al Armatei române a emis *Instrucțiuni pentru organizarea, funcționarea și întrebuințarea unităților Poliției Speciale de Campanie*. Potrivit lor, unitățile P.S.C. erau echipe mici, cu o instrucție specială, menite să contribuie, în zona de operațiuni, la activitatea contrainformativă și în special, la cea privind contraspiionajul, contrasabotajul, contraterorismul și propaganda defetistă. Componenții echipelor aveau toate drepturile și îndatoririle militarilor activi; purtau uniformă militară a jandarmeriei, aveau o legitimație specială și o insignă de metal numerotată. În funcție de necesitățile de serviciu, puteau îmbrăca și haine civile. Ofițerii de poliție judiciară din E.P.S.C. aveau dreptul să procedeze la: arestări, cercetări, sechestrări, cercetarea persoanelor suspecte. Aveau dreptul să treacă prin zonele oprite, să intre în clădirile militare, să le solicite comandanților de mari unități interzicerea consumului în unitățile armate a băuturilor alcoolice suspecte, până la încheierea cercetărilor. În privința sechestrării de bunuri, trebuia să se țină cont de convențiile încheiate cu trupele germane, iar în zonele mixte (româno-germane) de acțiune, pentru toate operațiunile menționate mai sus, trebuiau înștiințate organele locale de poliție germane (eventual, să fie stabilite înțelegeri de activitate comună). Competența E.P.S.C. nu era strict limitată de liniile zonelor de acțiune ale marilor unități. În zona altei mari unități trebuia să se lucreze în comun acord cu echipa din acel sector. Pe larg, despre E.P.S.C., vezi: Moraru P., *Informații militare pe frontul de est*. Editura Militară, București, 2005, pp. 128-135 sau *idem*, *Serviciile secrete și Basarabia (1918-1991)*. Dicționar. Editura Militară, București, 2008, pp. 212-216.

înțele Legiunilor de Jandarmi din Iași și Fălciu; a atașat servicii pretorale la Diviziile 7, 14, 15 și 36 Infanterie, Brigăzile 4 Mixtă Munte și 5 Cavalerie, Corpul 4 Armată și Armata a IV-a română;

Inspectoratul de Jandarmi Suceava a concentrat legiunile din subordine și a organizat serviciul pretoral (cu Compania 8 Poliție) pentru Divizia 8 Infanterie; *Inspectoratul de Jandarmi București* a înființat servicii pretorale pentru Brigăzile 1 Mixtă Munte și 8 Cavalerie, Divizia 13 Infanterie pentru Corpurile 5 și 11 Armată, Armata a IV-a română și M.C.G.;

Centrul de Instrucție nr. 1 jandarmi a completat efectivele Batalioanelor 8 și 11 Jandarmi; *Centrul de Instrucție nr. 2 jandarmi* a completat întregul efectiv al Batalioanelor 9 și 12 Jandarmi; *Centrul de Instrucție nr. 3 jandarmi* a completat întregul efectiv al Batalioanelor 6 și 7 Jandarmi; *Centrul de Instrucție nr. 4 jandarmi* a completat efectivele Batalioanelor 2, 4 și 5 Jandarmi; *Legiunea mobilă nr. 5 jandarmi* a organizat servicii pretorale pentru Corpul 2 Armată și Divizia 9 Infanterie;

Regimentul de jandarmi pedestri a pus la dispoziția M.C.G., Batalionul 1 Operații și Compania 23 Poliție pentru Brigada 2 Mixtă Gardă.

În total, au fost constituite 31 de companii de poliție destinate frontului, organizate pe 6 plutoane, fiecare companie având efective între 250-300 de jandarmi. Lor li se adăugau 8 plutoane de poliție, precum și un număr de 12 batalioane de jandarmi (cu un efectiv de peste 7.200 de jandarmi).¹⁹ Pentru zona interioară au mai fost înființate 22 de companii de poliție, cu misiuni de luptă împotriva desantului aerian inamic și a elementelor diversioniste din interiorul țării.²⁰

La 22 iunie 1941, zi în care au fost declanșate acțiunile militare pentru eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, în zona armatelor de operațiuni se găseau 23 legiuni de jandarmi, o legiune mobilă, 195 secții de jandarmi și 1.044 posturi de jandarmi, cu un efectiv total de 10.000 de jandarmi.²¹

Pe timpul realizării dispozitivului operativ al armatei, jandarmeriei teritoriale i-a revenit misiunea să asigure, din punct de vedere polițienesc, afluirea unităților, organizând baraje de poliție, posturi fixe și mobile. Totodată, având un sistem de legături bine organizat, majoritatea sediilor legiunilor, secțiilor și posturilor de jandarmi din Moldova au fost transformate în puncte de comandă pentru marile unități, unități și subunități din armata operativă.²² Pe parcurs, nevoile operative au impus luarea măsurilor necesare sporirii numărului de batalioane, companii și plutoane de jandarmi. Astfel, după 3 iulie 1941, numărul legiunilor subordonate armatelor de operațiuni s-a mărit cu încă 9 legiuni, 50 de secții și 313 posturi de jandarmi.²³

¹⁹ Andreescu A., Munteanu N., Burcin O., Andronie V., *Istoria Jandarmeriei Române*, p. 81.

²⁰ *Ibidem*, p. 79-80.

²¹ *Ibidem*, p. 81.

²² *Ibidem*, p. 79-80.

²³ *Ibidem*, p. 81.

2. Măsurile de siguranță la Vest de Prut, în spatele trupelor române.

În teritoriu, de-a lungul Prutului, organizarea campaniei militare împotriva U.R.S.S. a prevăzut, printre altele, luarea măsurilor de securizare a spatelui trupelor române. Pericolele pe care le-au identificat organele specializate, veneau din partea agenților sovietici, a comuniștilor și unor etnici minoritari, a celor ce răspândeau zvonuri defetiste etc.

Întreaga activitate a structurilor jandarmeriei de pe front era coordonată de la Odobești, Garnizoana Tecuci, de către Serviciul Marelui Pretor. Acolo se afla și M.C.G. al Armatei române (cu serviciul pretoral condus de colonelul Nicolae Robănescu²⁴).²⁵ Marele pretor dispunea în acest sector de Compania 50 Poliție, în frunte cu locotenentul Constantin Ciocan.²⁶

Pentru o legătură permanentă cu Serviciul Pretoral al M.C.G., marele pretor i-a cerut primului să instituie un post de ofițer de legătură, pe timp de 24 de ore și să asigure legătura telefonică zi și noapte.²⁷ Aceleași măsuri, marele pretor le-a cerut și din partea Poliției orașului Odobești, care trebuia, în plus, să-i trimită zilnic și un buletin informativ asupra situației din zonă.²⁸

La 24 iunie 1941, Serviciul Marelui Pretor le-a trimis dispoziții serviciilor pretorale de la unitățile operative și Inspectoratelor de Jandarmi Suceava, Iași, Galați, Constanța și București să execute un control sever al persoanelor care călătoreau cu mașinile militare, în vederea depistării celor care se deplasau clandestin.²⁹ Două zile mai târziu, a fost interzis accesul persoanelor civile în sectorul Focșani – Odobești. Legiunilor de Jandarmi Tecuci, Râmnicu Sărat, Focșani, Bacău și Prefecturilor Putna-Focșani, Tecuci, Râmnicu Sărat și Bacău li s-a interzis să mai elibereze persoanelor civile autorizații de circulație în sector.³⁰

Constatând că, în Garnizoana Odobești, care era o zonă cu regim special, unele automobile militare germane circulau fără să respecte dispozițiile de camuflaj, regulile de circulație și disciplină, Serviciul Marelui Pretor le-a cerut la 26 iunie organelor polițienești din zonă, să-i raporteze asemenea constatări, cu indicarea numărului de înmatriculare a camionului, în vederea luării măsurilor cuvenite.³¹

La 28 iunie 1941, Serviciul Marelui Pretor s-a deplasat la Piatra Neamț, împreună cu M.C.G. al Armatei române. Compania 50 Poliție a fost cartiruită în cele două săli de cinematograf din oraș.³²

²⁴ A.N.R.M., Fond 1607, inv. 1, dosar 3, fila 90.

²⁵ *Ibidem*, fila 30.

²⁶ *Ibidem*, Fond 1607, inv. 1, dosar 3, fila 89. Din Compania 50 Poliție mai făceau parte: sergentul Ioan Agrici, caporalii Alexandru Ciora, Aurel Radu, Marin V. Gheorghe, fruntașii Nicolae Tomanschi, Cristea Gâlceavă, Cristofor Mavrodin, soldații Ștefan Ivanciu, Gheorghe Burlacu, Dumitru Costeanu, Vasile Ivan (*ibidem*).

²⁷ *Ibidem*, fila 32.

²⁸ *Ibidem*, fila 33.

²⁹ *Ibidem*, filele 37-38.

³⁰ *Ibidem*, filele 67-77.

³¹ *Ibidem*, fila 78.

³² *Ibidem*, fila 94.

Imediat, zona aflării M.C.G. a fost trecută sub o pază strictă. În aceeași zi, Serviciul Marelui Pretor i-a cerut Oficiului Telefoanelor din Piatra Neamț să blocheze toate telefoanele particulare, asigurând numai legătura telefonică pentru autoritățile civile și militare.³³ Legiunile de jandarmi din zona Serviciului Marelui Pretor urmau să-i trimită zilnic, prin poștă, câte un „buletin informativ”, iar evenimentele importante să i le raporteze telegrafic, prin cifrul jandarmeriei.³⁴

Legiunilor de jandarmi din Piatra Neamț și județele limitrofe li s-a cerut să identifice cetățenii străini din zona respectivă și să prezinte situația lor, pe naționalități (conform ordinului nr. 737 din 28 iunie 1941 al Marelui Pretor). La sfârșitul lunii iunie, Legiunea de Jandarmi Piatra Neamț i-a înaintat Serviciului Marelui Pretor o asemenea situație, fiind trecuți 81 de cetățeni străini (22 de italieni, 2 germani, 20 de ruși, 2 ucraineni, 4 bulgari, 7 polonezi, 3 unguri, 4 iugoslavi, 10 greci, 2 turci, 2 cehoslovaci, 1 albanez, 1 elvețian, 1 armean), dintre care, au fost subliniați cu creion roșu, ca posibili suspecti și periculoși siguranței statului (deși în evidențele organelor polițienești nu figura cu cazier nici un străin), rușii, ucrainenii, bulgarii, polonezii, ungurii, iugoslavi, grecii, cehoslovacii și armenii.³⁵ Legiunea de Jandarmi Baia, a trimis lista cu cetățeni străini și membrii organizațiilor interzise: 3 germani, 1 polonez, 2 iugoslavi, 1 cehoslovac, 2 englezi, 6 ruși (în total 15);³⁶ 1 comunist, 1.449 de legionari și 724 de stilști (creștini de rit vechi).³⁷ Legiunea de Jandarmi Iași a trimis lista suspectilor care figurau în evidențele organelor polițienești (ca suspecti), dar i-a împărțit după apartenența politică și religioasă: 6 comuniști, 5 socialiști, 6 legionari și 9 sectanți. Era subliniat faptul că, „Din partea comuniștilor, socialiștilor și sectanților, nici o activitate nu s-a semnalat în sarcina lor, în ultimii ani. [...] Legionarii sunt suspectați prin trecutul lor. Recent nu s-a dovedit activând”.³⁸ Legiunea de Jandarmi Bacău a înaintat lista supușilor străini din teritoriul rural, de pe raza sa de activitate, precum și a persoanelor din organizațiile interzise: 1 armean, 40 de italieni, 23 de greci, 6 cehi, 12 turci, 64 de iugoslavi, 15 macedoneni, 3 unguri, 9 germani, 23 de polonezi, 12 bulgari, 5 austrieci, 6 albanezi, 4 elvețieni, 49 de ucraineni, 4 belgieni (în total 276 de persoane); 2.429 de legionari și 6 comuniști.³⁹

Pentru securizarea spatelui armatelor de operațiuni, au fost luate măsuri de ridicare a persoanelor considerate suspecte. Spre exemplu, la 30 iunie 1941, au fost evacuate din Piatra Neamț în lagărul de la Târgu Jiu, cu trenul, 53 de persoane (evrei), iar din Târgu Neamț – 13 persoane. Au fost lăsați doar cei care colaborau cu autoritățile: Iancu Morîț din Târgu Neamț a fost lăsat pe loc de Poliția

³³ *Ibidem*, fila 95.

³⁴ *Ibidem*, filele 105-107.

³⁵ *Ibidem*, fila 96.

³⁶ *Ibidem*, fila 99.

³⁷ *Ibidem*, fila 100-100 verso.

³⁸ *Ibidem*, fila 97.

³⁹ *Ibidem*, filele 101-104.

Piatra Neamț, deoarece era folosit ca informator în cercurile evreiești („în scop de a afla ce vorbesc evreii între ei”).⁴⁰

În aceeași zi, de 30 iunie 1941, Serviciul Marelui Pretor i-a cerut Comisariatului Poliției Piatra Neamț să nu mai elibereze autorizații birjarilor evrei pentru transportul de persoane, indiferent de cine erau acele persoane, care doreau să se deplaseze.⁴¹

Deja la 2 iulie 1941, Serviciului Marelui Pretor i se cerea să nu mai trimită nici un evacuat în lagărul de la Târgu Jiu, deoarece nu mai existau locuri.⁴² În aceeași zi, M.A.I. a dat ordinul confidențial nr. 4.768, ca organele din subordine, inclusiv serviciile pretorale de pe Frontul de Est, „să[-i] aresteze pe toți militarii și derbedeii care percheziționează, jefuiesc sau arestează pe evrei. Vinovații să fie deferiți justiției și judecați în 24 ore”.⁴³

Două zile mai târziu, la 4 iulie, M.C.G. i-a fost raportat că, la Iași, un plutonier în rezervă, împreună cu doi gradați de la Regimentul 13 Infanterie și un soldat dintr-un regiment de artilerie, au ridicat fără autorizație șase evrei din cartierul Tătărași, pe care i-au dus în cazarma Regimentului 13 Infanterie, după care, i-au scos în câmp și i-au împușcat. În ziua următoare, aceiași militari, sub pretextul căutării unui aparat de radio-emisie, au făcut mai multe percheziții în același cartier al Iașului, deposedând evrei de obiecte de valoare și sume mari de bani. Pentru faptele comise, cei patru au fost arestați (se aflau la Serviciul Pretorat al Diviziei a 14-a Infanterie) și s-au dat dispoziții ca procesul de judecată să fie accelerat.⁴⁴ În același zile erau cercetați la Galați un sublocotenent și un sergent pentru abuz de putere, șantaj, violare de domiciliu și tâlhărie.⁴⁵

La 8 iulie 1941, Serviciul Marelui Pretor i-a cerut Inspectoratului de Jandarmi Iași să se preocupe „în deosebi de ordinea și disciplina diferitelor coloane militare și a militarilor izolați, ce circulă în spatele frontului, semnalând la timp, ierarhic, Comandamentului respectiv toate abaterile de la regulamentele militare în vigoare, cu acte dresate contra vinovaților când este cazul”.⁴⁶ Asemenea dispoziții au primit și Inspectoratele Galați, Suceava și Cernăuți,⁴⁷ precum și serviciile pretorale ale unităților din zonă.⁴⁸

De asemenea, organele jandarmeriei s-au ocupat de identificarea parașutiștilor sovietici și a manifestelor lansate de avioanele sovietice în liniile trupelor româno-germane. Spre exemplu, în noaptea de 9 spre 10 iulie 1941, în câteva sectoare din jud. Roman (Războieni – Tîbucani – Păstrăveni – General Ave-

⁴⁰ *Ibidem*, filele 113-114.

⁴¹ *Ibidem*, fila 115.

⁴² *Ibidem*, filele 138-139.

⁴³ *Ibidem*, fila 290.

⁴⁴ *Ibidem*, fila 175.

⁴⁵ *Ibidem*, fila 176.

⁴⁶ *Ibidem*, fila 214.

⁴⁷ *Ibidem*, filele 216-217.

⁴⁸ *Ibidem*, filele 223, 225.

rescu – Petricani) au fost lansate circa 50.000 de manifeste comuniste adresate soldaților români și germani, precum și populației civile. Imediat, au fost luate măsuri, prin echipele speciale formate din tineri, pentru adunarea și distrugerea manifestelor (în conformitate cu ordinul M.A.I. nr. 4.573/941).⁴⁹

La 10 iulie 1941, Serviciului Marelui Pretor i s-a adus la cunoștință că, în spatele frontului a început o campanie defetistă, declanșată în urma sosirii în gărilă din spatele frontului a militarilor răniți. Pentru combaterea ei, organelor jandarmeriei (serviciile pretorale, inspectoratele de jandarmi) li s-a dispus să-i identifice pe agenții defetiști.⁵⁰ De asemenea, jandarmilor li s-a mai cerut următoarele: „Cu autoritățile locale formați în jurul sosirii răniților propagandă încurajatoare și de primire cât mai bună”.⁵¹

Printre dificultățile întâmpinate în activitatea serviciilor pretorale era lipsa mijloacelor de transport. La 5 iulie, Serviciului Marelui Pretor i se aducea la cunoștință că, luarea măsurilor de poliție impuneau deplasarea continuă în zona M.U. a pretorilor și a comandanților companiilor de poliție. Însă, acest lucru era dificil de realizat din cauza lipsei motocicletelor și a autovehiculelor. Era solicitată remedierea acestei probleme la toate M.U., „întrucât toate unitățile de poliție și Serviciile Pretorale din subordine, raportează că, n-au cu ce se deplasa pe zonă, pentru exercitarea atribuțiilor ce le revin, în desfășurarea măsurilor de poliție”.⁵²

Pe măsura înaintării trupelor româno-germane, unitățile de jandarmi, destinate Basarabiei și nordului Bucovinei, se reinstalau în teritoriu, constituind baza dispozitivului de pază și ordine în teritoriile eliberate.

3. Reinstaurarea structurilor Jandarmeriei române în Basarabia și nordul Bucovinei

Odată cu declanșarea ostilităților militare (22 iunie 1941), unitățile și subunitățile de jandarmi au executat misiuni importante în sprijinul armatei, care au constat în: organizarea serviciului de poliție pentru susținerea unităților operative, razii, baraje de poliție, escortări de prizonieri, paza punctelor de comandă, gărzi fixe și mobile, controlul circulației, însoțirea convoaielor militare, lupta împotriva parașutiștilor, partizanilor și a grupurilor inamice înarmate rămase în spatele frontului, paza depozitelor, podurilor, asanarea câmpului de luptă, constituirea de gărzi personale pentru însoțirea comandanților, folosirea în misiuni de ariergardă sau avangardă, evacuarea populației, cartiruirea trupelor și atunci când situația a impus-o, participarea cu arma în mână, împreună cu unitățile armatei din eșalonul întâi, la acțiunile împotriva inamicului⁵³ (potrivit

⁴⁹ *Ibidem*, fila 326.

⁵⁰ *Ibidem*, fila 253.

⁵¹ *Ibidem*, filele 254-262.

⁵² *Ibidem*, fila 315.

⁵³ Andreescu A., Munteanu N., Burcin O., Andronie V., *Istoria Jandarmeriei Române*, p. 81.

Regulamentului provizoriu asupra serviciului și etapelor din 29 iulie 1940). Asemenea misiuni au fost desfășurate de jandarmi și după eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, în teritoriul ocupat de trupele române, de peste Nistru.⁵⁴

La 27 iunie 1941, prin „Ordinul general Nr. 12”, I.G.J. le reamintea subdiviziunilor sale teritoriale despre „tactul, modul omenos și corect”, de care jandarmii trebuiau să dea permanent dovadă, în contactul lor atât cu populația românească, cât și cu cea de altă origine etnică. Inspectorul general sublinia că, „ordon ca față de străinii găsiți în defect, jandarmii să se poarte civilizat și cu mult tact”, interzicând cu desăvârșire ca aceștia să fie bătuți sau maltratați. În primul rând, aceste dispoziții îi vizau pe jandarmii din zonele de frontieră. Jandarmilor li se atrăgea atenția că, pentru orice abuz sus menționat, vor fi aspru sancționați, având în vedere că, „vremurile prin care nu îngăduie nici o depășire a cadrului legal stabilit”.⁵⁵

Regulamentul asupra Serviciului Interior pentru trupele de toate armele prevedea pentru gradele inferioare drept sancțiuni: oprirea ieșirii din cazarmă, serviciul peste rând, arestul, carcera, pedeapsa corporală, suspendarea temporară din grad și funcție, revocarea din funcție, ridicarea gradului, pierderea gradului. Pedeapsa corporală era o pedeapsă disciplinară, aplicată atât în timp de pace, cât și în timp de război, care consta în aplicarea de lovituri cu cureaua la spate. Medicul unității trebuia să avizeze această pedeapsă și să asiste la aplicarea ei. Pedeapsa corporală era aplicată numai în cazuri de „lipsă de cinste și greșeli grave față de îndatoririle ostășești”. După gravitate ea se afla imediat după darea în judecata Consiliului de Disciplină. Era aplicată în fața comandantului unității și a tuturor ostașilor unității, egali și superiori în grad, față de gradul ostașului pedepsit. Pedeapsa corporală nu era aplicată elevilor din școlile de subofițeri și din liceele militare.⁵⁶

La 5 iulie 1941, odată cu intrarea în teritoriul Basarabiei, Divizia a 13-a Infanterie a solicitat să fie luate măsuri pentru organizarea spatelui trupelor de operațiuni, „prin numiri de primari și jandarmi, pentru comunele ocupate”, având în vedere că, odată cu înaintarea trupelor, spatele rămânea fără autorități administrative și de ordine. Provizoriu, frunțașii satelor au fost numiți la conducerea localităților.⁵⁷ Exista pericolul de „a fi sabotat în centre minoritare și chiar a fi atacați conform doctrinei inamice”.⁵⁸ Aceiași solicitare a venit la 9 iulie la Serviciul Marelui Pretor din partea Comandamentului Diviziei 15 Infanterie (cu indicativul „Bârlad”): „Rog interveniți [pentru] a se instala imediat în spatele unităților de poliție și M.U., pe măsura înaintării, jandarmeria teritorială, autoritățile comunale, pentru a asigura avutul populației evacuate, cooperativelor comuniste”.⁵⁹ La 11 iunie M.C.G. a cerut trimiterea imediată a jandarmilor în

⁵⁴ *Ibidem*, p. 82.

⁵⁵ A.N.I.C., Buc., Fond I.G.J., inv. 1474, dosar 1/ 1941, fila 55 verso.

⁵⁶ *Ibidem*, fila 199.

⁵⁷ A.N.R.M., Fond 1607, inv. 1, dosar 3, fila 178.

⁵⁸ *Ibidem*, fila 194.

⁵⁹ *Ibidem*, fila 231.

nordul Basarabiei, pentru asigurarea spatelui armatelor de operațiuni.⁶⁰ Astfel, era cerută punerea în aplicare a normelor juridice aflate în vigoare, potrivit căroră, Jandarmeria operativă „ca trupă auxiliară, urmează necondiționat și nese-parat unitățile atacatoare, formând cu acestea un cuplu indestructibil, fiindcă, prin atribuțiunile pe care le are, Jandarmeria depărtează de la alte preocupări unitățile cari luptă, dându-le libertatea de acțiune, cel puțin din punct de vedere al poliției câmpului de bătaie”⁶¹

Chiar în primele zile de la intrarea trupelor române în Basarabia, la 8 iulie 1941 era atestată de către Divizia 35-a Infanterie o stare de spirit „îndoielnică” a populației civile, care s-a abținut „să-și manifeste entuziasmul pe față” la revenirea trupelor române. Cei care s-au refugiat spre est, au început să revină pe la casele lor. Erau „foarte mulți comuniști”, deși nu se atestase nici un act de terorism. Problema cea mai importantă semnalată de comandamentul Diviziei era cantitatea foarte mare de armament (arme, muniție, grenade de mână), împrăștiată în teritoriu de către trupele sovietice în retragere. Pentru soluționarea acestor probleme și menținerea liniștii în teritoriul eliberat, Divizia 35 Infanterie îi propunea marelui pretor, prin intermediul M.C.G., Secția a II-a, ca „să se împingă imediat jandarmeria teritorială întărită, care să facă siguranța și să organizeze strângerea munițiilor și armelor”. Imediat marele pretor, generalul Ioan Topor i-a cerut colonelului Teodor Meculescu, șeful Inspectoratului de Jandarmi Chișinău, să acționeze conform propunerii de mai sus.⁶² La 9 iulie, ora 21.30, Inspectoratul de Jandarmi Chișinău, în frunte cu colonelul Teodor Meculescu, a sosit la Ungheni.⁶³

Pentru județele din sudul Basarabiei, efectivele de jandarmi urmau să fie concentrate la Inspectoratul de Jandarmi Galați – la Legiunile de Jandarmi Focșani, Râmnicu Sărat și Galați, și după cum era specificat într-un ordin din 5 iulie al generalului Ioan Topor, mare pretor, „pe măsura constituirii lor – cu aprobarea armatei și pe măsura posibilităților – să treacă în teritoriul reocupat și să înceapă funcționarea”.⁶⁴ Serviciul Pretoral al Comandamentului Armatei a IV-a a fost încredințat să coordoneze instalarea Legiunilor de Jandarmi Cahul, Ismail, Chilia și Cetatea Albă în sudul Basarabiei, pe măsura înaintării armatelor de operațiuni.⁶⁵ Până la 10 iulie 1941, ora 16, la Inspectoratul de Jandarmi Galați au sosit 10 ofițeri, 398 de subofițeri și 198 soldați (561 de soldați erau în drum spre Galați), pentru Legiunile de Jandarmi Cahul, Ismail, Chilia și Cetatea Albă.⁶⁶ La 10 iulie 1941, Comandamentul Armatei a 11-a germane aducea la cunoștință că, în partea de est a orașului Bălți aveau loc jafuri și se mai auzeau împușcături. Autoritățile militare române erau rugate să i-a măsurile necesare pentru

⁶⁰ *Ibidem*, fila 249.

⁶¹ Șalar E., *Revenirea Jandarmeriei în Nordul Bucovinei în anul 1941 (I)*, p. 163.

⁶² A.N.R.M., Fond 1607, inv. 1, dosar 3, fila 229.

⁶³ *Ibidem*, fila 235.

⁶⁴ *Ibidem*, fila 167.

⁶⁵ *Ibidem*, fila 232-232 verso.

⁶⁶ *Ibidem*, fila 314.

instituirea ordinii, deoarece „comunicațiile sunt încurcate de vehicule încărcate cu obiecte luate din case, ce circulă în sens invers, iar împușcăturile au ca efect neliniștirea trupelor care aud focuri în spate”. În estul Bălțiului trebuiau trimiși jandarmi, care, împreună cu jandarmeria germană din localitate, să asigure paza și ordinea în localitate. În privința acestei situații, Marele Pretor, generalul Ioan Topor a răspuns: „11.VII.1941. Pentru poliția în orașul Bălți am dat ordin ca campania de Jand.[armi] din Ungheni, care nu mai este necesară acolo, să plece la Bălți pentru pază și ordine”.⁶⁷

În aceeași zi, de 10 iulie 1941 și Comandamentul Diviziei a 13-a Infanterie (cu indicativul „Țepeș”) semnală necesitatea întăririi pazei teritoriului: „Rog, dispuneți să se împingă centrele de culegere a prizonierilor la Fălești sau Bălți. Nu avem posibilitatea de a-i păzi și trimite la *Vulturul* (era indicativul Serviciului Special de Informații – *n.n.*) (75 km. de P.[ostul de] C.[omandă] Țepeș). De asemenea, rog a dispune trimiterea jandarmilor care să ia în primire satele pentru menținerea ordinii și siguranței. Suntem puși în situația foarte critică din lipsa pazei. Rog soluționați aceste chestiuni foarte importante”. Ca răspuns la această solicitare, Serviciul Marelui Pretor a informat că, unitățile de jandarmi erau în curs de reinstalare în teritoriile eliberate: „1) Leg.[iunea de] J.[andarmi] Bălți și Lăpușna au intrat deja în dispozitiv din ziua de 10/VII. 2) Legiunile [de] J.[andarmi] Orhei și Tighina [le] urmează pe cele dintâi, pe măsură ce operațiunile permit. 3) Legiunile Soroca și Hotin au trecut Prutul azi, 11 iulie, și a[u] început instalarea în localități”.⁶⁸

Colonelul Ioan Măneucă, șeful Inspectoratului de Jandarmi Suceava a primit ordin la 5 iulie, să se ocupe de organizarea reinstalării jandarmeriei teritoriale în nordul Bucovinei (el a plecat la Cernăuți pentru organizarea Inspectoratului de Jandarmi Cernăuți, fiind responsabil și activitatea jandarmeriei în restul teritoriului Bucovinei, în calitate sa de inspector de jandarmi Suceava⁶⁹). Tot atunci, i s-a ordonat să prevină și să combată jafurile din teritoriul eliberat și să asigure respectarea interdicției de trecere a persoanelor civile în spre și dinspre teritoriul eliberat (asigurarea respectării interdicției i s-a cerut și Inspectoratului de Jandarmi Galați⁷⁰).⁷¹

În ziua de 11 iulie 1941, organele jandarmeriei au fost reinstalate în județele Cernăuți și Storojineț, iar din Legiunea de Jandarmi Hotin au fost ocupate toate posturile până la linia Rașcov, Ledăpăruți, Trinăuți și Tarasăuți, inclusiv.

La 12 iulie, Legiunea de Jandarmi Soroca a trecut prin Râșcani – Bălți spre Soroca.

Mersul reinstalării nu era bine cunoscut, având în vedere că, legăturile telefonice erau inexistente.⁷²

⁶⁷ *Ibidem*, fila 250.

⁶⁸ *Ibidem*, filele 251-252.

⁶⁹ *Ibidem*, filele 218-219 verso.

⁷⁰ *Ibidem*, fila 165.

⁷¹ *Ibidem*, fila 164.

⁷² *Ibidem*, fila 278.

La 12 iulie 1941, ora 19.30, inspectorul de jandarmi Suceava, colonelul Ioan Mănecuță, i-a comunicat Marelui Pretor că, o parte din jandarmii Legiunii Hotin, împreună cu comandantul legiunii, au trecut Prutul cu bărcile (podul de la Lipcani fiind distrus) și s-au instalat în Secțiile Clișcăuți, Dăncăuți, Mârșenița și reședințele legiunii. Cealaltă parte a jandarmilor (destinați pentru restul județului Hotin) trebuiau să treacă Prutul în cursul zilei de 12 iunie, pe la Lipcani, după repararea podului.⁷³

La 11 iulie Serviciul Marelui Pretor le-a distribuit tuturor organelor jandarmeriei și poliției, care se instalau în Basarabia și nordul Bucovinei, manifeste și dispoziții legale, textul cărora trebuiau adus la cunoștința populației. Astfel că, Inspectoratele de Jandarmi Chișinău (aflat la Ungheni), Cernăuți și Galați (unde se aflau legiunile de jandarmi pentru sudul Basarabiei) au primit afișe cu textul *Decretului-Lege nr. 637*,⁷⁴ (36.900 de exemplare pentru Basarabia și 13.200 pentru nordul Bucovinei) precum și manifeste mari și mici cu adresarea generalului Ion Antonescu, intitulată *Cuvânt către Basarabeni și Bucovineni* din 23 iulie 1941.⁷⁵

Deoarece existau informații că, în teritoriile eliberate depozitele și materialele rămase de la ocupantul sovietic erau jefuite, la 12 iulie 1941, Serviciul Marelui Pretor le-a dat ordin serviciilor pretorale de pe lângă unitățile militare, intrate în nordul Bucovinei și Basarabia, să treacă imediat la inventarierea lor (în fața unui ofițer de jandarmi și a unui ofițer de intendanță) și fie trecute sub pază. Alimentele și materialele din aceste depozite trebuiau scoase doar cu forme legale.⁷⁶ La inventarierea și paza depozitelor trebuiau să participe legiunile inspectoratelor din teritoriile eliberate.⁷⁷

În același sens, încă la 5 iulie marele pretor a dispus ca pe podurile de peste Prut, să fie instalate gărzi formate din jandarmi, comandate de ofițeri, cu misiunea împiedicării trecerilor înspre și dinspre Basarabia: „Oprii orice transporturi de

⁷³ *Ibidem*, fila 317.

⁷⁴ Potrivit documentului, semnat de Ion Antonescu la 9 iulie 1941, „depozitele și toate materialele lăsate de inamic în retragere” erau declarate „bunuri ale statului român”. Persoanele care dețineau asemenea materiale trebuiau să le predea autorităților în timp de 24 de ore (de la momentul publicării legii), iar cei care cunoșteau despre locul aflării unor asemenea bunuri, trebuiau să anunțe imediat autoritățile. În timp de 24 de ore de la publicarea legii, urmau să fie predate sau declarate „orice armă ori muniții militare, lăsate de inamic și încă neluate de autoritățile militare”. Articolul 3 stipula că, „toate persoanele ce nu vor îndeplini cele menționate, precum și persoanele care atacă militari germani și români sau populație civilă, persoane care vor jefui sau distruge depozitele sau averea, precum și persoanele, care vor încerca de a comite acte de spionaj sau sabotaj în spatele armatelor sau în teritoriile ocupate din cele din urmă, vor fi pedepsite prin moarte” (*Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза. 1941 – 1945. Сборник документов и материалов. В 2-х томах, Кишинёв, 1975, том I, p. 36*).

⁷⁵ A.N.R.M., Fond 1607, inv. 1, dosar 3, filele 265-270. Textul acestui manifest, vezi în: *Guvernământul Basarabiei. Basarabia dezrobită, în Suferințele Basarabiei și răpirile rusești. Antologie*. Inspectoratul pentru Cultură al Municipiului București. Ediție îngrijită, note și comentarii de Florin Rotaru. Ed. „Semne”, București, 1996, pp. 486-487.

⁷⁶ A.N.R.M., Fond 1607, inv. 1, dosar 3, fila 279.

⁷⁷ *Ibidem*, fila 280.

materiale, vite sau alimente provenite din furturi”. Era permisă doar revenirea acasă a refugiaților basarabeni.⁷⁸

În pofida ordinelor existente, unii jandarmi s-au dedat la abuzuri și jafuri. Spre exemplu, la 15 iulie 1941, jandarmul plutonier Nicolae Călinescu, șef al postului Cornești din Legiunea de jandarmi Bălți, a primit ordin să se ocupe de inventarierea alimentelor din depozitele aflate pe raza postului său. El însă, a colectat diverse obiecte casnice și animale, pe care și le-a însușit. Pentru asta a fost pedepsit cu 30 de zile de arest, fiind avertizat cu îndepărtarea din serviciu la prima abatere.⁷⁹

La 14 iulie 1941, Inspectoratul de Jandarmi Suceava și-a mutat reședința la Cernăuți, unde a fost până în iunie 1940.⁸⁰ În aceeași zi, ora 22.30, colonelul Ioan Măneacă, deja inspector de jandarmi Cernăuți, aducea la cunoștință că, Legiunile de Jandarmi Cernăuți și Storojineț au fost complet reinstalate în teritoriu. În desfășurare continua să fie reinstalarea Legiunii de Jandarmi Hotin.⁸¹

La 15 iulie 1941, Legiunea de Jandarmi Hotin, cu 8 secții și 85 de posturi și-a încheiat reinstalarea în întregul județ. A fost ultima legiune reînstituită în teritoriile eliberate. Odată cu încheierea acestui proces, Inspectoratul de Jandarmi Cernăuți informa că, în regiune era ordine și liniște, iar populația a primit cu bucurie revenirea autorităților române. La Atachi (Otaci), pe malul stâng al Nistrului se aflau mulți români basarabeni și bucovineni deportați, care se reîntorceau la casele lor.⁸²

Inspectoratul de Jandarmi Chișinău s-a instalat în capitala Basarabiei la 22 iulie 1941.⁸³

În privința evreilor din Basarabia, încă la 9 iulie 1941, marele pretor generalul Ioan Topor le-a dat dispoziții Serviciilor Pretorale a M.U. „ca evreei din Basarabia să fie trecuți peste Nistru, nu aduși în Moldova”.⁸⁴

În ziua următoare, 10 iulie 1941, Secția Propagandă a M.C.G. i-a cerut Serviciului Marelui Pretor ca structurile jandarmeriei, care au intrat în teritoriul Basarabiei și al nordului Bucovinei, să-i furnizeze informații „asupra ororilor săvârșite de regimul bolșevic și de Armata Roșie în retragere”, în vederea exploatării lor în scop propagandistic.⁸⁵ Imediat, această solicitare a fost trimisă spre executare serviciilor pretorale ale unităților militare din teritoriile eliberate, precum și Inspectoratelor de Jandarmi Suceava, Iași, Chișinău, Galați și Constanța: „În interesul unei propagande în folosul armatei și al sentimentului național patriotic, Înalțul Comandament vrea să cunoască toate cazurile de arestări, de

⁷⁸ *Ibidem*, fila 163.

⁷⁹ A.N.I.C., Buc., Fond I.G.J., inv. 1474, dosar 1/ 1941, fila 90.

⁸⁰ *Ibidem*, fila 59.

⁸¹ A.N.R.M., Fond 1607, inv. 1, dosar 3, fila 318.

⁸² *Ibidem*, fila 322.

⁸³ *Ibidem*, fila 470.

⁸⁴ *Ibidem*, fila 234.

⁸⁵ *Ibidem*, fila 239.

teroare și de distrugeri petrecute pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei din partea autorităților sau a armatei sovietice. În acest scop, Legiunile vor aduna de la unitățile în subordine, toate actele de teroare de mai sus, le va tria, redacta în forma literară și le va înainta prin Inspectorat la M.C.G. – Secția Propagandei, care le va exploata prin presă în scop de propagandă”.⁸⁶

La 16 iulie 1941, la ordinul M.C.G. (nr. 1.278/B din 11 iulie 1941), Serviciul Marelui Pretor le-a ordonat Inspectoratelor de Jandarmi Cernăuți, Chișinău și Galați să confişte toată literatura comunistă (cărți, broșuri, manifeste, ziare) din Basarabia și nordul Bucovinei, din bibliotecile publice și de la particulari, și să o distrugă prin ardere.⁸⁷

În „Telegrama nr. 55” din 12 iulie 1941, Președinția Consiliului de Miniștri le-a dat instrucțiuni celor doi Împuterniciți ai generalului Ion Antonescu (conducătorul Statului român) pentru administrarea Basarabiei și Bucovinei eliberate, referitor la administrarea teritoriilor eliberate: „1) Până la publicarea decretului de anexiune regimul de conducere este acela potrivit situației de ocupație de război (*ocupatio bellica*) a teritoriilor.⁸⁸ Deci, Comandamentele Militare au răspunderea și conducerea. 2) Comandamentele Militare sunt ajutate, în îndeplinirea răspunderilor, de către administrația civilă. Prefecții, pretorii, notarii, alături de organele polițienești și de siguranță, îndeplinesc toate atribuțiunile administrative, Comandamentele Militare având numai îndrumarea acțiunii de siguranță și ordine publică. 3) Aceste organe administrative constituie organele legale, chiar înainte de publicarea decretului de anexiune. Prefecții, pretorii, primarii și organele de poliție și siguranță conduc legalmente unitățile administrative aflate sub conducerea lor. 4) Dl. Gen.[eral] Voiculescu C-tin este însărcinat de Dl. General Antonescu cu conducerea și organizarea Basarabiei având și sarcina de a face unificarea regimului de cărmuire a Basarabiei și Bucovinei, veghind la aplicarea unor măsuri identice și a unui regim administrativ asemănător în ambele provincii. Dl. Col.[onel] Al. Rioșanu este însărcinat de Dl. General Antonescu cu conducerea administrativă a Bucovinei, împreună cu consilierii, cari întovărășesc pe Dl. Gen.[eral] Voiculescu, au funcțiunea de îndrumători. În

⁸⁶ *Ibidem*, fila 240.

⁸⁷ *Ibidem*, filele 319-320.

⁸⁸ La 9 iulie 1941 vicepreședintele Consiliului de Miniștri Mihai Antonescu a declarat presei că, este necesară instaurarea în teritoriile eliberate a unui regim de ocupație militară – *ocupatio bellico* – și menținut până la sfârșitul războiului, când „se va da un decret de anexiune” (Scurtu I., Hlihor C., *Complot împotriva României. 1939-1947. Basarabia, nordul Bucovinei și Ținutul Herța în vâltoarea celui de-al doilea război mondial*. Editura Academiei de Înalte Studii Militare, București, 1994, p.70). Față de această părere s-au pronunțat negativ reprezentanții partidelor istorice – Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal – care, în urma criticile aduse, au determinat conducerea de la București să se dezică de această intenție (vezi scrisoarea frunțașului țărănist Iuliu Maniu din 18 iulie 1941, adresată lui Mihai Antonescu și generalului Ion Antonescu, în *Antonescu. Mareșalul României și războaiele de Reîntregire*. Mărturii și documente coordonate și îngrijite de I. C. Drăgan. III volume. Ed. „Nagard”, Veneția, 1989, vol. II, pp. 215-218).

această primă fază echipa de îndrumare, de sfătuire și de control lucrează spre a ajuta organele militare și a dirija administrația civilă. Funcțiunile nu vor începe oficial decât după publicarea decretului de anexiune. [...]”⁸⁹

În a doua parte a lunii iulie, guvernatorul Basarabiei generalul Constantin Gh. Voiculescu a raportat despre reinstaurarea administrației și despre situația din teritoriul eliberat: „[...] În primele zile după cucerirea teritoriului, pe măsură ce operațiunile militare au permis, organele administrative s-au prezentat la locurile destinate de Minister.

La data de 20 Iulie 1941, o parte din funcționarii destinați pentru Administrația Centrală a Provinciei s-au găsit la Chișinău.

La 25 Iulie 1941, toți prefecții, pretorii și notarii au fost la posturile lor. În întreaga Basarabie s-a găsit o situație dezastruoasă, din toate punctele de vedere.

Approape toate orașele și centrele mai importante – distruse și golite de populație.

Orașele – lipsite de apă și lumină, toate instalațiile industriale – distruse.

Orice activitate comercială și economică – desființată.

Străzile în orașe – blocate de dărâmături, iar în județe – drumurile în stare impracticabilă. Legăturile de comunicație – întrerupte.

Într-un cuvânt: nici o urmă de viață publică organizată. [...]”⁹⁰

În prima fază, preliminară, a reinstalării administrației românești, „Organele Ministerului Afacerilor Interne, trimise în această Provincie, – raporta guvernatorul Basarabiei, Constantin Voiculescu – au stăpânit situația ce li s-a încredințat și au afirmat cu toată tăria autoritatea românească în Basarabia”⁹¹ În Bucovina, după cum aflăm din „raportul nr. 2396” din 20 august 1941, al Guvernământului Provinciei Bucovina, „instalarea polițiilor în această regiune s-a făcut în termen util, cu tactul necesar, dictat de împrejurări și în perfect acord cu normele de îndrumare date de Guvernământ”⁹²

Către data de 26 iulie 1941, suveranitatea românească în Basarabia și nordul Bucovinei a fost restabilită. Măsurile luate de autorități pentru asigurarea ordinii publice au prevăzut: combaterea acțiunilor teroriste, identificarea parașutiștilor și a altor agenți sovietici, paza obiectivelor economice importante, întărirea măsurilor de ordine internă, supravegherea elementelor opozante etc. Coordonarea întregii acțiuni de prevenire și combatere i-a revenit, în faza preliminară, autorității militare.

S-au luat măsuri pentru identificarea și condamnarea celor ce au comis acte abuzive și vexatorii la adresa autorității și populației românești pe timpul evacuării din vara anului 1940, precum și a celor ce s-au manifestat antiromânește

⁸⁹ A.N.I.C., Buc., Fond Cabinetul Militar al Conducătorului Statului (în continuare – Cab. Militar), inv. 764, dosar 559/ 1941, fila 60.

⁹⁰ *Ibidem*, inv. 1, dosar 39, filele 78-79.

⁹¹ A.N.R.M., Fond 706, inv. 1, dosar 39, fila 79.

⁹² *Ibidem*, dosar 502, fila 53.

în perioada ocupației sovietice. Această măsură s-a executat și după faza inițială a reînălțării administrației românești.⁹³

La 28 iulie 1941 autoritățile militare au emis „Ordonanța nr. 6” (semnată de comandantul Armatei a IV-a române, general de corp de armată Nicolae Ciupercă), care aducea la cunoștința populației că, executarea de atentate și acte de diversiune ordonate de autoritățile sovietice, vor fi sancționate cu moartea sau cu ani grei de muncă silnică.⁹⁴ Ordonanță asemănătoare a fost emisă, la 28 august 1941, de către Guvernatorul Basarabiei generalul C. Voiculescu. Conform ei, „toate infracțiunile de trădare și spionaj, precum și cele contra siguranței statului”, urmau să fie pedepsite cu moartea. Aceiași pedeapsă trebuia aplicată oricărei persoane care „incendiază sau distruge prin orice mijloc, edificii, clădiri, căi ferate, linii sau posturi telegrafice, telefonice sau radio, posturi de aviație sau aerostație, vase de război, șalupe, bărci sau materialul lor de bord, precum și orice alte lucrări sau imobile care servesc armatei sau care concură la apărarea națională”⁹⁵

La identificarea grupărilor teroriste au fost antrenați și premilitarii. Ministerul Apărării Naționale a fixat prime pentru prinderea agenților sovietici: 10.000 de lei pentru descoperirea și prinderea spionului (viu sau mort), 5.000 de lei pentru semnalarea sau denunțarea spionului organelor polițienești și 2.000-3.000 de lei pentru concursul dat la prinderea spionului.⁹⁶

Din cauza unor măsuri de siguranță a avut de suferit activitatea unor funcționari civili din teritoriile eliberate. Spre exemplu, din cauza utilizării restricționate a legăturilor telefonice, a fost îngreunată activitatea echipelor de funcționari trimiși de Ministerul de Finanțe în Basarabia și nordul Bucovinei, cu misiunea culegerii de informații referitoare la posibilitățile de retragere a rublelor din circulație. La 15 iulie 1941, au fost date dispoziții ca acei funcționari să poată folosi legăturile telefonice și telegrafice de la oficiile poștale civile din zona armatelor.⁹⁷ O asemenea situație a fost atestată și cu câteva zile mai devreme: la 2 iulie 1941, M.C.G. cerea ca să fie repuse în funcțiune telefoanele de la depozitele petroliere a Societății *Distribuția*, de unde se făceau aprovizionările pentru armatele de operațiuni.⁹⁸

La 29 iulie 1941, inspectorul general al jandarmeriei C. Z. Vasiliu li s-a adresat printr-un ordin circular (nr. 17) subalternilor săi. După ce și-a exprimat bucuria pentru eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, i-a îndemnat

⁹³ Spre exemplu, în cadrul ședinței Consiliul de Miniștri (de Colaborare) din 30 aprilie 1942, s-a decis ca guvernatorii Basarabiei și Bucovinei să examineze „prin șefii serviciilor administrative, dacă printre cei reprimiți în serviciu nu sunt unii cari au avut o atitudine neloială în momentul pierderii teritoriilor (Basarabiei și nordului Bucovinei – *n.n.*) și care practică o trufie ofensatoare. Să fie sancționați aspru fără a se lua măsura trimerii în lagăr” (*ibidem*, dosar 561, fila 91).

⁹⁴ *Ibidem*, Fond 680, inv. 1, dosar 4168, fila 8.

⁹⁵ Petrencu A., *Basarabia în al doilea război mondial. 1940-1944*. Ed. „Lyceum”, Chișinău, 1997, pp. 265-268.

⁹⁶ A.N.I.C., Buc., Fond I.G.J., inv. 1474, dosar 100/ 1941, fila 78.

⁹⁷ A.N.R.M., Fond 1607, inv. 1, dosar 3, filele 306-307.

⁹⁸ *Ibidem*, fila 140.

pe jandarmi „să subscriem salariul pe una zi din solda netto lunară, [ca] recunoștință vie pentru sacrificiul suprem al camarazilor noștri” și astfel fiecare „să contribuie la ameliorarea durerilor reținute a camarazilor răniți, a familiilor și familiilor martirilor eroi”.⁹⁹

La 9 august 1941, au fost reînființate următoarele formațiuni de jandarmi: *Inspectoratul de Jandarmi Chișinău*, alcătuit din Legiunile de Jandarmi Bălți, Cahul, Cetatea Albă, Chilia (era nou înființată), Ismail, Lăpușna, Orhei, Soroca și Tighina; *Inspectoratul de Jandarmi Cernăuți* (fostul Suceava) era format din Legiunile de Jandarmi Cernăuți, Storojineț și Hotin; teritoriile eliberate din județele Rădăuți și Dorohoi, au reintrat în zona de acțiune a Legiunilor de Jandarmi Rădăuți și Dorohoi.¹⁰⁰

La 3 septembrie 1941 au fost emise mai multe acte legislative (Decretul-Lege *Pentru Organizarea Basarabiei și Bucovinei*,¹⁰¹ Decretul-Lege nr. 791 *pentru unele măsuri legislative privind Basarabia și Bucovina de Nord*¹⁰² ș.a.), care au definitivat cadrul juridic și statutul Basarabiei și Bucovinei, și au consolidat reintegrarea Provinciilor eliberate în Statul Român.

Potrivit Decretului-Lege *Pentru Organizarea Basarabiei și Bucovinei*, aceste provincii urmau să fie administrate de câte un Guvernământ al Provinciei (un guvern în miniatură), conduse de câte un guvernator, care aveau în subordine „Directorate” (mici ministere), în frunte cu câte un director. Guvernatorul era șeful ierarhic al întregului aparat de stat din Provincie și în această calitate exercita controlul asupra tuturor actelor și organelor administrative, cu excepția serviciilor de importanță națională, care au fost lăsate în competența autorităților centrale de la București (intrau în competența Ministerelor): Poliția, Jandarmia și Siguranța Generală a Statului, învățământul superior; căile ferate, porturile și comunicațiile pe apă, drumurile naționale și vămile, regiile publice, casele autonome și administrațiile comerciale cu caracter general. Guvernatorul era șeful executiv al poliției provinciale și responsabil de menținerea ordinii publice. În această calitate putea da ordine poliției și siguranței, și să ceară intervenția armatei în caz de necesitate. Prin acest Decret-Lege, acestor Provincii li s-a acordat o vastă autonomie administrativă.

În teritoriul Basarabiei autoritatea polițienească era reprezentată de *Inspectoratul 5 Regional de Poliție, Chișinău*,¹⁰³ cu un efectiv total de 1.404 (dar cu

⁹⁹ A.N.I.C., Buc., Fond I.G.J., inv. 1474, dosar 1/ 1941, fila 84.

¹⁰⁰ *Ibidem*, fila 88.

¹⁰¹ Decretul-Lege a stabilit statutul și organizarea administrative-teritorială a Basarabiei și Bucovinei. Vezi textul legii, în A.N.R.M., Fond 706, inv. 1, dosar 38, filele 169-182 ori în Petrencu A., *Basarabia în al doilea război mondial. 1940-1944*, pp. 269-279.

¹⁰² Potrivit Decretului-Legii, reintrau în vigoare legile care se aplicau în Basarabia și Bucovina la data de 28 iunie 1940. Toate dispozițiile legilor și regulamentelor adoptate după invazia sovietică, valabile în România, urmau să se extindă asupra teritoriilor eliberate (A.N.R.M., Fond 706, inv. 1, dosar 906, fila 64).

¹⁰³ În componența lui intrau: Poliția *Soroca* (cu Detașamentul Lipnic-gară, Comisariatul Basarabeasca), Chilia Nouă (Comisariatul Vâlcov), *Tighina* (Comisariatul Tighina, mai apoi desființat,

un buget prevăzut pentru 1.681 persoane).¹⁰⁴ În fruntea poliției basarabene era inspectorul general de poliție Alfred Pacsimade, iar șeful Serviciului Siguranței era C. Cristescu.¹⁰⁵

Poliția din Bucovina era organizată în Inspectoratul 6 Regional de Poliție, Cernăuți,¹⁰⁶ cu un personal total de 1.233 persoane (1.416 prevăzute în buget, în octombrie 1941),¹⁰⁷ condus de Mihail Păun.¹⁰⁸

După cum am arătat și mai sus, jandarmeria basarabească era reprezentată de *Inspectoratul de Jandarmi Chișinău*,¹⁰⁹ iar cea bucovineană de *Inspectoratul de Jandarmi Cernăuți*.¹¹⁰

Paza hotarului se efectua de către trupele de grăniceri. *Regimentul 8 Grăniceri Pază Chișinău* asigura paza hotarului basarabean de pe Nistru,¹¹¹ iar fron-

Detașamentul Comrat), *Ismail* (Comisariatul Bolgrad, Comisariatul Reni), *Cahul* (Comisariatul Leova), *Bălți* (Comisariatul Fălești, Detașamentul Vasile Lupu), *Cetatea Albă* (Detașamentul Bugaz), *Orhei* (Detașamentul Rezina) și *Chestura Poliției Chișinău* (Detașamentul Călărași-Târg). Structura organizatorică este cea din octombrie 1941, care pe parcurs nu a suferit modificări majore (*ibidem*, dosar 84, fila 38).

¹⁰⁴ *Ibidem*, fila 38.

¹⁰⁵ *Ibidem*, Fond 680, inv. 1, dosar 4313, fila 72.

¹⁰⁶ În subordinea Inspectoratului se aflau: Poliția *Câmpulung* (Comisariatul Gura Humorului, Comisariatul Vatra Dornei, Detașamentul Coșna, Detașamentul Poiana Stampei, Detașamentul Cărlibaba, Detașamentul Cărlibaba), *Rădăuți* (Comisariatul Siret, Detașamentul Dornești), *Dorohoi* (Detașamentul Mihăileni, Detașamentul Darabani, Detașamentul Herța, Detașamentul Săveni), *Storjineț* (Comisariatul Adâncata, Comisariatul Vășcăuți, Comisariatul Vijnîța), *Hotin* (Comisariatul Noua Suliță, Detașamentul Prigorodoc), *Suceava* (Comisariatul Dărmănești, Detașamentul Solca) și *Chestura Poliției Cernăuți* (Comisariatul Cosmeni, Comisariatul Crișcatec, Detașamentul Sadagura, Comisariatul Gr. Ghica Vodă, Detașamentul Zastavna, Detașamentul Orășeni), (*ibidem*, Fond 706, inv. 1, dosar 84, fila 37).

¹⁰⁷ Posturile vacante din aparatul polițienesc urmau să fie completate prin numiri făcute de către Direcția Generală a Poliției în limita bugetului Guvernământului; posturile administrative trebuiau completate de către Guvernământ cu funcționari diurniști din regiune, tot în limita bugetului (*ibidem*).

¹⁰⁸ *Ibidem*, Fond 680, inv. 1, dosar 4221, fila 229.

¹⁰⁹ Inspectoratul era alcătuit din: *Legiunea de Jandarmi Lăpușna* (8 Secții cu 80 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Bălți* (8 Secții cu 64 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Ismail* (6 Secții cu 47 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Cahul* (7 Secții cu 46 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Cetatea Albă* (8 Secții cu 63 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Tighina* (10 Secții cu 81 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Orhei* (8 Secții cu 80 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Sorocea* (8 Secții cu 71 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Chilia Nouă* (5 Secții cu 38 Posturi), (*ibidem*, Fond 706, inv. 1, dosar 84, fila 33).

¹¹⁰ Inspectoratul era alcătuit din: *Legiunea de Jandarmi Cernăuți* (6 Secții cu 51 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Dorohoi* (7 Secții cu 45 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Hotin* (10 Secții cu 82 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Rădăuți* (5 Secții cu 35 Posturi), *Legiunea de Jandarmi Storjineț* (5 Secții cu 35 Posturi), (*ibidem*, fila 32). Din Legiunea de Jandarmi Dorohoi o Secție și 5 Posturi au fost sub ocupația sovietică, iar din cadrul Legiunii de Jandarmi Rădăuți 2 Secții și 13 Posturi (*ibidem*, Fond 706, inv. 1, dosar 531, fila 26 sau Moraru P., *Bucovina sub regimul Antonescu* (1941-1944). Opera Omnia. Cartea de Istorie. Ed. „TIPO Moldova”, Iași, 2013, anexa 9).

¹¹¹ În componența Regimentului intrau: Batalionul I Grăniceri Pază Chișinău (Compania 1 Grăniceri Tighina cu 14 pichete, Compania 2 Grăniceri Chișinău cu 14 pichete și Compania 3 Grăniceri Susleni cu 15 pichete), Batalionul II Grăniceri Pază, Florești (Compania 4 Grăniceri Șoldănești cu 15 pichete, Compania 5 Grăniceri Vășcăuți cu 17 pichete, Compania 6 Grăniceri Sorocea cu 13 pichete). Efectivul Regimentului era de 33 ofițeri, 37 subofițeri și 2.601 trupă, (*ibidem*, filele 25).

tiera din sudul Basarabiei era în paza *Regimentului 5 Grăniceri Pază Brăila*.¹¹² Hotarul bucovinean era încredințat *Regimentului 3 Grăniceri Pază Cernăuți*.¹¹³

La finele lunii august 1941, unitățile Armatei române au trecut Nistrul și la 20 septembrie 1941, I.G.J. le aducea la cunoștință tuturor structurilor sale că, a fost înființat *Inspectoratul de Jandarmi Transnistria*, cu reședința la Tiraspol. El se afla sub comanda colonelului Emil Broșteanu și era alcătuit din Batalioanele 4, 5, 8 și 11 Jandarmi, repartizate în 13 județe ale Guvernământului Transnistria.¹¹⁴

Summary

In order to participate in the anti-soviet war for the liberation of Bessarabia and North Bukowina, Romania had to reorganize the armed forces, the battle training and the revision of force missions for public order.

The campaign of Bessarabia and North Bukowina liberation that were under the Soviet occupation, broke out on June 22, 1941. During that period, Romania mobilized and called up the IIIrd and the IVth armies (helped by the XIth German Army), as well as an important device of police forces on Prut river. On June 22, 1941, 23 Legions of Gendarmes, a mobile legion, 195 sections of gendarmes and 1.044 posts of gendarmes (10.000 gendarmes in all) were in the army zone of operation.

Besides great units of Romanian Army, the General Inspectorate of Gendarmerie, led by Constantin Z. (Piky) Vasiliu, organized Pretoral Services, that were helped in their security and order actions by the Police Companies, Battalions of Gendarmes and Special Police teams of Campaign.

At the end of July, 1941, as a result to the military activities, the Romanian sovereignty was reestablished in the territory between Prut and Nistru. The police authority was represented in Beesarabia by the 5th Police Regional Inspectorate from Kishinev, led by the general Alfred Pacsimade, and in Bukowina it was represented by the 6th Police Regional Inspectorate form Tchernowiz, led by the inspector Mihail Paun. The gendarmerie form Bessarabia was represented by Gendarmes Inspectorate form Kishinev and that form Bukowina, by Gendarmes Inspectorate form Tchernowiz.

¹¹² Regimentul era compus din: *Batalionul I Grăniceri Pază Ismail* (Compania 1 Grăniceri Galați cu 13 pichete și 1 post fix, Compania 2 Grăniceri Tulcea cu 18 pichete și 4 posturi fixe, Compania 3 Grăniceri Chilia Nouă cu 18 pichete și 11 posturi fixe) și *Batalionul II Grăniceri Pază Cetatea Albă* (Compania 4 Grăniceri Tătărești cu 13 pichete, Compania 5 Grăniceri Cetatea Albă Compania 5 Grăniceri Cetatea Albă cu 15 pichete și 7 posturi fixe, Compania 6 Grăniceri Talmaz cu 14 pichete și 2 posturi fixe). În Compania 2 Grăniceri Tulcea și Compania 3 Grăniceri Chilia Nouă au fost înființate câte un pluton temporar pentru întărirea frontierei. Efectivul Regimentului era de 37 ofițeri, 58 subofițeri și 2.490 trupă, (*ibidem*, filele 24).

¹¹³ Regimentul era compus din: *Batalionul I Grăniceri Pază Briceni* (Compania 1 Grăniceri Lipnic cu 14 pichete, Compania 2 Grăniceri Romancăuți cu 12 pichete, Compania 3 Grăniceri Chelmenți cu 12 pichete, Compania 4 Grăniceri Hotin cu 12 pichete) și *Batalionul II Grăniceri Pază Cernăuți* (Compania 5 Grăniceri Cozmeni cu 15 pichete, 3 posturi fixe, 1 post fix vama, Compania 6 Grăniceri Banila cu 15 pichete, Compania 7 Grăniceri Seletin cu 15 pichete). Efectivul Regimentului era de 36 ofițeri, 52 subofițeri și 2.789 trupă, (*ibidem*, filele 26).

¹¹⁴ A.N.I.C., Buc., Fond I.G.J., inv. 1474, dosar 1/ 1941, fila 119.

Mariana Bagrin*

PARTICULARITĂȚI ALE RELAȚIILOR MILITARE ȘI POLITICE INTERALIAȚATE ÎNTRE CONFERINȚELE DE LA TEHERAN ȘI IALTA

Întâlnirea de la Teheran a liderilor celor trei puteri aliate în al Doilea Război Mondial – URSS, Statele Unite ale Americii și Marea Britanie – a însemnat o manifestare a optimismului pentru cei mai mulți dintre participanți. În special, aliații occidentali și-au pus speranțe în perspectivele acestei întâlniri. Președintele american F. D. Roosevelt era entuziasmat de promisiunile URSS de participare la războiul împotriva Japoniei și procesul de edificare a viitoarei organizații mondiale, precum și de acordul sovieticilor asupra unei serii de proiecte de cooperare militară în Uniunea Sovietică. Foarte curând însă, gesturile și acțiunile Moscovei au dat de înțeles că Stalin nu va evita să revadă, ba chiar să saboteze, în anumite cazuri, oricare dintre promisiunile făcute, dacă nu putea obține dominația sovietică asupra Europei postbelice.

Anul 1944 a adus o serie de schimbări importante în desfășurarea celui de-al Doilea Război Mondial. În plan militar, către mijlocul lunii ianuarie 1944, sovieticii au atacat inamicul pe un front larg de vreo 180 kilometri, reușind către finele iernii să elibereze definitiv Leningradul și să ajungă la frontiera Statelor Baltice¹. De-a lungul lunii martie, trupele sovietice au eliberat cea mai mare parte a Ucrainei, iar către sfârșitul aceleiași luni, după trecerea Nistrului, Armata Roșie a forțat Prutul superior, ajungând la poalele Carpaților. La 2 aprilie 1944, ministrul de Externe sovietic, Veaceslav Molotov, anunța într-o conferință de presă că trupele sovietice au intrat, urmărind dușmanul, pe teritoriul României și că acestea „nu urmăresc să dobândească părți din teritoriul acestei țări sau să schimbe orânduiala socială existentă”² (Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța erau considerate teritorii sovietice - *n. n.*).

Reacția Germaniei a urmat prin ocuparea Ungariei³. Ba mai mult, în prima decadă a lunii aprilie, trupele germane au lansat un contraatac puternic de-a lun-

* **Mariana Bagrin**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

¹ Winston S. Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. II, Lider, București, 1996, p. 340.

² Paul D. Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România, 1938 – 1947*, Centrul de Studii Românești, Fundația Culturală Română. Iași, 1995, p. 88-89. Vezi și: Mihai Fătu, *Consens pentru salvarea națională (septembrie 1940 – august 1944)*, București, 1996, p. 288-289.

³ B. H. Liddell Hart, *Istoria celui de-al Doilea Război Mondial*, vol. II, Lider, București, 1996, p. 245.

gul ambelor maluri ale râului Nistru⁴. În consecință, frontul din sudul Poloniei a fost stabilizat pe o distanță largă, menținându-se astfel până către luna iulie 1944.

Pentru a-i ajuta pe sovietici, care se confruntau cu dificultățile respective în Polonia, dar și în România, bombardierele grele ale aliaților occidentali au atacat de numeroase ori „principalele noduri de cale ferată, începând cu raiduri asupra Budapestei, Bucureștiului și Ploieștiului în prima săptămână a lunii aprilie”⁵. Prea târzie pentru a avea efect imediat, această acțiune s-a soldat în schimb cu pierderi materiale uriașe și sacrificii umane, mai ales în rândul populației civile. În cazul României, raidurile aeriene respective urmăreau, pe de o parte, să determine derută în cercurile politice și militare românești, iar pe de altă parte, să demonstreze o dată în plus unitatea de vederi a aliaților privind ieșirea din război a României în baza armistițiului impus de URSS⁶.

Către începutul lunii iunie 1944, atacurile repetate asupra căilor inamice de comunicație au fost amplificate de extinderea progresivă a ariei de bombardament a avioanelor aliate în Balcani. În vederea facilitării sarcinilor aliaților occidentali, la 2 iunie 1944, 64 de bombardiere americane au aterizat pe aeroportul din Poltava, punând începutul primei faze a operațiunii „Frantic”. Operațiunea respectivă a reprezentat cel mai lung contact susținut de către personalul militar sovietic și cel american de-a lungul celui de-al Doilea Război Mondial și urma să asigure staționarea pe teritoriul sovietic a avioanelor americane pentru realimentare și reîncărcare cu muniții înainte de întoarcere către bazele lor din Mediterană⁷. Deși trebuia să reprezinte apogeul cooperării militare sovieto-americane, operațiunea va fi foarte aproape un eșec, fiind marcată de o serie de neînțelegeri și nemulțumiri reciproce.

În ceea ce privește evenimentele de pe teatrul de operațiuni militare din Europa de Vest, trebuie menționată deschiderea la 6 iunie 1944 a celui de-al doilea front în Europa de către aliații occidentali, prin debarcarea în Normandia, operațiune susținută de către sovietici prin participarea la planul „Bodyguard”, care urmărea dezinformarea nemților în privința locului și datei debarcării aliaților în Normandia, dar și prin ofensiva puternică care a urmat pe Frontul de Est. Respectarea acestei promisiuni făcută la Teheran de către Stalin îi va convinge pe unii dintre comandanții militari aliați, în special pe Eisenhower, de buna credință a lui Stalin în ceea ce privește ținerea promisiunilor asumate⁸, fapt ce își va spune cuvântul în timpul operațiunilor aliate finale pentru cucerirea Berlinului în primăvara lui 1945.

Succesele obținute de aliați pe toate teatrele de război în prima jumătate a anului 1944 și perspectiva unei victorii tot mai apropiate îi bucurau, dar și îngri-

⁴ *Ibidem*, p. 246-247.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Constantin Cloșcă, *România în infernul mării conflagrații (Frontul Iași – Chișinău)*, Iași, 1997, p. 48.

⁷ B. H. Liddell Hart, *op. cit.*, p. 251.

⁸ *Ibidem*.

jorau, în același timp, pe „cei trei mari”. Deși se întrevădea cu claritate sfârșitul războiului, o serie de chestiuni politice importante, chiar dacă fuseseră discutate la Teheran (împărțirea zonelor de ocupație în Germania, clarificarea problemelor legate de Europa de Est, definirea unei politici comune față de Japonia, forma pe care trebuia să o adopte o eventuală organizație a națiunilor unite etc.) rămăneau încă fără finalitate.

Faptul că Armata Roșie se ivea tot mai amenințător asupra Europei Centrale și de Est îi neliniștea foarte mult pe occidentali. Încă în februarie 1944, secretarul de stat american, Cordell Hull, avertiza asupra viitoarelor complicații în relațiile cu rușii din cauza hotărârii sovietice tot mai evidente de a rezolva în mod unilateral problemele ce apăreau în Europa de Est. „...Dacă acest lucru va continua, noi vom vedea lipsa dorinței guvernului sovietic de a juca un rol constructiv ca membru egal al familiei națiunilor... Aceasta va aduce pagube ireparabile cooperării internaționale”, menționa el⁹.

Winston Churchill era chiar mai preocupat de situație și vedea drept soluții încheierea unor aranjamente politice cu sovieticii, dar și întreprinderea unor noi măsuri de stopare a influenței celor din urmă. În mai 1944, el vine cu propunerea ca guvernul sovietic să preia conducerea treburilor în România, iar cel britanic – în Grecia¹⁰. Răspunsul sovietic prudent la această inițiativă va deriva din cunoașterea faptului că politica oficială americană era contrară oricăror sfere de influență în estul Europei. Faptul că americanii au confirmat că nu erau de acord cu nici o înțelegere „care s-ar opune înființării și funcționării efective a unui sistem mai larg de securitate generală, la care vor contribui toate țările”¹¹ îi convenea, de fapt, lui Stalin, care interpreta o asemenea înțelegere drept o modalitate „de a opri derularea evenimentelor politice până când Occidentul și-ar fi consolidat poziția față de Rusia în Europa de Est”¹².

Printre alte probleme ce au afectat relațiile politice interaliate în această perioadă s-au numărat cele legate de colaborarea economică sovieto-americană sau chestiunea poloneză, chiar dacă acestea nu au fost abordate nemijlocit în corespondența dintre liderii politici ai Coaliției Națiunilor Unite.

Succesul ofensivei de vară sovietice, lansată la 23 iunie 1944, când s-a parcurs în doar o săptămână peste 240 km (datorată și sprijinului american, reprezentat de creșterea tuturor tipurilor de livrări prevăzute de Legea pentru împrumut și închiriere¹³), dar și atitudinea sovieticilor în cazul insurecției de

⁹ Анатолий Уткин, *Мировая «холодная война»*. — Глава третья ТЕГЕРАН, М.: Изд-во Эксмо, Изд-во Алгоритм, 2005. — 736; с. 90, pe: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/U/UTKIN_Anatoliy_Ivanovich/_Utkin_A.I..html#005; (În continuare: Анатолий УТКИН. Мировая...).

¹⁰ Nicolae Baciuc, *Agonia României, 1944 – 1948. Dosarele secrete acuză*, Saeculum I.O., București, 1997, p. 83.

¹¹ Lloyd C. Gardner, *Sfere de influență. Împărțirea lumii între marile puteri, de la München la Ialta*, Editura Elit, București, f. a., p. 242-243.

¹² *Ibidem*.

¹³ Супрун М. Н., *Продовольственные поставки в СССР по ленд-лизу в годы Второй Мировой войны*, în „Отечественная история”, N3/1996, с.46-54.

la Varșovia, începută la 1 august 1944, au afectat și ele relațiile dintre aliați. Mai ales caracterul acțiunilor sau, mai bine spus, inacțiunilor sovieticilor în timp ce Armia Krajova era zdrobită de către armata germană, au determinat nemulțumirea aliaților occidentali. În memoriile sale, Winston Churchill arăta că deși trupele sovietice se aflau în anumite puncte nu mai departe de 15 km de Varșovia, comandamentul sovietic nu a dorit să intervină în ajutorul Armatei poloneze din ilegalitate. Ba mai mult, în noaptea de 16 august, ambasadorul Statelor Unite a fost anunțat că guvernul sovietic „obiectează în mod hotărât ca avioanele americane și britanice, după ce aruncă arme în Varșovia, să aterizeze pe teritoriul sovietic, întrucât guvernul sovietic nu dorește să se asocieze direct sau indirect cu aventura de la Varșovia”¹⁴.

Chiar și apelul comun al lui Roosevelt și Churchill în vederea sprijinirii polonezilor l-a lăsat rece pe Stalin, el calificându-i pe conducătorii insurecției drept un grup de criminali care „s-au lansat în aventura de la Varșovia pentru a pune mâna pe putere...”¹⁵.

În condițiile în care către sfârșitul primei săptămâni a lunii august ofensiva sovietică se poticnise peste tot, cauza constituind-o supraextinderea comunicațiilor ca rezultat al celei mai rapide și mai lungi înaintări – 720 km în decursul a cinci săptămâni¹⁶, iar pentru 20 august 1944 era prevăzută o a patra ofensivă în sud, spre România, era clar că sovieticii nu vor renunța la ofensiva în direcția României, dezinteresându-se forțele insurecționare poloneze care nu le erau favorabile¹⁷.

Deși liderii occidentali ar fi trebuit să ia în considerare faptul că problema poloneză putea constitui un precedent pentru o politică sovietică la fel de dură și în alte direcții, președintele Roosevelt a considerat mai important în acel moment să prevină închiderea aerodromurilor sovietice pentru piloții americani.

Atitudinea sovieticilor după succesele ofensivei sovietice pe frontul românesc a constituit o primă dovadă în acest sens. Astfel, când aliații occidentali au cerut participarea în afacerile române, sovieticii nu au ezitat să utilizeze precedentul italian pentru a primi capitularea României în numele tuturor aliaților. Comisia de Control pentru România, în pofida protestelor occidentalilor, va funcționa, de asemenea, ca și cea pentru Italia, funcțiile executive revenindu-le

¹⁴ Winston S. Churchill, *op. cit.*, p. 346 – 348.

¹⁵ *Ibidem*, p. 348-349.

¹⁶ B. H. Liddell Hart, *op. cit.*, p. 259-260.

¹⁷ Poziția dură a guvernului sovietic în problema poloneză era bine cunoscută. Încă din 1943, Stalin crease Comitetul liber de la Lublin ca alternativă guvernului de la Londra, în preajma eliberării Poloniei de sub ocupația germană procesul de înființare a acestuia fiind pe sfârșite. Deși încă nu era vorba de sovietizarea Poloniei, sovieticii mizau doar pe forțele pro-sovietice și lupta ireconciliabilă cu Armata poloneză din ilegalitate și alte organizații pro-londoneze. Totuși, pentru a nu-i irita prea tare pe aliații occidentali, Stalin a fost dispus să accepte ca în guvernul de la Lublin să fie incluși și câțiva reprezentanți ai guvernului polonez de la Londra, pe care a încercat să îl impună lui Mikolajczyk, sosit la Moscova în această perioadă pentru tratative.

sovieticilor¹⁸. Același principiu a fost, ulterior, utilizat și în cazul Bulgariei, de unde trupele sovietice s-au îndreptat spre Iugoslavia, participând la eliberarea Belgradului.

Atunci când americanii au manifestat un interes mai mare față de Ungaria, considerând că aici trebuia demontat „stereotipul italian” în Europa de Est, situația a determinat tensiuni ce au culminat cu impunerea unor restricții de circulație americanilor pe teritoriul Ungariei.

Între timp, succesele obținute de-a lungul verii și către începutul toamnei anului 1944 pe Frontul de Vest de către aliații occidentali¹⁹ au fost însoțite de agravarea contradicțiilor dintre aceștia: dacă Roosevelt considera concentrarea forțelor în nordul Franței (fapt ce permitea atingerea rapidă a centrelor vitale ale Germaniei) drept esențială pentru transformarea blocului occidental într-un factor determinant în cadrul organizării postbelice, Churchill era de părere că anume prevenirea transformării URSS într-o forță hotărâtoare pe continent era primordială, lucru ce putea fi realizat doar printr-o ieșire prin Balcani în România și pe valea Dunării²⁰.

În condițiile în care situația creată în Europa de Est de-a lungul primei jumătăți a anului 1944 îl neliniștea tot mai mult pe premierul britanic, iar problemele strategice ale Europei rămăneau încă necunoscute americanilor, acesta a considerat necesar să meargă personal la Moscova pentru a clarifica și controla în măsura posibilităților evoluția ulterioară a lucrurilor.

Drept urmare, între 9 și 18 octombrie 1944, W. Churchill și A. Eden s-au aflat la Moscova. Deși scopul declarat era rezolvarea chestiunii poloneze, s-a dorit, de fapt, rezolvarea problemei sferelor de interes în Europa de Est sub forma unei înțelegeri sovieto-britanice. În locul unor formulări difuze, Churchill i-a propus lui Stalin cifre concrete²¹, cinismul cu care s-a decis soarta a milioane de oameni fiind bine cunoscut. Chiar dacă s-au mai discutat și alte probleme interaliate, „diplomația procentuală” a constituit unicul rezultat practic al acestei vizite.

În ceea ce privește reacția americană față de întâlnirea dintre Churchill și Stalin de la Moscova, trebuie menționat că președintele Roosevelt, neputând împiedica această vizită a premierului britanic, i-a cerut ambasadorului american să participe la cele mai importante discuții, dar i-a interzis semnarea oricărui fel de document, indiferent cât de general ar fi. Roosevelt aștepta încheierea campaniei electorale pentru ca cei trei lideri să se poată întâlni și discuta personal cele mai importante probleme. În mesajul său către Stalin, Roosevelt a lăsat să se înțeleagă foarte clar că „în acest război global nu există nicio chestiune de ordin militar sau politic în care Statele Unite nu ar fi interesate...” și că rezolvarea

¹⁸ Анатолий Уткин, *Мировая...*, c. 100-103.

¹⁹ B. H. Liddell Hart, *op. cit.*, p. 225-226.

²⁰ Анатолий Уткин, *Мировая...*, c. 111-113.

²¹ Lloyd C. Gardner, *op. cit.*, p. 248-254. Vezi și: Winston S. Churchill, *op. cit.*, p. 381-382.

problemelor ce rămăneau deschise până în acest moment putea fi făcută numai împreună de către cei „trei mari”²².

Între toamna anului 1944 și întâlnirea de la Ialta a liderilor Coaliției Națiunilor Unite, relațiile interaliatate au fost marcate de alte neînțelegeri, precum poziția luată de delegația sovietică în cadrul conferinței de la Dumbarton Oaks în ceea ce privește viitorii membri fondatori ai ONU și procedura de vot în Consiliul de Securitate²³ etc., dar cel mai îngrijorător era faptul ignorării crescânde a doleanțelor aliaților occidentali legate de Europa de Est.

Dacă în tabăra britanică era practic o unitate de vederi în ceea ce privește atitudinea ce trebuia adoptată în raport cu URSS, mergându-se pe ideea „reținerii”, „îngrădirii” înaintării sovietice spre Europa prin stabilirea unor zone de influență, nu același lucru s-a putut urmări în cazul Statelor Unite. Către toamna anului 1944, tot mai mulți ofițeri și civili americani încep să interpreteze acțiunile URSS drept rezultat al trecerii sovieticilor de la „cooperare la intransigență”, și să se întrebe ce fel de cooperare postbelică va fi posibilă cu Uniunea Sovietică²⁴.

Printre cele mai mari îngrijorări le manifestau cei de la ambasada americană de la Moscova. Pe lângă eforturile lui Harriman de a determina Washingtonul să-și revizuiască politica față de URSS, scop cu care s-a întors în State în octombrie 1944, merită a fi menționat memorandumul lui George F. Kennan, ofițer al ambasadei la acel moment – „Rusia – șapte ani mai târziu”²⁵, respectivul document avertizând că sovieticii încă credeau în asigurarea securității prin expansiune și au fost de acord cu securitatea colectivă doar pentru a garanta asistența militară aliată prin intermediul celui de-al doilea front. În consecință, URSS avea să insiste pe obținerea a ceea ce încercase fără succes în 1939: cucerirea și controlul asupra Europei de Est²⁶.

²² My Dear Mr. Stalin. The Complete Correspondence Between Franklin D. Roosevelt and Joseph V. Stalin, Edited, with Commentary, by Susan Butler, Yale University Press, New Haven and London, 2005, doc. 246, p. 260-261.

²³ Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг.: Сборник документов / М-во иностр. дел СССР. — Т. 3. Конференция представителей СССР, США и Великобритании в Думбартон-Оксе (21 авг. — 28 сент 1944 г.), М.: Политиздат, 1984, с. 17-21.

²⁴ Mark A. Stoler, *Allies and Adversaries: the Joint Chiefs of Staff, the Grand Alliance, and U.S. strategy in World War II*, The University of North Carolina Press, 2000, p. 212.

²⁵ După revenirea sa în URSS în vara lui 1944, în calitate de consilier al ambasadei americane la Moscova, Kennan a scris un eseu lung și complex, intitulat „Rusia – șapte ani mai târziu”. În cadrul acestui document, el a urmărit evoluțiile ce au avut loc în URSS de la plecarea, în 1937, și pînă la revenirea sa aici, în 1944, și a apreciat perspectivele Rusiei postbelice. Una dintre principalele concluzii ale autorului era că Uniunea Sovietică este decisă să devină putere dominantă în Europa Centrală și de Est. Ambasadorul Harriman a folosit o parte considerabilă din document în încercarea de a convinge Washingtonul în octobrie 1944 să-și revizuiască politica față de URSS.

²⁶ Wilson D. Miscamble, *George f. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947 – 1950*, Princeton Studies in International History and Politics, Princeton University Press, 1992, p. 20-28. http://books.google.com/books?id=rxFHpYix3BsC&pg=PA21&lpg=PA21&dq=george+Kennan,+Russia+-+seven+years+later&source=bl&ots=fCMro-a7GI&sig=uLqVekXIa3_9Vj3B-

Temeri tot mai mari asupra amenințării sovietice postbelice au fost înregistrate și la nivelul Comitetului Comun al Șefilor de Stat Major, prin intermediul unui larg studiu de apreciere a capacităților și intențiilor sovietice postbelice, elaborat de Serviciul Comun de Informații²⁷.

În pofida acestor constatări și avertizări, pe durata ultimelor luni ale anului 1944 și începutul anului 1945, nu a intervenit nicio schimbare în politica Comitetului Comun al Șefilor de Stat Major și a Casei Albe față de URSS. În fapt, nu s-a făcut nimic altceva decât să se confirme insistent necesitatea de a evita o implicare a Statelor Unite în Europa de Est și în orice conflict sovieto-britanic acolo, precum și în orice fel de confruntare cu rușii sau orice acțiune ce ar fi putut provoca suspiciunile lor²⁸.

Printre factorii care au împiedicat modificarea politicii față de URSS s-au numărat continuarea acțiunilor militare și necesitatea asigurării cooperării sovietice în războiul împotriva Germaniei; dorința de a obține garanția participării sovietice la războiul împotriva Japoniei; nemulțumirea față de britanici și convingerea că aceștia din urmă se făceau vinovați de numeroasele probleme apărute; perpetuarea cooperării în calitate de politică oficială a Casei Albe; convingerea că trebuia evitat cu orice preț un al treilea război mondial cu URSS, război ce nu putea fi câștigat²⁹.

Constatăm că perioada dintre conferințele de la Teheran și Ialta a însemnat, pe de o parte, perpetuarea anumitor speranțe în legătură cu posibilitatea atingerii unei cooperări reale între cei trei lideri ai Coaliției Națiunilor Unite atât pe durata războiului, cât și după încheierea acestuia, dar și prăbușirea multora dintre iluziile legate de perspectivele acestei colaborări. Sovieticii, profitând de avantajele de ordin militar și politic, au speculat cu iscusință temerile și necesitățile aliaților occidentali, precum și neînțelegerile dintre aceștia, reușind să obțină o serie de atuuri de ordin geopolitic și geostrategic în preajma conferinței de la Ialta, atuuri esențiale în confruntarea care, după părerea lor, urma să izbucnească în mod aproape inevitabil după încheierea războiului împotriva Germaniei și a aliaților săi.

Summary

The Tehran meeting of the leaders of the three main allied powers in World War II - the USSR, USA and Great Britain - meant a celebration of optimism for most of its participants. In particular, the Western allies placed their reliance on the prospects of this meeting. US President, Franklin D. Roosevelt, was enthusiastic about the Soviet

koNygSq3fg&hl=ro&ei=i-TISvGELIyv4QaJsZ3HAQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=2#v=onepage&q=george%20Kennan%2C%20Russia%20-%20seven%20years%20later&f=false
Vezi și: Mark A. Stoler, *Allies and Adversaries...*, p. 212.

²⁷ Mark A. Stoler, *Allies and Adversaries...*, p. 219.

²⁸ *Ibidem*, p. 220.

²⁹ *Ibidem*.

participation in the war against Japan, building of the future world organization, as well as the Soviet agreement on a range of military cooperation projects in the Soviet Union. However, very soon a range of Moscow's gestures and actions have hinted that nothing will prevent Stalin to revise or even sabotage in some cases any promises, if he could not obtain postwar Soviet domination of Europe.

This paper argues the Soviets, taking advantage of military and political circumstances of the moment, skillfully speculated the fears and needs of the Western allies, managing to obtain a number of geopolitical and geostrategic advantages before the Yalta Conference.

ISTORIOGRAFIE

Gabriel Moisa*

CHESTIUNEA BASARABIEI ÎN IMAGINARUL ISTORIOGRAFIC AL REGIMULUI NICOLAE CEAUSESCU

Sfârșitul anilor '50 ai secolului trecut au marcat începutul revenirii factorilor naționali în discursul istoric din România, revenire care a continuat în anii următori într-un ritm mult mai evident și pe coordonate mult mai ample. Prima parte a deceniului care a urmat a fost prin excelență perioada de tranziție spre cea mai fastă epocă a cercetării istorice din întregul ev comunist. Perioada respectivă, primii cinci-șase ani ai ceaușismului, a fost inclusiv în domeniul politic una relativ fructuoasă, marcând o accentuată distanțare ideologică de marele frate de la răsărit. Acest lucru a fost posibil într-un context în care elita politică sovietică era profund dezbinată, iar în întregul bloc sovietic din estul Europei acționau puternice forțe centrifuge¹.

Unul dintre primele semne nedisimulate ale *comunismului național* se regăsește inclusiv în afirmația lui Dej de la Congresul al III-lea al PMR potrivit căreia “*misiunea istorică a Partidului este de a realiza obiectivele naționale ale poporului român*”² dându-se prin aceasta, potrivit unor exegeți ai fenomenului, chiar semnalul dezagregării hegemoniei sovietice în Europa de est³. La începutul anilor '60 liderii de la București se opun *planului Valev* care viza integrarea economică supranațională a unora dintre țările est europene printre care și România. Beneficiind și de tensiunile tot mai frecvente din lagărul socialist România și-a permis să ducă o politică externă ceva mai puțin dependentă de Moscova, încununată în 1964 de celebra *Declarație de independență* a Bucureștiului față de Moscova⁴. Aparent, România lui Dej făcea o puternică notă discordantă în lagărul comunist, părând a avea o cale proprie de evoluție pe calea comunismului.

* **Gabriel Moisa**, doctor în istorie, prodecan, Facultatea de Istorie, Relații Internaționale, Științe Politice și Științele Comunicării, Universitatea din Oradea.

¹ Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu Dej 1948-1965*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 175.

² Ghe. Ghe. Dej, *Articole și cuvântări*, Editura Politică, București, 1961, p. 101.

³ Fr. Fejto, *Histoire des democraties populaires*, 1966, vol.II, Paris, Seuil, p. 176.

⁴ Pierre du Bois, *Anchetă asupra unei ascensiuni. Ceaușescu la putere*, București, 1998, p. 33.

Evoluția istoriografiei române în prima parte a anilor '60 a urmat prea adevărat, uneori până la identificare, traseul politici românești. Dacă în 1964 *independența* României față de URSS era asumată prin celebra Declarație din aprilie, în plan istoriografic *independența* era clamată aproape concomitent printr-o carte surprinzătoare⁵ care, cu doar câțiva ani înainte, ar fi fost imposibil să vadă lumina tiparului. Era o ingenioasă proclamație de independență pusă în gura unui clasic al marxismului, Karl Marx, care în ale sale *Însemnări despre români* ridica deschis însuși chestiunea Basarabiei⁶.

Principalul experiment istoriografic care a influențat profund discursul istoric românesc în aceasă perioadă a fost Tratatul de *Istoria României* care, chiar dacă își are originile în cel de-al doilea Congres al PMR din 1955 și în emulația creativă care a urmat după această dată printre istorici, a văzut lumina tiparului în forma primului volum abia în 1960⁷. *Istoria României* marchează un sfârșit, dar și un început de epocă istoriografică, un sfârșit dar și un început de discurs istoric. Acest tratat a fost conceput în opt volume, din care au văzut însă lumina tiparului numai patru, ultimul tom oprindu-se cu derularea evenimentelor la 1878. A fost prima încercare de scriere a istoriei României în regimul comunist fără a se recurge la o falsificare grosolană a istoriei, așa cum se mai întâmplase până atunci⁸.

Chiar din primul volum se remarcă o substanțială modificare de ton. Cea mai consistentă revizuire este detectabilă în zona relațiilor româno-ruse, mult exagerate⁹ mai ales în primii ani ai deceniului șase al secolului XX, prin prezentarea acestora într-o lumină mult mai apropiată de adevăr. Lucrurile au mers relativ departe dintr-o dorință absolut justificată de ștergere a trecutului, antrenând în această direcție și publicul larg care asculta stupefiat cum o serie de persoane oficiale încercau, în cadrul unor conferințe, simpozioane sau chiar ședințe la locul de muncă, să spele ce se mai putea din păcatele săvârșite în legătură cu exacerbaria acestei chestiuni¹⁰. Dacă volumul II al Tratatului¹¹ mai conferă încă o oarecare însemnătate relațiilor româno-ruse, următoarele volume, III¹² și IV¹³, promovează un ton destul de nerespectuos, reducând la maxim importanța relațiilor româno-ruse în trecutul României.

Numeroase alte puncte de vedere și aspecte ale istoriei naționale care până atunci fuseseră supuse embargoului au fost reintroduse în discuția istorică. Pen-

⁵ Karl Marx, *Însemnări despre români. Manuscrise inedite*, ed. A. Oțetea, S. Scwann, Editura Academiei RPR, București, 1964.

⁶ W.P.van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia românească*, Editura Arc, Chișinău, p. 270

⁷ *Istoria României*, vol I, Editura Academiei RSR, București, 1960.

⁸ Vlad Georgescu, *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944-1977*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 54.

⁹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 63-68.

¹⁰ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 55.

¹¹ *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei RSR, București, 1962.

¹² *Ibidem*, 1964.

¹³ *Ibidem*, 1964.

tru prima dată după 1948 era discutată public extrem de sensibilă chestiune basarabeană. La început problema a fost mai timid abordată într-o lucrare dedicată lui Cantemir¹⁴ unde se specifica deschis că prin tratatul de la Lutk, 1711, Petru I promisese retrocedarea teritoriilor ocupate de turci, a Bugeacului, dar și că la 1812 teritoriul dintre Prut și Nistru fusese încorporat foșt de imperiul rus. Cu toate că făceau o serie de afirmații curajoase, în final autorii îndulceau tonul printr-o apreciere, corectă altminteri, la adresa Rusiei lui Petru I potrivit căreia D. Cantemir nu și-a găsit adevăratele dimensiuni intelectuale decât după plecarea sa în exil în Rusia, beneficiară a unor medii intelectuale elevate în comparație cu Țările Române.

Efortul desprinderii de Moscova s-a concretizat, după cum menționam mai sus, și prin publicarea în 1964 cu *Declarația de independență* și publicarea *Însemnărilor lui Marx despre români*¹⁵. Încă temătoare, partea română lăsa un clasic al comunismului să vorbească despre Basarabia. Această carte prezenta prin gura lui Marx, cunoscut de altfel pentru atitudinile sale antiruse, întreaga problematică a relațiilor româno-ruse în cel mai nefavorabil mod cu putință. Se amintea chiar și despre nedreptatea anexării la 1812 a Basarabiei, despre planurile de anexare a Principatelor de către ruși, ca și despre înăbușirea revoluției de la 1848 și antirusismul ancestral al românilor. Cartea era de fapt rezultatul fragmentelor copiate de Marx din diverse cărți cărora el le adăugase câteva adnotări. Dacă a existat o contribuție originală a lui Marx aceasta a constatat în utilizarea limbii fanceze în pasajele extrase ca și un amestec de franceză, germană și engleză cu prescurtări personale foarte greu lizibile.

Cu toate că vorbim de un început de liberalizare a scrisului istoric, trebuie spus că acesta s-a făcut în termenii doriți de conducătorii României. Spre exemplu, așa-zisa liberalizare a istoriografiei în direcția redimensionării relațiilor româno-ruse s-a făcut mai ales dintr-un imbold venit dinspre imperativele realizării unor scopuri politice. În general relaxarea s-a produs pe segmente utile regimului. Pe această atitudine s-a mulat foarte bine și o parte a discursului istoric ceea ce a fost cu atât mai profitabil pentru breasla istoricilor. În permanență însă scrierea istoriei a fost controlată de cenzură și niciodată nu a scăpat de sub control. Dovada o avem mai târziu când, în anii '70-'80 prin schimbarea priorităților regimului, posibilitățile de manevră în câmpul istoriei au fost din nou îngădite pentru cei mai mulți dintre istorici

Analiza cuvântările lui Nicolae Ceaușescu rostite cu diferite ocazii conduce la concluzia conform căreia acesta a supravegheat îndeaproape cercetarea în acest domeniu, chiar dacă, este adevărat, într-un mod mai discret. Amestecul liderului comunist în scrierea istoriei nu s-a făcut, cel puțin în prima etapă, prin utilizarea

¹⁴ Scarlat Callimachi, Vladimir Block, Elena Georgescu-Ionescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera în imagini*, București, 1963.

¹⁵ Andrei Oțetea, R. Sswann (sub red), *Karl Marx. Însemnări despre români. Manuscrise inedite*, Editura Academiei RPR, București, 1964.

unor metode brutale, pentru că, fiind preocupat mai degrabă să-și consolideze puterea, acesta urmărea să-i atragă pe intelectuali de partea sa. Totuși, el va dori mult mai mult decât predecesorul său să domine istoriografia, lucru pe care îl vom vedea mai târziu.

Cu expunerea *P.C.R.-continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste*, ținută de Nicolae Ceaușescu la 7 mai 1966 cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român, începea în epoca Ceaușescu grosolana confiscare a istoriei naționale. Merită zăbovit asupra schiței de istorie a României elaborate de Ceaușescu, împreună desigur cu istoricii săi de casă, întrucât acesta este momentul care a marcat serios discursul istoric românesc până la apariția în 1971 a vestitelor “teze” din iulie.

Chestiunea basarabeana era repusă și ea în discuție. Astfel, folosindu-se de acest prilej, se considerau ca fiind profund greșite acele teze cominterniste interbelice care apreciau statul român drept unul multinațional¹⁶, la fel ca și semnarea alianței dintre URSS și Germania din 1939¹⁷, ale cărei acte adiționale secrete stabileau posibilitatea ocupării de către sovietici a unor teritorii din componența statului român. Deși directiva Cominternului făcea referire la Transilvania, Bucovina și Basarabia, este evident că discursul lui Ceaușescu din mai 1966 făcea referire numai la Basarabia, trimerile la Nicolae Bălcescu prin două citate cu un puternic conținut antirusec¹⁸ servindu-i pe deplin argumentației.

Prin acest discurs Ceaușescu a înlăturat o dată în plus un tabu istoriografic, iar acțiunea sa a avut urmări imediate. În iunie 1966 Ștefan Voicu (Aurel Rotenberg), fost redactor șef al *Scânteii* și membru al C.C al P.C.R., scria în *Lupta de clasă* un articol cu puternice accente antisovietice unde era atacată decizia sovietică de ocupare a Basarabiei din 28 iunie 1940¹⁹. Modificările de ton și atitudine față de Uniunea Sovietică erau din ce în ce mai vizibile nu numai în istoriografie ci și în alte domenii²⁰. Prin 1967-1968 conducerea partidului a mai atenuat ceva din virulența discursului antisovietic²¹ chiar dacă o vreme a mai continuat în aceeași termeni naționaliști antirusești. A fost declanșată o adevărată acțiune în direcția publicării memoriilor membrilor Sfatului Țării care însă au rămas sub cheie până în anii '80 când virulența tonului antisovietic a cunoscut o amplificare serioasă pe măsură ce politica gorbaciovistă de glasnost și perestroika câștiga tot mai mult teren în paralel cu izolarea tot mai accentuată a lui Ceaușescu chiar în

¹⁶ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol I, Editura Politică, București, 1966, p. 361.

¹⁷ *Ibidem*, p. 373.

¹⁸ W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 279.

¹⁹ Ștefan Voicu, *Pagini de luptă a PCR împotriva fascismului pentru independență și suveranitate națională (1934-1940)*, în *Lupta de clasă*, nr. 6, 1966, p. 59-80.

²⁰ W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 279.

²¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol III, Editura Politică, București, p. 288-295.

spatele cortinei de fier. Ceea ce trebuie neapărat subliniat este faptul că cei care abordau tematica antisovietică erau în general istoricii instituțiilor controlate în întregime de partid, Academia „Ștefan Gheorghiu” și Institutul de Istorie a Partidului, precum Copoiu, Unc sau Popescu-Puțuri și mai puțin istorici *reciclați* precum Andrei Oțetea sau C.C Giurescu, care, continuându-și demersurile profesionale, chiar dacă spuneau adevăruri istorice veneau în întâmpinarea regimului putând astfel fi dintr-o superficialitate păguboasă, ușor încadrați categoriei de mai sus. Există așadar o diviziune a muncii în această direcție. Istoricii oficiali, „aparaticii”, care scriau ceea ce li se ordona și ceilalți care, urmând totuși sensul curentului, lăsau evident o amprentă profesionistă asupra cercetării istorice.

Discursul politic antisovietic a cunoscut momentul său de glorie sub Ceaușescu în august 1968 când, neparticipând la intervenția trupelor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia, liderul politic român a atacat acțiunea în termeni foarte duri criticând și respingând de asemenea doctrina suveranității limitate promovată de liderul sovietic Leonid Brejnev²². După acest moment de vârf se observă o domolire treptată a vehemenței antisovietice pentru ca în perioada cuprinsă între începutul anilor ,70 și mijlocul anilor ,80 aceasta să fie cu totul sporadică și molcomă. Cu toate acestea însă până prin 1971-1972 Nicolae Ceaușescu se va mai folosi de diverse prilejuri pentru a ataca subtil prezența sovietică sau rusă în istoria națională²³.

Revizuirile nu s-au terminat aici. Dacă anii ,50 au cunoscut, mai ales în prima lor jumătate, o inflație puternică de slavi în istoriografia românească, cauzată mai ales de directiva oficială izvorâtă din realitățile politice și principalele coordonate ale discursului rollerian²⁴, odată cu reorientarea comunismului românesc spre valorile naționale este sesizabil un reflux semnificativ al slavilor în istoria românilor. Tonul l-a dat același Nicolae Ceaușescu, care încă de la Congresul al IX-lea al PCR a inițiat o serie de demersuri în acest sens. Astfel, numele Partidului Muncitoresc Român a fost transformat în Partidul Comunist Român, ca și acela al Republicii Populare Române în Republica Socialistă România. Prin aceasta, potrivit lui Katherine Verdery, Nicolae Ceaușescu afirma ostentativ la numai câteva luni de la preluarea puterii, egalitatea României cu Uniunea Sovietică²⁵. A fost reintrodusă și ortografia latinizantă a numelui țării, afirmându-se cu tărie existența pe mai departe a națiunilor în comunism în contradicție evidentă cu punctul de vedere sovietic în această problemă. Poziții antislavizante destul de radicale în ortografie și lingvistică au luat mulți lingviști și istoricii

²² R.A. Remington, *The Warsaw Pact. Case Studies in Communist Conflict Resolution*, în *Studies in Communism, Revisionism and Revolution*, nr. 17, MIT Press, Cambridge Moss, 1971, p. 5693.

²³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol.IV, Editura Politică, București, 1969, p. 249-250, p. 623-624.

²⁴ Mihail Roller, *Cu privire la unele probleme din domeniul cercetării istorice*, în *Studii.Revistă de istorie și filosofie*, nr. 3 1952, p. 152-153.

²⁵ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, Editura Humanitas, București, 1993, p. 97.

literari români. Între aceștia se detașează Al. Graur care, pocăit după exagerările în sens invers din prima parte a anilor '50, recurge la reducerea elementului slav din limba română și ortografie încă din 1963 pentru ca după preluarea puterii de către Ceaușescu și continuarea politicii dejiste în această direcție, poziția lui să devină și mai clară în această privință²⁶. De asemenea, *Istoria literaturii române*²⁷ afirmă, la fel ca și *Istoria limbii române*²⁸, ideea unei influențe reduse a limbii slave până în secolul al X-lea întrucât adoptarea slavonei ca limbă oficială s-a făcut abia prin secolul X-XI²⁹ când limba română era deja constituită.

S-a mai accentuat, în disonanță cu aceiași ani '50, pe eliminarea slavilor și în ceea ce privește procesul de formare a poporului român și alcătuirea sa etnică. Deși în 1970 C. Daicoviciu³⁰ mai accepta încă o firavă componentă slavă în alcătuirea etnică a poporului român perioada s-a caracterizat mai ales prin estomparea aproape totală a rolului slav, acreditându-se tot mai mult ideea sosirii slavilor abia după formarea poporului român care ar fi preluat totuși unele elemente de la aceștia dar numai în momentul în care era consolidat sub toate aspectele³¹. Câțiva istorici ultraortodocși au trecut chiar la identificarea protoromânilor și a limbii protoromâne³² numai pentru a demonstra că la sosirea slavilor în acest spațiu poporul și limba română au fost bine conturate. Surprinzător sau nu descoperim că slavii au învățat imediat după venirea lor limba română³³, limba slavă rămânând din acel moment o limbă moartă, apanaj al unei biserici evident rupte de popor³⁴. În același context reputatul istoric literar George Ivașcu reușește într-un mod cu totul remarcabil să descrie în *Istoria literaturii române* formarea poporului și limbii române fără a pomeni sub nici o formă despre slavi susținând ideea definitivării limbii române cândva prin secolul al IX-lea.

De aceeași manieră spectaculară a fost reabilitat și Nicolae Titulescu. Reabilitarea acestuia a fost strict legată de evoluția relațiilor româno-sovietice în perioada respectivă, Nicolae Ceaușescu fiind cel care a declanșat această chestiune prin discursul său³⁵ extrem de dur față de politica PCR în domeniul naționalităților între cele două războaie mondiale. Prin reconsiderarea lui Titulescu se ridică de fapt din nou, într-un alt mod, chestiunea Basarabiei, sursă de tensiuni permanente în perioada interbelică între cele două țări, Nicolae Titulescu fiind cel care a negociat problema Basarabiei, deși cu destul

²⁶ Alexandru Graur, *La romanité du roumain*, Editura Academiei Române, București, 1965.

²⁷ *Istoria literaturii române*, Editura Academiei Române, București, 1964.

²⁸ *Istoria limbii române*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 1965-1969.

²⁹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 5.

³⁰ *Istoria României*, Editura Academiei RSR, București, 1970.

³¹ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Editura Humanitas, București, 1997, p. 120.

³² Andrei Oțetea (sub red.), *Istoria poporului român*, Editura Științifică, București, 1970, p. 91-95.

³³ *Istoria limbii române*, vol. I-II, Editura Academiei Române, București, 1968.

³⁴ George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Științifică, București, 1969.

³⁵ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. I, Editura Politică, București, p.335.

de puțin succes, la vremea respectivă. Reabilitarea sa a început prin lucrările istoricului I.M. Oprea dedicate omului politic Titulescu³⁶ care, într-o vreme nefavorabilă unor demersuri de o asemenea natură, realiza un început îndrăzneț având în vedere inevitabila conotație politică a unei asemenea întreprinderi. Aceste încercări însemnau în esență reabilitarea politicii externe românești interbelice care, se știe, a fost una profund antisovietică. Acelorași imperative le răspunde și R. Deutsch care face la rândul său un pas înainte în această direcție prin publicarea *Discursurilor* lui Nicolae Titulescu³⁷. Toate aceste demersuri răspundeau unui comandament politic. Având în vedere anvergura lui Titulescu, Nicolae Ceaușescu dorea să afirme încă o dată egalitatea între națiunile lagărului sovietic, o idee foarte dragă liderului român.

După momentele de glorie ale diferendelor româno-sovietice din anii '60 a urmat o oarecare acalmie până spre mijlocul anilor '70 când acestea au cunoscut o nouă exacerbare. Antirusismul istoriografic a mers crescând, stimulat fiind mai ales de discursurile de aceeași factură ale liderului român. Vlad Georgescu și W.P. van Meurs realizează un tablou sintetic al evoluțiilor din această chestiune accentuând pe „bomba” care a detonat reaprinderea disputelor: lucrarea dedicată istoriei Moldovei datorată istoricului Artiom Lazarev³⁸. Acesta era licențiat al Institutului Pedagogic din Tiraspol în 1938 și intrase în de partid în anul 1942. Din 1947 până în 1953 a fost ministru al educației din R.S.S. Moldova, apoi secretar al CC al PCUS din Moldova și ministru al culturii între anii 1953-1963. Din 1964 a revenit la munca științifică devenind membru al Institutului de Istorie al Academiei Moldovei. Din 1968 a fost rector al Universității din Chișinău³⁹. În vestita sa lucrare⁴⁰ acesta a amplificat teoria, în vogă și astăzi, referitoare la existența unei națiuni și limbi moldovenești în Moldova de peste Prut, separate de cea română încă de prin secolul al XIV-lea, în timp ce Mihai Viteazul era văzut în același loc ca un cuceritor al Moldovei la 1600, iar perioada interbelică drept una de ocupație românească și cea mai neagră din istoria Moldovei. Lucrarea a avut un impact deosebit asupra relațiilor româno-sovietice. Nicolae Ceaușescu și istoricii români au reacționat imediat.

Reacția românească a urmat de acum tipicul obișnuit. Nicolae Ceaușescu dădea tonul prin discursurile sale după care o parte a istoricilor, din cercul imediat al puterii, dădeau buzna asupra temei în lumina indicațiilor, trasând coordonatele între care se putea mișca discuția. Abia după aceea și alți istorici puteau aborda fără teamă subiectul, convinși fiind de-acum că au asentimentul puterii și nu vor avea de suferit. Niciodată fenomenul nu s-a desfășurat în sens

³⁶ I.M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Editura Științifică, București, 1966; *Idem*, *O etapă rodnică din istoria relațiilor diplomatice româno-sovietice, 1928-1936*, Editura Științifică, București, 1967.

³⁷ Robert Deutsch (ed), Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Editura Politică, București, 1967.

³⁸ W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 286.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Artiom Lazarev, *Moldovskaia sovetskaia gosudarstvennost' i bessarabskii vopros*, Editura Cartea Moldovenească, Chișinău, 1974.

invers. La 28 martie 1975 Nicolae Ceaușescu ataca într-un discurs foarte dur interpretările din *Istoria* lui Lazarev⁴¹, apreciind că ea răspunde unor anumite nevoi politico-istorice de moment de vreme ce prezintă divizarea arbitrară a popoarelor ca procese naturale de formare a unor națiuni distincte. Discursul a fost urmat imediat de o serie de reacții ale unor istorici. Ștefan Ștefănescu, un istoric din cel mai intim cerc al lui Ceaușescu, a fost primul care a atacat cartea lui Lazarev. Păstrându-se pe coordonatele științifice ale discursului acesta aprecia că autorul basarabean ignora voit sursele care veneau dinspre istoria românilor⁴². Au urmat apoi reacțiilor celor situați în al doilea cerc al puterii dar profesioniști, i-am numit aici pe Florin Constantiniu sau Dan Berindei. Cei doi au recenzat extrem de aspru cartea lui Lazarev, recenzile au rămas însă nepublicate din cauza virulenței acestora până astăzi, ele existând numai în stadiul de manuscris⁴³.

Regimul a reacționat și în afara granițelor țării. La Milano apărea în 1976 sub semnătura lui Petre Moldoveanu, la editura Nagard, proprietatea lui Iosif Constantin Drăgan, o broșură intitulată *Cum se falsifică istoria*⁴⁴, în care erau de-a dreptul nimicite teoriile lui Lazarev. Dar cine era Petre Moldoveanu ?. Acesta nu era altul decât reputatul istoric Constantin C. Giurescu, care a scris respectiva broșură, potrivit lui W.P.van Meurs, la inițiativa lui Cornel Burtică, membru la acea oră a CC al PCR, cel care s-a și ocupat de apariția broșurii la Milano⁴⁵.

Tot mai multe lucrări ale istoricilor români aveau o tentă antisovietică. Locul Rusiei într-o serie de chestiuni legate de istoria românilor, precum procesul de emancipare națională în secolul al XIX-lea, a fost permanent diminuat insistându-se în schimb pe rolul de frână al țarismului în secolele XVIII-XIX și pe intențiile sale permanente de anexare a Principatelor Române. Basarabia și Bucovina apăreau frecvent în paginile diverselor tipărituri cu accente dintre cele mai critice față de momentele 1775, 1812 sau 1878, în timp ce 1856 sau 1918 erau considerate momente firești ale istoriei naționale⁴⁶.

Lucrurile păreau că scapă de sub control, dar în august 1976 Nicolae Ceaușescu a fost chemat la ordine de către Leonid Brejnev. Cu puțin timp înainte de vizita acestuia în Uniunea Sovietică, la Congresul Culturii și Educației Socialiste care și-a desfășurat lucrările în iunie același an, Ceaușescu, aproape pocăit, anunța public că România și URSS nu au avut și nu au nici un fel de probleme teritoriale omagiind pentru prima dată după o lungă perioadă de timp aportul sovietic la eliberarea României petrecută în cursul anului 1944. În toamna aceluiași an, Leonid Brejnev vizitează România contribuind decisiv la îmblân-

⁴¹ Robert R. King, *The Escalation of Romanian Soviet Historical Polemics over Bessarabia*, în *Radio Free Europe Research. Background Report Romania*, nr. 28, 1976, p. 6.

⁴² W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 288.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Petre Moldoveanu, *Cum se falsifică istoria*, Editura Nagard, Milano, 1976.

⁴⁵ W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 288.

⁴⁶ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 104.

zirea recalcitrantului Nicolae Ceaușescu, acesta redimensionându-și discursul în sensul aprecierii marelui frate de la răsărit pentru tot ceea ce a făcut pentru istoria românilor⁴⁷. În virtutea inerției, anii 1977-1978 au mai consemnat o serie de contribuții, datorate mai ales întârzierii apariției unor reviste a căror materiale erau adunate din anii anteriori, care atacau Uniunea Sovietică pe chestiunea Basarabiei, mai ales la aniversările a 100 de ani de la cucerirea independenței de către Principatele Române, în 1977, sau a 60 de ani de la Unirea cea Mare.

Cum o dispută istoriografică deschisă româno-sovietică nu mai era posibilă, ea a fost subtil orientată pe tărâmul reabilitărilor. În acest demers, spre deosebire de altele, au fost angrenați o sumedenie de istorici de prestigiu. Folosindu-se de această ocazie, aceștia au rediscutat și redimensionat acele personalități ale istoriei și istoriografiei deopotrivă a căror actualizare nu fusese posibilă până atunci în întreaga perioadă postbelică. Finalitatea acestor așa-zise reabilitări a fost diferită de aceea de la finele anilor '60. Dacă atunci vizau în primul rând delimitarea de trecutul regim de jure, paralel cu eliminarea ultimilor fideli ai acestuia, cea din această perioadă era direcționată subtil, în condițiile în care direct era din ce în ce mai puțin posibil, înspre aceeași Uniune Sovietică. Ne referim în primul rând la mareșalul Antonescu, al cărui nume nu mai fusese amintit până în anii '70 decât în contexte negative ale istoriei României.

Cum istoricii erau serios controlați de cenzură în chestiuni legate de vecinul de la răsărit, începutul reabilitării lui Ion Antonescu a fost făcut de către literați. Marin Preda, în *Delirul*⁴⁸, surprindea o serie de momente ale celui de-al doilea război mondial în care mareșalul Antonescu apărea în ipostaze nu tocmai negative. Demersul era clar antisovietic, de vreme ce o parte a romanului își desfășura acțiunea pe frontul de răsărit, acolo unde România lui Antonescu lupta pentru eliberarea Basarabiei ocupată de sovietici. Prima ediție a romanului, de 35.000 de exemplare, era extrem de îndrăzneță vizavi de conducătorul statului român, astfel că presa oficială nu a semnalat apariția romanului așteptând reacția sovieticilor⁴⁹. Cum aceasta a fost una extrem de negativă în toamna aceluiași an apărea o a doua ediție revizuită, a se citi cenzurată, în 100.000 de exemplare atenuând mult în contextul cărții personalitatea lui Ion Antonescu.

Odată deschis, drumul reabilitării lui Antonescu a continuat promovat fiind de istoricii din apropiatul cerc al puterii acceptați ca reprezentanți ai istoriografiei oficiale. În 1979, Aurică Simion prezintă, într-o carte remarcabilă⁵⁰, întreaga perioadă a regimului Antonescu în culori extrem de favorabile declarându-l în final chiar un patriot care a făcut presiuni pentru revenirea Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei la România completând astfel într-un final șirul personalităților preferate de șeful statului român, șir care mai număra pe Burebista, Mircea cel

⁴⁷ *Scânteia*, 25 noiembrie, 1976, p. 3.

⁴⁸ Marin Preda, *Delirul*, București, 1975.

⁴⁹ W. P. van Meurs, *op. cit.*, p. 292.

⁵⁰ Aurică Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din August 1944*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979.

Bătrân, devenit pe măsura înaintării în vârstă a dictatorului cel Mare, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul sau Nicolae Titulescu.

Reabilitarea lui Antonescu a continuat și în anii '80 poate cu o și mai mare diversitate de interpretare când, prin natura contextului politic, fenomenul s-a mutat din România în exterior, în mediile exilului românesc, cei mai mulți aparținând curentelor interbelice de dreapta, care au continuat să publice cărți dedicate mareșalului⁵¹. Însuși Nicolae Ceaușescu a acceptat ca unii istorici români să plece în Occident pentru a-i vizita pe acești exilați de dreapta, ceea ce arată că le cunoștea lucrările, favorit fiind mai ales Iosif Constantin Drăgan⁵².

În același fel putem interpreta și accentul pus pe reinterpretarea lui Titulescu, folosindu-se în acest sens noi coordonate explicative, acesta devenind, după o nouă pauză de tăcere asupra sa, la rândul său un adevărat erou național. În 1982, cu ocazia centenarului Titulescu, acesta a fost sărbătorit oficial ca un mare campion al păcii mondiale și cooperării regionale, titluri la care aspira însuși Nicolae Ceaușescu.

Gheorghe I. Brătianu a beneficiat și el, la rândul său, de același tratament, atât ca om politic cât și ca istoric, știut fiind faptul că politica liberală pe care acesta o făcuse venea în totală contradicție cu cea sovietică, lucru care a și generat în cele din urmă moartea acestuia în închisoarea de la Sighet. După 40 de ani de tăcere asupra lui, istoricul Brătianu este pomenit pentru prima dată într-un context pozitiv în *Enciclopedia istoriografiei românești*, fiind socotit pe drept un întemeietor de școală istorică⁵³. La începutul anilor '80 o serie de valoroase și curajoase contribuții ale reputatului profesor clujean Pompiliu Teodor au contribuit substanțial la rediscutarea și redimensionarea istoricului Brătianu, redându-l pe acesta generațiilor mai tinere, beneficiare ale unor informații mai puține despre istoricul român⁵⁴, în timp ce cercetătorul ieșean Al Zub, în ultimul an de regim comunist, amintește chiar despre scrierile lui Brătianu care fac trimitere la Basarabia⁵⁵.

În plan politic, reevaluarea lui Gheorghe I. Brătianu s-a făcut mult mai timid decât pe tărâm istoric. Prin 1980 Valeriu Râpeanu făcea câteva vagi aprecieri la adresa acestuia ca om politic, îndulcind oarecum percepția asupra sa. Din omul

⁵¹ George Ciorănescu, *The Problem of Bessarabia and Bucovina during World War II, -II- The Diplomatic negotiations on the future of Bessarabia (1941-1942)*, în *Radio Free Europe Research, Background Report Romania*, nr. 136, 1981, p. 1-14; D. Ghermani, *Marschall Antonescu, historisch rehabilitiert*, în *Wissenschaftlicher Dienst Südosteuropa*, 28, nr. 10, 1979, p. 222-227.

⁵² Iosif Constantin Drăgan, *Antonescu-Mareșalul României și războiul reunificării*, Editura Nagard, Milano, 1968.

⁵³ *Enciclopedia istoriografiei românești*, Editura Enciclopedică, București, 1978, p. 72-73.

⁵⁴ Pompiliu Teodor, *Gh.I. Brătianu-istoricul.I.Dimensiunile operei*, în *A.I.I.A.I.*, 1983, p. 233-247; *Idem*, *Gh.I. Brătianu-istoricul.II.Concepție și metodă istorică*, în *A.I.I.A.I.*, 1988, p. 233-245; *Idem*, *Gh. I. Brătianu și spiritul "Analelor"*. *Analogii, sincronisme și convergențe*, în *Confluente istoriografice românești și europene*, Iași, 1988, p. 25-47.

⁵⁵ Alexandru Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989.

obsedat de putere, așa cum îl considera Ștefan Voicu în 1966⁵⁶, Gh. I. Brătianu devenea cel care nu urmărise neapărat funcții politice, iar atunci când acestea nu erau conforme cu concepțiile sale, chiar le refuza pentru că nu era dispus la compromisuri⁵⁷. Este, trebuie să recunoaștem, o diferență consistentă de abordare, expresie a schimbărilor intervenite în deplasarea de accent a regimului spre alte zone istoriografice funcție de interesele acestuia.

După o pauză de un cincinal, în care disputa istoriografică s-a mutat pe un teren mai subtil, în a doua jumătate a anilor '80, odată cu venirea la putere în Uniunea Sovietică a lui Mihail Gorbaciov și înăsprirea contradicțiilor ideologice dintre București și Moscova, s-a produs o nouă escaladare a diferendelor. S-au înmulțit din ce în ce mai mult declarațiile provocatoare ale istoricilor români, devenind în același timp tot mai belicoase⁵⁸, prevestind parcă sfârșitul unei lumi din ce în ce mai anacronice. Fie că era vorba despre istoricii de casă ai regimului, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu cu a lor *From Ancient Dacia to Modern Romania*, apărută la București în 1985 sau de istorici veritabili, precum Valeriu Florin Dobrinescu, cu *România și organizarea postbelică a lumii, 1945-1947*, carte care a văzut lumina tiparului în 1988, sensurile discursului istoric erau clare.

Résumé

L'histoire nationale a été beaucoup utilisée pendant une période de son époque par Nicolae Ceaușescu et les historiens officiels dans la définition du régime national et dans la situation de la Roumanie dans une position favorable vis-à-vis de l'Union Soviétique et dans le camp communiste en général. On continuait en fait une direction commencée pendant les dernières années du régime Dej. À côté du problème hongrois, la question la plus importante discutée a été le problème de la Bessarabie, sujet presque tabou dans la grande partie de l'histoire d'après la deuxième guerre mondiale de la Roumanie.

⁵⁶ Ștefan Voicu, *loc. cit.*, p. 59-80

⁵⁷ W.P. van Meurs, *op. cit.*, p. 399

⁵⁸ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *From Ancient Dacia to Modern Romania*, Editura Științifică, București, 1985, p. 379-455; Valeriu Florin Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii, 1945-1947*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988

ISTORIE LOCALĂ

Alexandru Furtună*

CONSIDERAȚII PRIVIND STUDIAREA ISTORIEI LOCALITĂȚILOR (TRADIȚII ORALE, SURSE ARHEOLOGICE ȘI SCRISE)

Abordarea unor probleme teoretice, metodologice și istoriografice privitoare la istoria locală și regională, impune studii speciale. De data aceasta, urmărим scopul familiarizării celor interesați de istoria satelor noastre, cu unele surse orale, arheologice și scrise.

Pentru început, venim cu anumite considerații de ordin general, cum ar fi: cercetarea istoriei localităților necesită să poarte un caracter interdisciplinar și multidisciplinar; materialele documentare să fie analizate într-un larg context istoric și în plan evolutiv etc. Importantă este și stabilirea anului atestării documentare a localității. Aceasta, însă, nicidecum nu înseamnă că localitatea în cauză a fost întemeiată în anul respectiv. Stabilind anul atestării documentare, e necesar să ținem cont de autenticitatea documentului de la care pornim.

În structura lucrărilor referitoare la istoria locală, predilecție trebuie să se dea materialului local. În așa fel, oamenii locului se vor putea regăsi și își vor cunoaște din plin și mai profund propriile rădăcini istorice. Căci istoria fiecărui neam pornește de la pragul casei părintești. Iar cine n-are dor de neam, vorba poetului, se usucă ca un ram.

La temelia studiilor privind istoria localităților, e necesar să fie așezate, în primul rând, documentele inedite și editate, izvoarele arheologice, etnofolclorice, lingvistice, literare, datele cronicilor, mărturiile călătorilor străini etc.

Drept model pentru studierea istoriei locale pot servi cercetările efectuate în perioada interbelică. Ne referim la campaniile monografice organizate de către Secția Sociologică din cadrul Institutului Social Român din București (director, Dimitrie Gusti).

Astfel, o campanie monografică, scrie D. Gusti, presupune nouă echipe cu următoarea compunere schematică: echipa cosmologică, biologică, istorică, psi-

* **Alexandru Furtună**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al AȘM.

hologică, economică, spirituală, etico-juridică, politică-administrativă, de unități, relații și procese sociale¹.

Acestea fiind spuse, să revenim la problema studierii istoriei satelor basarabene de către membrii Secției Sociologice a Institutului Social Român. Așadar, în vara anului 1931, conform Sandei Golopenția-Eretescu, cea de-a șaptea campanie monografică organizată de profesorul D. Gusti a adus în satul Cornova din jud. Orhei, Basarabia o echipă de 55 de tineri care aveau să devină, nu peste mult timp, specialiști consacrați în domeniile cele mai variate ale culturii românești – sociologie, folclor, antropologie, științe juridice, istorie, psihologie, filozofie, medicină, muzicologie, arhitectură, arte plastice etc. (...). Cei mai mulți dintre ei abia trecuse (în 1931 – A.F.) de 20 de ani.

La întoarcerea de pe teren, după un răgaz de prelucrare a datelor care a durat patru luni, Secția Sociologică a Institutului Social Român a organizat, între 13 ianuarie și 1 iunie 1932, un ciclu de 19 ședințe de prezentare publică a rezultatelor cercetării². Cu regret, după cum scriu Sanda Golopenția-Eretescu și Paul Mihail, aproape toate materialele culese la Cornova au dispărut fără urmă³.

Cercetările efectuate în 1999 (de către subsemnatul – A.F.) au urmărit și scopul completării golurilor informaționale ce s-au creat ca urmare a dispariției materialelor etnofolclorice adunate în anul 1931⁴. Din păcate, nu s-a reușit aplicarea metodelor de cercetare caracteristice școlii sociologice în totalitatea lor, cauzele fiind atât de ordin obiectiv, cât și subiectiv.

În afară de Cornova au mai fost cercetate, după metoda școlii sociologice a lui D. Gusti, încă o serie de sate. Însă aceste cercetări s-au făcut de către colaboratorii Institutului Social Român din Basarabia înființat în 1934, cu concursul instituțiilor afiliate din țară. Inițiativa înființării Institutului Social Român din Basarabia, după cum scrie T. Știrbu, „apartine dlui profesor universitar D. Gusti, președintele Institutului Social Român din București și dlui Pan Halippa, care a convocat în acest scop, în toamna anului 1934, la Chișinău, mai multe ședințe publice, explicând necesitatea acestei instituții științifice pentru toată viața obștească a Basarabiei și țării întregi. Inaugurarea Institutului a avut loc la Chișinău în ziua de 18 noiembrie 1934 (...)”⁵.

Pe data de 5 ianuarie 1940 Institutul Social Român din Basarabia a trimis Institutului Social Român din București un raport de activitate, în care se spune

¹ Dimitrie Gusti, *Opere*, vol. I. București, 1968, p. 390-391. Vezi și: Alexandru Furtună, *Cercetări privind viața rurală în Basarabia (1918-1944)*, în *Revista Istorică*. Serie nouă, Tomul XII, 2001. Nr. 1-2, p. 191-200.

² S. Golopenția-Eretescu, Introducere la Ștefania Cristescu, *Descănțețe din Cornova-Basarabia*, 1984, p. V.

³ *Ibidem*, p. V, 197; P. Mihail, *Mărturii pentru monografia satului Cornova-Orhei*, în O. Bădina, *Cornova. Un sat de mazăre*, București, 1997, p. 321.

⁴ Alexandru Furtună, *Tradiții etnofolclorice*, în vol. *Cornova*, coord. dr. Vasile Șoimar. Chișinău, 2000, p. 151-292.

⁵ T.A.I. Știrbu, *Activitatea Institutului Social Român din Basarabia*, în „Sociologie Românească”, 1936, nr. 2, p. 32.

că Institutul și-a fixat următorul program de activitate: „Cunoașterea satelor și orașelor basarabene, prin metoda anchetelor monografice; anchetele sociologice în regiunile cu populația mixtă din nordul și sudul Basarabiei pentru a cunoaște raportul de forțe etnice între moldoveni și neamurile conlocuitoare; organizarea unui muzeu sociologic al Basarabiei (...); organizarea unei biblioteci sociologice, cu o secție care să cuprindă toate cărțile privitoare la Basarabia; întocmirea unui îndreptar bibliografic, care să cuprindă toate studiile monografice, folclorice, istorice și sociologice asupra Basarabiei; reprezentarea rezultatelor cercetărilor monografice în conferințe publice (...).

Până în prezent (e vorba de anul 1940 – A.F.) Institutul a cercetat, după metoda monografică, următoarele sate: Iurceni și Nișcani, jud. Lăpușna; Copanca, jud. Tighina; Popeștii de Sus, jud. Soroca; Vâprova și Dâșcova, jud. Orhei. Privitor la satele Iurceni și Nișcani s-au tipărit 14 studii în Buletinul Institutului, Tom I, 1937 (418 pag.). Privitor la satul Copanca, au apărut în același Buletin, Tom II, 1938, 20 studii (660 pag.). Privitor la satul Popești de Sus, sunt în lucru o serie de studii, care ar apare în curând în Buletinul Institutului, Tom III (...).

Se vor cerceta documentar, viața socială a satelor Horodiște și Ulmul, jud. Lăpușna. Celelalte sate din regiunea Codrului vor fi cercetate mai sumar (...). De la 14 februarie 1938 Institutul Social Român din Basarabia și-a schimbat titlul în: Institutul de Cercetări Sociale al României. Regionala Chișinău”⁶.

Odată cu ocuparea Basarabiei (la 28 iunie 1940) și-a încetat activitatea și acest institut. O parte din colaboratorii Institutului au avut o soartă tragică (cazul lui Petre Ștefănuță). Multe din planurile de lucru (tipărirea Buletinului, tom III; întocmirea și tipărirea monografiei întregii regiuni a Codrului etc.) n-au mai fost realizate. Multe din materialele, de divers ordin, culese cu atâta trudă și osârdie, au dispărut fără urmă.

După cum s-a putut vedea, Institutul Social Român din București și filiala sa din Basarabia au fost principalele centre științifice, de rând cu Arhiva de Folclor din Cluj, care s-a ocupat în mod sistematic de studierea istoriei, culturii, economiei etc. satelor din Basarabia. Dar, de această problemă, în virtutea obligațiilor de serviciu și nu numai, a fost preocupată și o mare parte dintre cadrele didactice angajate la școlile basarabene. Astfel, în Arhivele Naționale din București (Fondul Ministerul Instrucțiunii Publice) se păstrează valoroase lucrări despre istoria unor sate, biserici, școli din Basarabia. Lucrările respective, scrise de învățători (1940-1944), au la bază un bogat material inedit. Majoritatea lucrărilor privind istoria localităților, au fost elaborate după un plan unic (al școlii sociologice fondate de D. Gusti): cadrul cosmologic, istoric, biologic, psihologic,

⁶ T.Al. Știrbu, P. Ștefănuță, *Institutul Social Român din Basarabia*, în „Sociologie Românească”, 1942, nr. 7-12, p. 606-608. Despre activitatea acestui Institut vezi și „Sociologie Românească”, 1936, nr. 1, p. 34, 41; nr. 4, p. 21-24; nr. 11, p.48; nr. 12, p. 38; 1937, nr. 11-12, 529-532, 572-575; 1938, nr. 1-3, p. 97-98; nr. 4-6, p. 282-283; nr. 7-9, p. 388-392, 415-418; 1939, nr. 1-3, p. 135; „Buletinul Institutului Social Român din Basarabia”, t. I, 1937, p. V; „Buletinul Institutului de Cercetări Sociale al României. Regionala Chișinău”, t. II, 1938, p. 607-610.

cultural, economic etc. Este vorba de următoarele localități: Cruzești, Bravicea, Vadu-Raşcov, Cetatea Albă, Şapte-Bani, Drepcăuți, suburbia Frumuşica a municipiului Chişinău, Cot, Putineşti, Romaneschi, Şerpeni, Soroca, Româncă, Butuceni, Cotiuşenii Mari, Poiana, Hruşova, Tipliţeşti, Vadul lui Vodă, Bardar, Lipceni, Olişcani, Teleşeu, Cristineşti, Bereşti, Lopatnic, Lipnic, Pârjota, Gaşpar, Rădenii Vechi, Petroşani, Stănilleşti, Hădărăuți etc.

În perioada anilor 1938-1943 a mai fost elaborată istoria unui şir întreg de localități, precum și istoria unor județe. Manuscrisele respective sunt depozitate în Arhiva Națională din Chişinău. Lucrările au fost scrise conform următorului plan: populația; funcționarii primăriei; compunerea statului comunal; situația bugetului comunei; prestația în natură; situația drumurilor; terenuri de vânătoare; biserici (scurtă istorie); școli, târguri, mori; monumente; situația bolilor sociale; câte fântâni sunt în comună; demografia, mișcarea populației; ce epidemii au bătut comuna; agricultura; zootehnie, numărul animalelor domestice, numărul păsărilor; cimitire, diverse. La primării erau trimise formulare speciale, sub formă de tabele, dactilografiate. În așa fel, au fost elaborate monografiile mai multor localități și plase din județele Soroca, Orhei, Lăpușna, Hotin și Cahul. Să le prezentăm pe rând.

1. **Județul Soroca:** Soroca, Verejeni, Căinari Vechi, Climăuți, Cotiuşenii Mari, General Poetaş (Cureşnița), Cuşmirca, Sănătăuca (Fond 2071).

2. **Județul Orhei:** Brânzeni, Verejeni, Dereneu, Izbişte, Izvoare, Cornova, Crăsnăşeni, Criuleni, Leuşeni, Maşcăuți, Oniţcani, Onişcani, Ordăşei, Piatra, Scorţeni, Steţcani, Suhuluceni, Săseni, Ustia, Furceni, Hogineşti, Țibirica (Fond 2069).

3. **Județul Lăpușna:** monografia județului Lăpușna (2); monografia plaselor Budeşti și Ialoveni; monografiile localităților: Călărăși (2), Băcioi, Bardar, Bahmut (2), Brânzeni, Văşeni, Vorniceni, Găleşti, Costeşti, Costuleni, Cricova, Leuşeni, Lozova, Mileştii Mari, Nemţeni, Pituşca, Ruseştii Noi, Răciula, Seliştea Veche, Străşeni, Cioleşti, Şapte Sate, Iurceni, Ialoveni, Ialoveni și Prisaca etc. (Fond. 339).

4. **Județul Cahul.** Monografia județului Cahul; monografia plasei Leova; monografiile localităților: Beştemac, Hăsnăşenii-de-Pădure, Duca, Zărneşti, Cazangic, Calmaţui, Capaclia, Covurlui, Cociulia, Cîrpeşti, Căşliţa-Prut (3), Leova, Mingir, Sarata-Nouă, Sărăţica Nouă, Tigheci, Tochile-Răduceni, Tomai, Toceni, Filipeni, Țăganca, Cioara, Ciobalaccia, Iargara (2) (Fond 2067).

5. **Județul Hotin.** Plasa Briceni și localitățile Berlinţi, Coteala, Trebisăuți (Fond 2073).

În același timp, au fost elaborate și lucrări privind istoria unor biserici din județul Orhei. Manuscrisele respective sunt depozitate în Arhiva Națională din Chişinău (Fond 1135).

Numeroase documente inedite privitoare la istoria satelor basarabene se păstrează în fondurile Direcției Generale a Arhivelor Naționale (Iași). Ne referim, în mod special, la Fondul „Paul Gore”.

O importanță deosebită pentru studierea istoriei localităților o au, de rând cu documentele de arhivă, și materialele etnofolclorice. Asemenea materiale inedite culese în anii '30 ai secolului trecut, pot fi găsite în Arhiva de Folclor din Cluj, înființată în 1930. „Arhiva respectivă, scrie Ion Cuceu, directorul Institutului „Arhiva de Folclor a Academiei Române”, i-a fost încredințată lui Ion Mușlea (...). Primii 18 ani din istoria Arhivei au fost în ciuda dificultăților materiale, deosebit de rodnici. Numărul culegerilor din fondurile acesteia creștea mereu, s-au pus bazele bibliografiei curente a folcloristicii și etnografiei, s-a constituit instrumentarul de arhivă, s-au elaborat câteva monografii zonale, ce au contribuit, împreună, la scoaterea disciplinei din mlaștina diletantismului, „Anuarul Arhivei de Folclor” impunându-se cu autoritate (...). Arhiva a crescut imens, devenind astăzi, cum visa, prin 1930, întemeietorul ei, un centru modern de documentare etnologică și antropologică, de peste 500 000 de documente inedite, cu publicație proprie, cu un personal științific bine pregătit, iar după revoluție, noi ne-am străduit, scrie în continuare Ion Cuceu, ca să-și recapete statutul de Institut în rețeaua Academiei Române, căreia folcloristica și etnografia îi datorează enorm, în toate privințele”⁷.

Asemenea centre moderne de documentare și cercetare etnologică și antropologică sunt Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu” din București și Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei din Iași.

Dar să revenim la materialele etnofolclorice basarabene depozitate în Arhiva de Folclor din Cluj. Materialele respective au fost adunate atât cu ajutorul chestionarelor, cât și în urma cercetărilor efectuate direct pe teren de către elevii școlilor normale din Soroca, Chișinău, Cetatea Albă etc. Iată doar o parte din satele cercetate în anii '30 ai secolului trecut: Hădărăuți, Romancăuți, Bogdănești, Seliștea (Hotin); Rudi, Iorjnița, Cureșnița, Timiliuți, Sauca, Izvoarele, Popeștii Noi, Bolbocii Vechi, Voloavele, Șestaci, Criuleni (Soroca); Zăpican, Mândreștii Vechi, Ciutulești, Chipeșca, Bravicea, Ustia, Pripiceni-Curchi, Gordinești, Alcedar, Glingeni, Verejeni, Cruglic, Holercani, Țânțăreni (Orhei); Ruseștii Noi, Șipoteni, Costuleni (Lăpușna); Dumitrești, Ceamașir, Borisovca (Ismail); Cair, Moldova-plasa Palanca, Caplani, Purcari, Antonești, Slobozia, Răscăieți, Noul Caragaci, Satul Nou, Valea Perjei Vechi, Frumușica Veche (Cetatea Albă) etc.

De rând cu Clujul, și Iașul dispune de o bogată Arhivă de Folclor, în mare parte valorificată. Astfel, în prestigioasa colecție „Caietele Arhivei de Folclor”, sub egida Universității „Al. I. Cuza”, Institutului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor și Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei, în perioada 1982-1991 au văzut lumina tiparului 10 volume (autori: Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, Lucia Cireș, Lucia Berdan, Viorel Bârleanu și Florin Bucescu).

Volumele respective cuprind o tematică variată: doine, bocete, cântece și jocuri din ținutul Rădăuților, descântece, strigături, colinde, balade, folclorul obiceiurilor familiale, ornamente populare tradiționale, melodii de joc etc.

⁷ Danciu Ion Maxim, De vorbă cu domnul Ion Cuceu, directorul Institutului „Arhiva de Folclor” a Academiei Române, în „Anuarul Arhivei de Folclor”, t. XI-XIII (1994-1996), p. 772.

În Republica Moldova, cea mai de valoare realizare a folcloristicii la etapa contemporană (1991 – A.F.) este editarea corpusului de texte în 16 volume din seria „Creația populară moldovenească”. Prezentarea amplă a materialului folcloric înregistrat pe parcurs de peste un secol (extras din colecții și arhive), substanțialele studii introductive cu un caracter monografic (istoricul, tipologia, mesajul artistic, poetica speciei respective), comentariile științifice cu multiple indicații referitoare la originea, dezvoltarea istorică, stratificările în speciile și subiectele date, asemănările lor cu folclorul altor popoare, precum și anexele (melodii, glosar, ilustrații ș.a.) sunt deosebit de valoroase pentru studierea celor mai diverse aspecte ale repertoriului folcloric al poporului nostru (dar și pentru istoria localităților – A.F.)⁸

La temelia culegerilor de folclor menționate mai sus, se găsesc materialele etnofolclorice depozitate în următoarele arhive: Arhiva de Folclor a Academiei de Științe a Moldovei, Arhiva de Folclor a Centrului Național de Creație Populară, Arhiva de Folclor a Academiei de Muzică, Arte Plastice și Teatru, Arhiva de Folclor a Universității din Cernăuți etc.

În legătură cu creația populară, ținem să subliniem, că în ea și-au găsit reflectare multiple aspecte ale vieții social-economice de odinioară. Destul de grăitoare, în acest sens, sunt creațiile folclorice de un tragism deosebit, care au luat naștere ca urmare a deportărilor din 1940 și 1949. Creațiile respective, puse în legătură cu documentele timpului și mărturiile celor deportați, completează în mod substanțial tabloul calvarului prin care au trecut românii basarabeni sub regimul de ocupație sovietic. Deci, istoria scrisă și istoria orală, mergând mână în mână, pot deschide noi orizonturi în privința studierii istoriei românilor. În prezent, asemenea cercetări sunt efectuate în cadrul Institutului de Istorie Socială „ProMemoria” (director, prof. univ. dr. hab. A. Petrencu). (A se vedea materialele semnate de Lidia Pădureac, Igor Cereteu și Ludmila Cojocar în „ProMemoria”. Revista Institutului de Istorie Socială (2013, nr. 5-6, p. 232-267)).

⁸ *Poezia obiceiurilor calendaristice* / Alc., art. intr. și coment. de N.M. Băieșu. Chișinău, 1975; *Poezia lirică* / ... I.D. Ciobanu, 1975; *Legende, tradiții și povestiri orale* / ... Gr. Botezatu... 1976; *Balada* / ... A.S. Hâncu, 1976; *Povești fantastice* / ... Gr. Botezatu... 1976; *Cântece populare de dragoste* / ... E.V. Junghietu... 1977; *Folclorul copiilor* / ... N.M. Băieșu... 1978; *Strigături, amintiri și scrisori versificate* / ... E.V. Junghietu și S. G. Moraru... 1978; *Folclorul obiceiurilor de familie* / ... A.S. Hâncu și V.S. Zelenciuc... 1979; *Snoave și anecdote* / ... V.A. Cirimpei... 1979; *Povești nuvelistice* / ... Gr. Botezatu... 1980; Ghicitori / ... S. G. Moraru... 1980; *Proverbe și zicături* / ... E.V. Junghietu... 1981; *Teatrul popular* / ... G.I. Spătaru și Iu.I. Filip... 1981; *Cântece revoluționare și sovietice* / ... I.D. Ciobanu și I. Buruiană... 1982; *Eposul eroic* / ... V.M. Gațac... 1983; *Cântece istorice* / ... V.M. Gațac (în curs de elaborare), : În Creația populară (Curs teoretic de folcloric românesc din Basarabia, Transnistria și Bucovina). Chișinău, 1991, p. 142. Vezi și: *Folclor din părțile codrilor* (Chișinău, 1973), *Folclor din Bugeac* (1982), *Folclor din nordul Moldovei* (1983), *Folclor din stepa Bălților* (1986), *Folclor din Țara Fagilor* (1993), *Cît îi Maramureșul...* (1993), *Folclor românesc la est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului* (în 2 volume) (2009); V. Ghilaș, *Muzica etnică: tradiții și valoare*. Chișinău, 2007, 296 p.; V. Ghilaș, *Timbrul în muzica instrumentală tradițională de ansamblu*. Chișinău, 2001, 320 p.

Iată și unele exemple concrete din viața celor deportați. Astfel, în 1990, Liuba Drăghici (a.n. 1933) din satul Lencăuți, raionul Ocnița ne povestea următoarele (vom prezenta doar câteva fragmente – A.F.): „Soldații o venit când mai dulci somnu, pe la ora patru dimineață. Noi am început a plânge, a tremura. Mama, sora, eu răcneam, plângeam. Da tata zice, nu plângeți, puneți ce avem în saci, că noi ne ducem de la casa noastră (...) La opt vine și mașina. Da eu când am văzut că mașina ceea intră în ogradă, mi-o părut o părere până atunci și când am dat așa cu pumni în ferestre și s-o deschis amândouă părțile. Ș-am strigat, unde-mi vii, unde mă duci de la casa me și de la satul meu... Ne-o încărcat în mașină și ne-o dus la Ocnița. Acolo ne-o dat în vagoane („tovarneac”) (...). Am stat vreo 3-4 zile până s-o mplant tăt eșalonul acela. Mai mult de zece vagoane au fost. Șap ne-am pornit noaptea. Ș-am mers pe lângă satul nostru. Și toată lumea așa plânge și răcne. În vagon nu se înțelege nică. Lumea răcne, boce. Copiii plângeau. Care cântau bisericește. Când am trecut Nistru, tare mari răcnete am auzit, tare mare jăli o fost. Când o strigat nu știu cine, oameni buni, trecem Nistru, luați-vă rămas bun de la Moldova noastră”.

Asemenea situații dramatice au dat naștere unor texte folclorice pline de durere și jale. Spre exemplu: „Și de jale ce era / Și iarba pe câmp plângea / De jalea copiilor, / de plânsul femeilor”. Bocetele, vaietele, strigătele de durere, de neputință, de disperare, abundă, după cum scrie Ion Buruiană, în toate cântecele acestea.

Plâng femei și plâng copii,
Casele rămân pustii,
Plâng copii cu deștu-n gură
Că Stalin nici nu se-ndură
Să le deie strop de lapte
Ca să-i scape de la moarte;
Plâng flăcăi și fete mari,
Că îi duc ca pe tâlhari⁹.

În cântecele Zinoviei Barbu-Soltânschi găsim, scrie S. Moraru, tablouri și mai negre: „Mureau copiii în vagoane / și de sete, și de foame, / pe ferestre-i aruncau, / de-ngropat nu-i îngropau”. Reală atitudine a românilor față de societatea sovietică și dirigitorii ei e foarte bine exprimată, scrie în continuare S. Moraru, într-un cântec înscris de noi (de S. Moraru – A.F.) de la Iulita V. Zamșa, de 63 de ani, din Onițcani – Criuleni: „Măi Stalin, sări-ț-ar capul, / cum mi-ai ridicat tu satul, / măi Stalin, sări-ț-ar dinții, / cum mi-ai ridicat părinții, / măi Stalin, sări-ț-ar ochii, / cum mi-ai ridicat tu pochii”¹⁰.

⁹ I. Buruiană, *Cântecele populare din perioada sovietică*, în *Creația populară...*, p. 765, 766.

¹⁰ S. Moraru, *Cântecele istorice*, în *Creația populară...*, p. 519, 520. Vezi și: *Cântece bătrânești ale românilor. Cântece istorice*. Ediția a II-a. Antologare, introducere, glosar, comentarii: Gr. Botezatu, A. Hîncu. Chișinău, 2003. Litera Internațional. București – Chișinău, p. 324-342, 372-374.

Așadar, în cântecul popular Stalin este blestemat. Semnificativ e și faptul că eroul liric se adresează către Stalin, apelând la interjecția „Măi”. „Măi”, conform dicționarului explicativ al limbii române, este un cuvânt de adresare către una sau mai multe persoane de sex masculin, mai rar feminin, care marchează între vorbitori un raport de la egal la egal sau de la superior la inferior.

Deci, „Măi Stalin, sări-ț-ar capul”... Pe când în scrisorile oficiale trimise (1947-1953), de către basarabeni lui Stalin, se apelează la următoarele formule de adresare: Iosif Vasarionovici, Tovarășe Stalin; Scump Părinte; Atotmilostiv, Învățătorul nostru, Tatăl poporului sovietic, Multprețiosul nostru învățător și prieten; Scumpule Iosif Visarionovici; Generalisim al Uniunii Sovietice; Dragul nostru tată și Învățător al Întregii Omeniri; Conducătorul Nostru și Nebiruito-rul Tată; Marelui Excepționalului, Înaltului, Luminatului, Atotputernicului I. V. Stalin etc¹¹.

De rând cu materialele etnofolclorice, de un real folos pentru studierea istoriei localităților, pot fi și materialele dialectologice (a se vedea: Atlasul dialectologic (coordonator, dr. hab., prof. V. Pavel) și culegerile „Texte dialectale”). La fel de importante sunt și studiile lui Anatol Eremia, Viorica Răileanu, Maria Cosniceanu, Vlad Ciubucciu ș.a.

Dar la baza oricărui studiu privind istoria locală trebuie să fie așezate, după cum menționăm și mai sus, atât izvoarele scrise, cât și cele arheologice. Din punct de vedere informațional, conform opiniei unor arheologi, principala deosebire a izvoarelor scrise în comparație cu cele arheologice este că sursa scrisă indică în direct numele, data și / sau esența evenimentului din trecut. Deci, dacă informația istorică obținută prin interpretarea unor surse arheologice poartă un caracter interpretativ, aproximativ și ipotetic, atunci sursa scrisă redă acest eveniment nemijlocit. Însă, adesea sursele scrise pot fi fragmentare și incomplete (în sens tehnic), indirecte sau incorecte (reproducerea informațiilor preluate din alte surse neverificate), tendențioase (din motive subiective) sau conștient falsificate etc. De aceea, izvoarele scrise necesită, la rândul lor, o analiză critică, iar concluziile finale pot purta un caracter interpretativ, relativ¹².

Să ne oprim doar la principalele izvoare arheologice. Este vorba de:

1. Anuarul „Cercetările arheologice din Moldova” (în 13 volume) (1968-1986).
2. Harta arheologică a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (în opt volume) (1973-1976)¹³.
3. Repertoriul monumentelor arheologice din Republica Moldova. Manuscris (1993).

În prezent, investigațiile arheologice se efectuează în cadrul mai multor centre științifice.

¹¹ Mariana S. Țăranu (editor), *Scrisori către Stalin sau spovedaniile celor ocupați (1947-1953)*, Chișinău, 2014, p. 30-31.

¹² *Istoria Moldovei. Epoca preistorică și antică (până în sec. V)*, Chișinău, 2010, p. 59-60.

¹³ *Institutul Patrimoniului Cultural*, Chișinău, 2008, p. 23, 24.

Și, în cele din urmă, din lungul șir al izvoarelor scrise vom menționa doar câteva: „Moldova în epoca feudalismului” (Chișinău); Documenta Romaniae Historica. A Moldova (București); Documente privind istoria României. A Moldova (București), precum și culegerile de documente semnate de N. Iorga, Gh. Ghibănescu, L. Boga, A. Sava, T. Balan ș.a.

Acestea fiind spuse, ținem să venim și cu unele sugestii, cum ar fi:

1. În scopul cunoașterii mai profunde a istoriei locale și regionale, precum și al elaborării unor lucrări de sinteză bazate pe documente inedite, considerăm că e necesar să fie inaugurată o nouă colecție tematică de documente cu genericul: „Tezaurul documentar al românilor din Republica Moldova, Ucraina, Federația Rusă, Polonia etc.”

Ne referim la un șir de eventuale culegerii tematice de documente inedite. Spre exemplu:

a. Populația Basarabiei (aici: editarea recensămintelor inedite din anii 1824, 1835, 1850, 1858 etc.)

b. Categoriile sociale (aici: editarea cărților domnești, de mazil și de ruțaș, precum și a Actelor de împrumut („Уставная грамота”) etc.).

c. Instituțiile ecleziastice (aici: editarea Condiciilor clericale („клировые ведомости”), registrelor metrice etc.

2. Editarea monografiilor inedite privind istoria unor județe, plase, localități și biserici basarabene, monografii depozitate în arhivele din Chișinău, București, Cluj etc.

3. Editarea numeroaselor documente inedite basarabene păstrate în fondurile „P.Gore”, „Documente moldovenești”, „Condica Asachi” etc. (Direcția Județeană a Arhivelor /Naționale Iași).

4. Reeditarea culegerilor de documente, care au devenit o raritate bibliografică, întocmite de L. Boga, A. Sava, Const. N. Tomescu ș.a.

Culegerile să fie completate, să dispună de note și comentarii.

5. Documentele și monografiile inedite să fie, reieșind din problemele de ordin financiar, editate (pentru început) în variantă electronică. În așa fel, documentele de arhivă vor deveni mult mai accesibile. Ca urmare, persoanele interesate vor putea elabora studii bine documentate, privitoare la istoria localităților. Așadar, publicarea culegerilor tematice de documente inedite, precum și a manuscriselor inedite privind istoria locală și regională, va completa golul informațional existent, îndeosebi pentru secolul al XIX-lea – prima jumătate a secolului al XX-lea. Căci, pentru perioada contemporană există substanțiale culegeri de documente ce se referă la deportări, foamete, instituții ecleziastice etc.

Summary

The article is based on analysis of multiple oral and written sources and also archaeological artefacts. As a whole, these materials are the foundation of the local history research. The author pleads for editing of more thematically collections, of original documents, that would be useful in the general process of local and regional history research.

RECENZII

МОРОЗАН В. В., ДЕЛОВАЯ ЖИЗНЬ НА ЮГЕ РОССИИ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА. – СПБ.: ДМИТРИЙ БУЛАНИН, 2014. – 616 С.

Vladimir Morozan, doctor habilitat în istorie, profesor la Facultatea de istorie a Universității de Stat din Sankt Petersburg, Rusia, specialist în istoria bancară, recent, a scos de sub tipar o monografie dedicată lumii afacerilor din sudul Rusiei în sec. al XIX-lea – înc. sec. XX.

Monografia, una deosebit de consistentă și bine documentată, oferă cititorului după afirmația autorului, o incursiune profundă în activitatea Băncii de Stat din Rusia și a altor structuri bancare private privind creditarea diferitelor ramuri economice din Novorossia și Basarabia, în baza documentelor din arhivele din Sankt Petersburg, Rostov-pe-Don, Odessa, Nikolaev și Chișinău.

Monografia conține notă asupra ediției (semnată de autor), patru capitole, concluzii, anexa și indicele de nume. În nota asupra ediției istoricul oferă explicații asupra structurii lucrării și prezintă o scurtă incursiune istoriografică. Dintre cele patru capitole, primul este consacrat problemei constituirii și dezvoltării relațiilor marfare în Novorossia și Basarabia, al doilea și al patrulea – activității de creditare a Băncii de Stat din Rusia în teritoriile respective, iar al treilea – activității private de creditare. Separarea activității Băncii de Stat din Rusia în două capitole aparte a fost făcută, având la bază statutul băncii din 1894, care, potrivit autorului, chiar dacă nu a adus schimbări fundamentale în caracterul activității sale comerciale, a reprezentat totuși o anumită cotitură în istoria sa.

Desigur, o astfel de structurare a lucrării ridică anumite semne de întrebare, deoarece se creează impresia că întreaga activitate antreprenorială era concentrată în jurul problemei creditării. Și e vorba anume de structura lucrării, căci în fiecare capitol autorul face incursiuni substanțiale în examinarea activităților antreprenoriale propriu-zise, după care trece la problema de bază enunțată în titlu, axându-se, în fond, pe aspectul creditării. Aici autorul excelează în analize meticuloase și bine fundamentate, susținute cu date statistice și mărturii din corespondența și rapoartele oficiale și particulare. Pe de altă parte, autorul amintește aproape în treacăt despre ceilalți piloni instituționali ai activității antreprenoriale, care, în opinia noastră, sunt poate chiar mai importanți, precum tribunalele comerciale, bursele de mărfuri, companiile de asigurări, companiile de transport etc. În fapt, impresia noastră este că titlul lucrării nu aparține însuși autorului, ci este unul comercial, deoarece chiar de pe versoul foii de titlu aflăm că denumirea lucrării urma a fi «Юг России в XIX

– нач. XX в. : коммерческий кредит и деловая жизнь» (*Sudul Rusiei în sec. XIX – înc. sec. XX: creditul comercial și lumea afacerilor*). Acest titlu ar corespunde perfect conținutului și structurii lucrării.

Primul capitol al lucrării se axează în mare parte pe analiza lumii de afaceri din orașul-port Odessa, fiind reliefate succesele acesteia, instituirea bursei de comerț, activitatea principalelor case de comerț și organizarea creditului comercial de aici. De altfel, pe tot parcursul monografiei accentul este pus anume pe centrele comerciale din Novorossia și Basarabia, în special, în ceea ce privește orașul-port Odesa, în care se intersectau interesele oamenilor de afaceri din Novorossia și Basarabia. Spații importante sunt rezervate, însă, și celorlalte centre comerciale din sudul Imperiului Rus, precum Nikolaev, Taganrog, Rostov pe Don, Ialta, Sevastopol, Chișinău ș.a.

În același capitol, prof. Morozan analizează evoluția comerțului cu cereale prin porturile ruse de la Marea Neagră în prima jumătate a secolului al XIX-lea (1.3) și particularitățile dezvoltării economice a Novorossiei pe parcursul întregului sec. XIX (1.5). În această ultimă secțiune a primului capitol, sunt prezentate câteva momente importante din istoria economică a Basarabiei, și anume instituirea Tribunalului comercial și evoluția formelor de creditare în provincie, până la deschiderea reprezentanțelor instituțiilor bancare.

În cel de-al doilea capitolul al lucrării, autorul examinează activitatea de creditare a Băncii de Stat în anii '60-'90 ai sec. XIX, prin filialele sale din Odessa (2.1), Rostov (2.2), Taganrog (2.3) și Chișinău (2.4). Desigur, pentru cercetătorul din Republica Moldova sunt extrem de utile informațiile cuprinse în secțiunea 2.4 a lucrării, care se referă la activitățile de creditare a filialei din Chișinău a Băncii de Stat a Rusiei, deschisă în 1864. Autorul începe secțiunea, însă, cu examinarea pe aproape șapte pagini a situației industriei de producere a tutunului și vinului în provincie, creându-se impresia că anume aceste ramuri economice aveau cel mai mult nevoie de creditare. Totuși, în continuare, se demonstrează că, în fond, masa principală a debitorilor o reprezentau producătorii de cereale, care, spre exemplu, în noiembrie 1893 datorau băncii 345 mii ruble, pe când producătorii din celelalte ramuri, luați împreună, datorau 310 mii ruble, inclusiv, cei din ramura tutunului și a băuturilor spirtoase – 77 mii ruble. Totodată, autorul arată că suma reală necesară producătorilor de cereale constituia peste 6,3 mil. ruble, iar filiala ducea o politică nejustificat de prudentă de creditare, în comparație cu filialele din alte orașe sudice ale aceleiași bănci. Volumul creditului era stabilit deseori chiar la nivelul de jumătate din capacitatea de plată a debitorului, stabilită de evaluatorii băncii. Totodată, veniturile realizate din activitatea de creditare, după cum subliniază prof. Morozan, în loc să fie reintroduse în circuit, erau expediate Băncii-mame la Sankt Petersburg, fapt ce contribuia la migrarea capitalului din regiune. În opinia noastră, acest lucru este un argument important că Basarabia era privită drept o semicolonie în cadrul Imperiului Rus.

Ultima secțiune a capitolului doi (2.5) este consacrată unei examinări ingenioase a modului în care activitatea de creditare a Băncii de Stat din Rusia a influ-

ențat exportul de cereale (în special, prin orașul-port Odessa) și piața monetară din Novorossia la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Capitolul trei al lucrării, în care este analizată activitatea instituțiilor de creditare private, în opinia noastră, este elocvent din perspectiva titlului lucrării, căci creditul este privit ca o afacere în sine, putând a fi deslușit spiritul și mentalitatea antreprenorială a diverșilor negustori, industriași sau moșieri din Novorossia și Basarabia, incluși în această formă de activitate antreprenorială. Statul, pe de altă parte, deși nu poate fi omis din ecuație, deoarece a sprijinit dezvoltarea afacerilor, dar nu poate fi privit nici ca un actor al afacerilor în sine, ci mai mult drept un beneficiar, pe seama impozitelor și taxelor încasate din veniturile rezultate din aceste activități. Anume la acest capitol ne așteptam ca autorul să insiste mai mult, însă, scuza de ce nu o face, prezentată din start cititorului, este una obiectivă – sursele documentare ale antreprenorilor privați s-au păstrat foarte răzleț sau chiar nu s-au păstrat deloc. Oricum, găsim aici analize deosebit de valoroase, din perspectiva noastră, în privința activității Băncii orașenești și a Băncii comerciale din Chișinău.

Capitolul patru al monografiei reia problema activității de creditare a Băncii de Stat din Rusia, prin filialele sale sudice. De această dată problema este abordată după tipurile de creditare: creditul agricol, împrumutul marfar și creditul instituțional (din perspectiva operațiunilor de scontare a cambiiilor și biletelor la ordin în filialele băncii).

Un aspect important al lucrării sunt incursiunile pe tot parcursul volumului în biografia și activitatea anumitor antreprenori particulari, care culminează cu o secțiune anexă distinctă, cu scurte informații biografice deosebit de utile despre peste 600 de antreprenori din Novorossia și Basarabia din perioada cercetată. Chiar dacă autorul cataloghează în mod modest această secțiune drept un subprodus al activității de cercetare de bază, considerăm că pentru mulți cititori anume ea va trezi cel mai mare interes. Concluzia de bază a acestor adevărate studii de caz este că pentru prosperitatea și nivelul de afacere al anumitor companii adeseori capacitățile antreprenoriale ale proprietarului erau mult mai importante decât ceilalți factori economici, precum diversitățile și disponibilitățile de împrumut avantajos. Cazurile când urmașii oamenilor de afaceri nu vor reuși să repete reușitele antreprenoriale ale predecesorilor lor sau vor „izbândi” în a aduce companiile la o existență mediocră sau chiar la faliment sunt destul de numeroase și concludente în acest sens.

Concluziile din finalul lucrării consună cu titlul lucrării și sunt acoperite prin materialul variat și bogat prezentat în lucrare. Totuși, în opinia noastră, ele nu sunt expuse într-o consecutivitate, reprezentând în sine un eseu simbioză al anumitor idei ce decurg din cadrul lucrării. Bineînțeles, observațiile și sugestiile noastre nu diminuează în niciun fel valoarea teoretico-aplicativă și noutatea științifică a lucrării, precum și efortul documentar și analitic cu totul remarcabil al autorului.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ȘCOALA DE VARĂ „PROVOCĂRILE ISTORIEI CA ȘTIINȚĂ ȘI DISCIPLINĂ DE ÎNVĂȚĂMÂNT LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI TREI”, BRAȘOV, 2-7 IULIE 2015

În perioada 2-7 iulie 2015, în orașul Brașov din România s-a desfășurat cea de-a XI-a ediție a școlii de vară „Provocările istoriei ca știință și disciplină de învățământ la începutul mileniului trei”, care a întrunit circa 40 de profesori și cercetători de istorie din Republica Moldova, Ucraina, Serbia și Ungaria. Lucrările școlii de vară au fost găzduite de Universitatea „Transilvania” din Brașov, fiind organizate de Centrul de Studii Transilvane al Academiei Române și Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, cu susținerea financiară a Departamentului Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni al Ministerului Afacerilor Externe a României.

În ședința de deschidere oficială a cursurilor, rectorul Universității „Transilvania”, prof. univ. dr. ing. Ioan Vasile Abrudan, a declarat că se simte onorat să găzduiască o astfel de manifestare, chiar dacă profilul universității pe care o conduce este unul în special tehnic, în cadrul universității lipsind o facultate de istorie. Domnia sa a fost și ghidul unei excursii în Biblioteca universitară, organizate pentru participanții la cursuri, în cadrul căreia a relatat despre istoricul instituirii și succesele Universității. În plus, a avut grijă ca fiecare participant la școala de vară să primească un set de suveniruri personalizate cu logoul Universității, precum și un set de carte.

Lucrările școlii de vară au fost moderate de către acad. Ioan-Aurel Pop, rectorul Universității Babeș-Bolyai și directorul Centrului de Studii Transilvane al Academiei Române, care a susținut și conferința inaugurală, intitulată *Românii și latinitatea*. În cadrul acestei conferințe, domnia sa a susținut că poporul român este cel mai latin dintre toate popoarele latine, aducând în acest sens argumente solide de ordin istoric și lingvistic (din primele izvoare scrise românești), combătând astfel afirmațiile anumitor istorici în privința „implantării” forțate în limba română a substratului latin de către reprezentanții Școlii Ardelene.

În continuare, cursurile au cuprins conferințe și mese rotunde, acțiuni care s-au axat în special pe istoria României în anii Primului și celui de-al Doilea Război Mondial, precum și în perioada interbelică. Vom aminti în acest sens de

conferințele *Transilvania și Primul Război Mondial* – prof. univ. dr. Liviu Maior, *România de la Tratatul de la Trianon și „arbitrajul” de la Viena (1920-1940)* – prof. univ. dr. Ioan Scurtu, *România în Europa* – prof. univ. dr. Mihai Retegan, *Transilvania și iar Transilvania: un secol de la discursul lui Nicolae Titulescu la Ploiești* – prof. univ. dr. Ioan Bolovan, *Carol al II-lea – portretul unui rege controversat* – dr. Narcis Dorin Ion.

Deosebit de captivante au fost conferințele în care au fost abordate diferite subiecte din istoria Brașovului: *Spiritualitate și istorie în Șcheii Brașovului* – prof. dr. Vasile Oltean, *Brașov: Atmosferă, arhitectură și spațiu urban* – prof. univ. dr. arh. Teofil Mihăilescu, *Brașovul cultural de altădată* – prof. Ion Topolog, *Medicina brașoveană – un reper emblematic în dezvoltarea medicinei românești în prima jumătate a sec. XX* – prof. univ. dr. Liliana Rogozea.

Reprezentanții Institutului de Istorie al AȘM la lucrările școlii de vară – prof. univ. dr. hab. Ion Șișcanu și conf. univ. dr. hab. Gheorghe Cojocaru – au participat activ la mesele rotunde și dezbaterile pe așa teme, precum *România în anii celor două războaie mondiale*, *Istoria contemporană a României reflectată în istoriografia recentă*, *Românii și România în secolele XIX-XXI: identități și loialități în perspectivă istorică – studiu de caz: Transilvania*.

Lucrările școlii de vară au cuprins și o serie de activități cu caracter didactic-aplicativ, care au fost găzduite de Colegiul Național „Andrei Șaguna”. În cadrul acestora profesorii din diferite unități de învățământ din România și-au împărtășit experiența lor cu colegii din afara României în privința practicilor extracurriculare în domeniul istoriei și al educației civice. Institutul de Istorie al AȘM a oferit o donație de carte pentru biblioteca Colegiului, care, sperăm, vor ajuta elevii acestei instituții să-și lărgescă orizontul de cunoaștere a istoriei naționale.

Vom menționa, de asemenea, că participanții la școala de vară au avut parte pe lângă cursuri și de impresionante excursii ghidate la castelele, cetățile și mănăstirile fortificate din zona Brașovului, care au întregit vizual informațiile audiate în cadrul cursurilor.

Andrei Emilciuc

SIMPOZIONUL „HISTORYCZNE I KULTUROWE
ASPEKTY RELACJI POLSKO-RUMUŃSKICH”
„ASPECTELE ISTORICE ȘI CULTURALE ALE RELAȚIILOR
POLONO-ROMÂNE”)
SUCEAVA, 10-12 SEPTEMBRIE 2015

Evoluția relațiilor polono-române pe parcursul istoriei au constituit subiectul mai multor monografii, studii și articole, fiind totodată și o chestiune dezbătută în cadrul a numeroase conferințe naționale și internaționale. De mai bine de 15 ani, relațiile polono-române sunt chintesența unei serii de manifestații științifice desfășurate în cadrul Zilelor Culturii Polone, organizate de Dom Polski din Suceava.

În perioada 10-12 septembrie 2015, la Suceava s-a desfășurat Simpozionul științific internațional „Aspectele istorice și culturale ale relațiilor polono-române”, la care au participat cercetători din Polonia, România și Republica Moldova, reprezentând mai multe centre științifice, printre care menționăm Institutul de Istorie al Academiei Poloneze de Științe din Varșovia, Universitatea Jagiellonă din Cracovia, Universitatea Sileziană din Katowice, Universitatea „Mikołaj Kopernik” din Toruń, Universitatea din Szczecin, Universitatea „Cardinalul Stefan Wyszyński” din Varșovia, Universitatea din Wrocław, Institutul de Slavistică al Academiei Poloneze de Știință, Varșovia, Universitatea din Zielona Góra, Universitatea Sileziană din Katowice, Centrul Regional de Perfecționare a Cadrelor Didactice „WOM” din Częstochowa, Universitatea Warmia-Mazuria din Olsztyn, Universitatea „Adam Mickiewicz” din Poznań, Universitatea din Białystok, Centrul pentru Studii Estice din Varșovia, Universitatea „Cardinalul Stefan Wyszyński” din Varșovia, Universitatea „Kazimierz Wielki” din Bydgoszcz, Universitatea din Łódź, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Institutul de Istorie al AȘM și Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Comunicările au fost grupate în trei secțiuni: Secțiunea I – „În lumea istoriei”; Secțiunea II – „În lumea culturii” și Secțiunea III – „În lumea problematicei bucovinene”.

În prima parte a Secțiunii „În lumea istoriei” au fost dezbătute probleme ale relațiilor polono-române în Epoca Medievală și Epoca Modernă. Printre comunicări vom remarca relatările despre participarea magnaților polonezi la stabilirea relațiilor politice ale Poloniei cu Moldova în sec. XV și începutul sec. XVI (dr. Katarzyna Niemczyk), relațiile lui Mihai Viteazul cu Polonia (dr. Cristian Alexandru Marin), surse ilustrate necunoscute referitoare la familia lui Vasile Lupu (dr. Lilia Zabolotnaia), corespondența – sursă în cercetarea imaginii Balcanilor, cazul medicului militar Zygmunt Michałowski (1877-1878) (dr.

Mariusz Kulik); istoria familiei Calmuțchi (dr. Alina Felea); armamentul polonez în Muzeul Militar Național din București (Eugen Ichim).

În partea a II-a a Secțiunii „În lumea istoriei”, comunicările s-au axat pe problematica Epocii Contemporane. Printre acestea vom menționa: participarea polonezilor la luptele din timpul Primului Război Mondial (prof. dr. hab. Aleksander Smoliński); relațiile diplomatice ale Poloniei cu România în anul 1919 (prof. dr. hab. Waldemar Rezmer), în anii 1920-1921 (dr. Nicolae Mares) și 1926-1927 (dr. Radu Florian Bruja, Radu Danu); activitatea lui Nicolae Titulescu (dr. hab. Henryk Walczak); ideea Uniunii Europene în baza exemplului ideii Statelor Unite ale Austriei (mgr. Robert Mieczkowski); România și Polonia în scenariile de securitate pentru Europa de Răsărit în al doilea deceniu interbelic (dr. Bogdan-Alexandru Schipor); relațiile militare româno-polone în 1919-1939 (dr. Daniel Hrenciuc).

În Partea a III-a a Secțiunii „În lumea istoriei”, dr. Ion Constantin a abordat problematica Marii Terori staliniste din anii 1937-1938, punând accentul pe „Operațiunea poloneză” în lumina unor noi surse documentare provenite din arhivele fostului KGB; dr. Jarosław Durka a vorbit despre activitatea ambadorului Republicii Polone la București Roger Raczyński între anii 1938-1940. O temă interesantă - Destinul actelor militare poloneze după izbucnirea celui de al Doilea Război Mondial: episodul românesc 17.09.-19.11.1939 – a fost prezentată de dr. hab. Wanda Krystyna Roman. Problemele de parteneriat strategic al Poloniei și României au fost subliniate de dr. Tomasz Dąbrowski, iar colaborarea Poloniei și României pentru întărirea securității în Europa la cumpăna secolelor XX-XXI a fost reflectată de dr. ing. Robert Rybak. O altă temă a ținut de memoria istorică, și anume de chestiunea sărbătoririi Zilei Naționale a României în școala polonă din perioada comunistă (dr. Maria Radziszewska). Mgr. Alina Gut a ținut un discurs cu referire la reflectarea activității polonezilor din România în presa cotidiană poloneză în anul 2014.

Secțiunea „În lumea problematicii bucovinene”, moderată de prof. dr. Olimpia Mitric, a abordat problemele identității (dr. hab. Irena Machaj), a patrimoniului național pe cale de dispariție (dr. hab. Helena Krasowska, dr. Magdalena Pokrzyńska), a limbii zonei de frontieră (mgr. Karina Stempel-Gancarczyk); schimbările etnice, lingvistice și religioase în satele poloneze din Bucovina la cumpăna sec. XX și XXI (mgr. Adam Rossmanith); polonezii în presa vremii (prof. dr. Olimpia Mitric); publicații în limba polonă sau a autorilor polonezi din România și Republica Moldova, aflate în colecțiile Bibliotecii Naționale din Varșovia (dr. Agnieszka Barszczewska-Mikulska). Activitatea periodicului „Analele Bucovinei” a fost abordată de dr. Vasile Schipor. Dr. Jan Bujak a relatat despre bucovinenii din Legiunile Poloneze 1914-1918, iar dr. hab. Krzysztof Nowak – despre legionistii silezieni în Bucovina în anul 1915.

Secțiunea „În lumea culturii” a înglobat comunicări cu referire la relațiile culturale româno-polone: lecturile școlare ale lui Mihai Eminescu, Colecția de cărți a Gimnaziului Superior (I Gimnaziu de Stat) din Cernăuți (dr. hab. Krzysztof

Walczak); împrumuturile în limba română drept mărturie a contactelor culturale (dr. hab. Joanna Porawska); recepționarea ideilor lui Mircea Eliade în Polonia (Krzysztof Kocjan); despre Józefina Dusza din Rosenkranz Stec (pseud. Dusza Czara-Stec) (dr. Agata Samsel); despre Maria Pawlikowska-Jasnorzewska (mgr Magdalena Neuberg); despre Congresul pedagogic din București din anul 1927 (1928) (dr. hab. Piotr Gołdyn); calendarele pentru polonezii din România în lumina surselor bibliografice (dr. hab. Ewa Andrysiak); colaborarea culturală polono-română în anii '70 ai sec. XX (dr. Joanna Szczutkowska); despre traducerea cărților românești pentru copiii și tineretul din Polonia (dr. hab. Bogumiła Staniów); imaginea României din anii 1947-1989 în lumina publicațiilor turistice poloneze contemporane epocii (dr. Mikołaj Brenk).

Simpozionul s-a finalizat cu lansări de carte, printre care remarcăm lansarea edițiilor poloneză și română a cărții lui Bogumił Luft „Românii în goană după happy-end”.

*Alina Felea**

* **Alina Felea**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie al AȘM.

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenti, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara Institutului și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: director@history.asm.md Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41
www.history.asm.md

ISSN 1857-2022